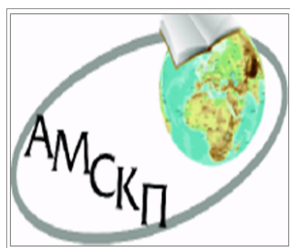

**АКАДЕМІЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
З КРЕАТИВНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

КРЕАТИВНА ПЕДАГОГІКА № 7

Науково-методичний журнал

Вінниця — 2013

Креативна педагогіка. Наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця, 2013. – Вип. 7. – 154 с.

Засновник: Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки

Редакційна колегія:

- Д.В. Чернілевський** – доктор педагогічних наук, професор (головний редактор);
О.А. Удод – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України (заступник головного редактора);
О.А. Дубасенюк – доктор педагогічних наук, професор (заступник головного редактора);
О.В. Вознюк – кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальний секретар);
І.Д. Бех – доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України;
М.Б. Євтух – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України;
І.А. Зязюн – доктор філософських наук, професор, дійсний член НАПН України;
Н.Г. Ничкало – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України;
П.М. Таланчук – доктор технічних наук, професор, дійсний член НАПН України;
О.Є. Антонова – доктор педагогічних наук, професор;
К.Й. Артамонова – доктор педагогічних наук, професор (Росія);
Л.В. Барановська – доктор педагогічних наук, професор;
М.І. Лазарєв – доктор педагогічних наук, професор;
Е.В. Лузік – доктор педагогічних наук, професор;
О.Є. Місечко – доктор педагогічних наук, доцент;
Л.І. Морська – доктор педагогічних наук, професор;
Г.П. Новікова – доктор педагогічних наук, доктор психологічних наук, професор (Росія);
О.М. Олексюк – доктор педагогічних наук, професор;
Г.В. Онкович – доктор педагогічних наук, професор;
Т.І. Петракова – доктор педагогічних наук, професор (Росія);
С.М. Рєдліх – доктор педагогічних наук, професор (Росія);
П.Ю. Саух – доктор філософських наук, професор;
Н.А. Сейко – доктор педагогічних наук, доцент;
С.П. Семенець – доктор педагогічних наук, доцент;
М.І. Томчук – доктор психологічних наук, професор;
В.В. Ягупов – доктор педагогічних наук, професор.

Для викладачів, аспірантів, науковців і керівних працівників освіти та навчальних закладів.

Статті друкуються в редакції авторів.

Рекомендовано до друку Президією Академії міжнародного співробітництва з креативної педагогіки (протокол № 8 від 19.02. 2013 р.).

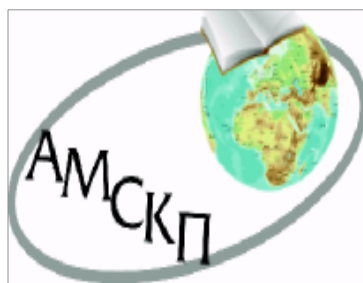
Видання зареєстровано в Міністерстві юстиції України. Свідоцтво Серія КВ № 18274-7074ПР від 01.11.2011 р.

Адреса редакції: 21050, м. Вінниця, вул. Соборна, 11
Тел./факс: (0432) 61-10-37
E-mail: pastervin@ukr.net

**АКАДЕМИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА
ПО КРЕАТИВНОЙ ПЕДАГОГИКЕ
ЖИТОМИРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ИВАНА ФРАНКО**

КРЕАТИВНАЯ ПЕДАГОГИКА № 7

Научно-методический журнал

Винница — 2013

Креативная педагогика. Научно-метод. журнал / Академия международного сотрудничества по креативной педагогике. – Винница, 2013. – Вып. 7. – 154 с.

Учредитель: Академия международного сотрудничества по креативной педагогике

Редакционная коллегия:

Д.В. Чернилевский – доктор педагогических наук, профессор (главный редактор);

А.А. Удод – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАПН Украины (заместитель главного редактора)

А.А. Дубасенюк – доктор педагогических наук, профессор (заместитель главного редактора);

А.В. Вознюк – кандидат педагогических наук, доцент (ответственный секретарь);

И.Д. Бех – доктор психологических наук, профессор, профессор, действительный член НАПН Украины;

Н.Б. Евтух – доктор педагогических наук, профессор, действительный член НАПН Украины;

И.А. Зязюн – доктор философских наук, профессор, действительный член НАПН Украины;

Н.Г. Нычкало – доктор педагогических наук, профессор, действительный член НАПН Украины;

П.М. Таланчук – доктор технических наук, профессор, действительный член НАПН Украины;

Е.Е. Антонова – доктор педагогических наук, профессор;

Е.И. Артамонова – доктор педагогических наук, профессор (Россия);

Л.В. Барановская – доктор педагогических наук, профессор;

Н.И. Лазарев – доктор педагогических наук, профессор;

Э.В. Лузик – доктор педагогических наук, профессор;

О.Е. Мисечко – доктор педагогических наук, профессор, доцент;

Г.П. Новикова – доктор педагогических наук, доктор психологических наук, профессор (Россия);

О.Н. Олексюк – доктор педагогических наук, профессор;

Г.В. Онкович – доктор педагогических наук, профессор;

Т.И. Петракова – доктор педагогических наук, профессор (Россия);

С.М. Редлих – доктор педагогических наук, профессор (Россия);

П.Ю. Саух – доктор философских наук, профессор;

Н.А. Сейко – доктор педагогических наук, доцент;

С.П. Семенец – доктор педагогических наук, доцент;

М.И. Томчук – доктор психологических наук, профессор;

В.В. Ягупов – доктор педагогических наук, профессор.

Для преподавателей, аспирантов, научных работников и руководящих работников образования и учебных заведений.

Статьи печатаются в редакции авторов.

Рекомендовано к печати Президиумом Академии международного сотрудничества по креативной педагогике (протокол № 8 от 19.02. 2013 г.).

Издание зарегистрировано в Министерстве юстиции Украины. Свидетельство: серия КВ № 18274-7074ПР от 01.11.2011 г.

Адрес редакции: 21050, г. Винница, ул. Соборная, 11

Тел./факс: (0432) 61-10-37

E-mail: pastervin@ukr.net

СТОРІНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Головним завданням представленого випуску журналу постає проблема активізації духовної креативності сучасної молоді у контексті підвищення її інтелектуального потенціалу та громадянського патріотизму. Адже початок ХХІ століття характеризується всебічним поширенням глобалізаційних явищ – як процесу універсалізації, виявлення єдиних для всієї планети Земля структур, зв'язків і взаємовідносин у різних сферах життєдіяльності суспільства. За цих умов навчальним закладам освітньої системи необхідно орієнтувати студентську молодь на патріотичну ідентифікацію національної культури і конкурентоспроможного фахівця-професіонала. Завдання амбіційне і досить складне, але без цього неможливе вирішення поставлених проблем.

Знаковою подією життя науково-педагогічного корпусу українського суспільства стали загальні збори Національної академії педагогічних наук України (8 листопада 2012 р.), на яких з конструктивною й глибоко обґрунтованою доповіддю виступив президент НАПН України В.Г. Кремень. У доповіді відзначається, що перед українським суспільством, НАПН України та перед національною освітою поставлена низка важливих викликів, протистояти яким можуть конкурентоспроможні фахівці з відповідною науковою рефлексією. Це надзвичайно складні завдання, але без їх вирішення науковою спільнотою, не можна очікувати позитивних змін у соціально-економічному житті українського суспільства. Своїми роздумами та напрацюваннями у розв'язанні нагальних педагогічних проблем діляться науковці і креативно орієнтовані педагоги-практики на сторінках представленого журналу.

Патріарх педагогічної майстерності, академік І.А. Зязюн розглядає особистісний і професійний онтогенез людини у контексті освіти дорослих, яка стимулює розвиток професійної компетентності майбутніх фахівців шляхом самореалізації, самокерування, самоосвіти.

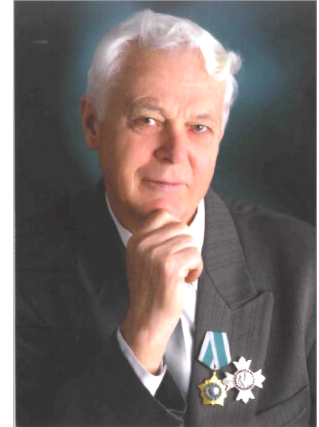
Провідний ідеолог професійної педагогіки, академік Н.Г. Ничкало визначає нові соціально-педагогічні засади креативної діяльності педагога ХХІ століття; вчена наголошує, що підґрунтям виховання і розвитку духовно-моральних цінностей молоді може виступити лише соціокультурне розвивальне середовище навчальних закладів.

Метр сучасної педагогіки, академік С.У. Гончаренко висвітлює проблему становлення педагогічного наукознавства на прикладі діяльності ВЧИТЕЛЯ, який володіє методологією і високим рівнем педагогічної майстерності, на основі постійного врахування педагогічних законів та закономірностей у професійній діяльності.

Значна увага приділяється обґрунтуванню сучасних наукових підходів: системному, інтегративному, культурологічному, аксіологічному, синергетичному, технологічному, духовно-моральній парадигмі формування особистості майбутнього фахівця.

У науковому виданні аналізуються актуальні педагогічні проблеми, серед них: **у сфері духовно-моральної культури** – простежується генеза, історична роль релігії в розвитку духовної культури та взаємодії держави і Церкви у сучасних геополітичних і соціально-економічних інститутах; значення віри і самосвідомості у життєдіяльності сучасного суспільства (Д.В. Чернілевський); висвітлюються роль православної культури у професійній діяльності вчителя, зокрема характеризуються особливості критичного мислення у контексті конфесійного самовизначення вчителя православної культури (О.В. Розіна); **у сфері вищої освіти** – обґрунтовуються теоретичні аспекти застосування міжпредметної інтеграції як мети-результату синергетичного механізму організації інтегрального професійного простору в процесі навчання майбутніх авіафахівців (Е.В. Лузик), розглядається нова парадигма освіти, яка виражає ідеї холізму і будується на концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку, а також на синергетичному підході до аналізу педагогічної дійсності; реалізація запропонованої холістичної парадигми освіти конкретизується за допомогою психотерапевтичних засобів гармонійного стану людини (О.В. Вознюк); **у сфері полікультурної освіти** – висвітлюється проблема полікультурності європейського простору вищої освіти та самоідентичності студента (Л.В. Барановська); **у сфері мистецької освіти** – напрями розвитку творчого потенціалу особистості засобами мистецтва (О.А. Дубасенюк), засоби формування етнокультурної свідомості майбутніх учителів у процесі фольклорних досліджень весняної обрядовості на території східного Поділля (А.І. Сторожук), особливості критеріального підходу до формування мистецької компетентності майбутніх учителів музики у процесі поліхудожньої освіти (М.О. Мороз); **у сфері освіти та розвитку учнів** – пропонуються результати порівняльного дослідження причин зниження пізнавального інтересу учнів та виявлення умов, що стимулюють розвиток в учнів зацікавленості до навчання, допитливості, бажання вчитися (Л.І. Морська); характеризуються учнів 6-12 років із синдромом гіперактивності, розглядаються сучасні наукові підходи до визначеної проблеми, причини, механізми прояву названого синдрому (М.І. Томчук); висвітлюються проблеми інклюзивної освіти та розглядаються педагогічна технологія формування готовності осіб з порушенням зору до використання засобів комп'ютерної графіки (Ю.Й. Тулашвілі).

Маємо надію, що представлені наукові позиції та напрацювання будуть сприяти розбудові Української держави і формуванню нової генерації фахівців.

EDITOR-IN-CHIEF'S PAGE

The major objective of the presented issue is the problem of intensification of spiritual creativity of contemporary youth in the context of enhancing its intellectual potential and civic patriotism. In fact, the beginning of the XXI-th century is characterized by all-round spread of globalization phenomena being the process of universalization, revealing common to the whole Earth structures, connections and relationships in different spheres of society. Taking into consideration this situation, the educational institutions of educational system are to orient the student youth at patriotic identification of national culture and the goal of becoming the competitive professionals. This task is ambitious and quite complicated, but it is impossible to solve the problems ignoring this task.

A landmark event in the life of scientific and teaching corps of Ukrainian society became a general meeting of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (November 8, 2012), where V. G. Kremen, the President of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, delivered a constructive and deeply grounded report. The report had it, that a number of important challenges were set before the Ukrainian society, NAPS of Ukraine and National Education; those challenges could be met only by competitive professionals with relevant scientific reflection. These are extremely difficult pursuits, but without their solving by scientific community one cannot expect positive changes in socio-economic life of Ukrainian society. Thus, the best practices and thoughts of the researchers and creatively oriented pedagogues concerning the solving of urgent pedagogical problems are presented at the pages of the journal.

The patriarch of pedagogical mastership, Academician I.A. Zyazyun examines personality and professional ontogenesis of a man in the context of adult education, which promotes the development of professional competence in the prospective professionals through self-realization, self-education, self-control.

The leading ideologue of professional pedagogy, Academician N.G. Nychkalo outlines new social and pedagogical principles of creative teacher of the XXI-th century; the scientist emphasizes that the foundation of education and the development of spiritual and moral values in the young people can be only the sociocultural developmental educational environment.

The Master of contemporary pedagogy, Academician S.U. Goncharenko highlights the problem of becoming the pedagogical science study by the example of Teacher's activities, who is characterized by a methodology and high level of pedagogical mastership, being gained through constant taking into consideration the educational laws and regularities in his professional activities.

Much attention is paid to grounding the urgent scientific problems, such as: system, integrative, cultural, axiological, synergetic, technological, spiritual and moral paradigm of perspective specialist's formation.

The journal examines current educational problems, among them are such directions: ***the sphere of spiritual and moral culture*** contains the religion's genesis and its historical role in the development of spiritual culture and the interaction between Church and State in contemporary geopolitical and socio-economic institutions; the meaning of faith and identity in the life of modern society (D.V. Chernylevskyy); the role of Orthodox culture in professional activities of the teachers, in particular the peculiarities of teacher's critical thinking in the context of confessional self-denominational of the teacher of Orthodox culture (O.V. Rosina); ***the sphere of higher education*** contains the substantiation of theoretical aspects of interdisciplinary integration, being the goal and result of synergistic mechanism of integrated professional space into the process of professional training of the prospective aviation professionals (E.V. Luzyk); the new paradigm of education, expressing the idea of holism and being built on the concept of functional asymmetry of the hemispheres of man's brain, as well as the synergetic approach to the analysis of educational reality; the implementation of the proposed holistic paradigm of education is specified by psychotherapeutic means of man's harmonization (O.V. Voznyuk); ***the field of multicultural education*** covers the problem of multicultural European area of higher education and student's self-identity (L.V. Baranovska); ***the field of Art education*** highlights the trends of personality's creative capacities development through Art (O.A. Dubasenyuk), the means of forming the ethnic and cultural consciousness in the prospective teachers in the process of folklore studies of Eastern Podillia (A.I. Storozhuk); the peculiarities of criterion approach to the formation of artistic competence in the prospective teachers in the process of multi-art education (M.O. Moroz); ***the sphere of education and pupils' development*** contains the results of a comparative study of the causes of cognitive decline of the pupils, revealing the conditions which stimulate the development of the interest in studying, curiosity, desire to learn (L.I. Morska); the qualities of 6-12 year old pupils with the syndrome of hyperactivity; modern scientific approaches to given problem, the causes and mechanisms of manifestation of mentioned syndrome (M.I. Tomchuk); the problems of inclusive education and educational technology of forming the readiness in the persons with visual impairments for using computer graphics (Yu.I. Tulashvili).

We hope that the presented scientific positions and works will create favorable conditions for the development of the Ukrainian state and give a new impetus for formation of a new generation of the professionals.

ЗМІСТ

<i>Зязюн І.А.</i> АНДРАГОГІКА: ОСОБИСТІСНИЙ І ПРОФЕСІЙНИЙ ОНТОГЕНЕЗ	9
<i>Нычкало Н.Г.</i> ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО УЧИТЕЛЬСКОЙ ПРОФЕССИИ	21
<i>Гончаренко С.У.</i> ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО НАУКОЗНАВСТВА	36
<i>Чернілевський Д.В.</i> ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ ВІД ПРИЙНЯТТЯ ХРИСТИЯНСТВА ДО СЬОГОДЕННЯ	42
<i>Дубасенюк О.А.</i> РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА.....	52
<i>Барановська Л.В.</i> ПОЛКУЛЬТУРНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА САМОІДЕНТИЧНІСТЬ СТУДЕНТА.....	64
<i>Лузік Е.В.</i> СИНЕРГЕТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРОВАНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ АВІАФАХІВЦІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	71
<i>Морська Л.І.</i> РОЗДУМИ З ПРИВОДУ ТОГО, ЧОМУ ДІТИ ЗАЗНАЮТЬ НЕВДАЧ У НАВЧАННІ, І ЯК ДОПОМОГТИ ЇМ ПОПЕРЕДИТИ ЦІ НЕВДАЧІ	84
<i>Томчук М.І.</i> ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЧНІВ З СИНДРОМОМ ГІПЕРАКТИВНОСТІ.....	95
<i>Вознюк А.В.</i> ГЛАВНЫЕ АСПЕКТЫ ХОЛИСТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ ОБРАЗОВАНИЯ.....	101
<i>Розина О.В.</i> КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ В КОНТЕКСТЕ КОНФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ УЧИТЕЛЯ ПРАВОСЛАВНОЙ КУЛЬТУРЫ	119
<i>Сторожук А.І.</i> ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВЕСНЯНОЇ ОБРЯДОВОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ	126
<i>Тулашвілі Ю.Й.</i> ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ОСІБ З ПОРУШЕН- НЯМ ЗОРУ ДО ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ КОМП'ЮТЕРНОЇ ГРАФІКИ.....	137
<i>Мороз М.О.</i> КРИТЕРІАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МИСТЕЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ У ПРОЦЕСІ ПОЛІХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ.....	144

CONTENT

<i>Zyazyun I.A.</i> ANDRAGOGY: PERSONALITY AND PROFESSIONAL ONTOGENESIS	15
<i>Nychkalo N.G.</i> EDUCATIONAL SPACE OF THE TEACHING PROFESSION.....	29
<i>Goncharenko S.U.</i> TO THE PROBLEM OF BECOMING THE PEDAGOGICAL SCIENCE STUDY	39
<i>Chernylevskyy D.V.</i> SPIRITUAL DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY STARTING FROM ADOPTION OF CHRISTIANITY UP TO NOWADAYS	48
<i>Dubasenyuk O. A.</i> THE DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF A PERSONALITY BY MEANS OF ART	59
<i>Baranovska L.V.</i> EUROPEAN HIGHER EDUCATION AREA MULTICULTURALISM AND STUDENTS' SELF-IDENTITY.....	68
<i>Luzik E.V.</i> SYNERGISTIC MECHANISMS OF FORMING INTEGRATED COMPETENCES OF FUTURE AIRMAN IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING.....	78
<i>Morska L.I.</i> CONTEMPLATIONS ON WHY SCHOOL-CHILDREN FAIL AND HOW TO HELP THEM PREVENT STUDY FAILURE	90
<i>Tomchuk M.I.</i> PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PUPILS WITH HYPERACTIVITY SYNDROME.....	98
<i>Voznyuk A. V.</i> MAIN ASPECTS OF HOLISTIC PARADIGM OF EDUCATION	110
<i>Rozina O.V.</i> CRITICAL MENTALITY IN THE CONTEXT OF CONFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF ORTHODOX CULTURE TEACHER.....	123
<i>Storozhuk A.I.</i> FORMATION OF ETHNO-CULTURAL AWARENESS OF THE FUTURE TEACHERS IN THE PROCESS OF FOLKLORE RESEARCH OF SPRING RITES ON THE TERRITORY OF EASTERN PODILLIA	132
<i>Tulashvili Yu.I.</i> EDUCATIONAL TECHNOLOGY OF READINESS OF PEOPLE WITH DEFECTS OF SIGHT TO USE OF COMPUTER GRAPHICS.....	141
<i>Moroz M.O.</i> CRITERIAN APPROACH TO FORMING OF ARTISTIC COMPETENCE OF FUTURE MUSIC TEACHERS IN THE PROCESS OF POLYARTISTIC EDUCATION	149

УДК 371.2 (09)

*І.А. Зязюн, д.філософ.н., професор,
академік НАПН України, Інститут педагогічної освіти і
освіти дорослих НАПН України, м. Київ*

АНДРАГОГІКА: ОСОБИСТІСНИЙ І ПРОФЕСІЙНИЙ ОНТОГЕНЕЗ

Розглядається особистісний і професійний онтогенез людини в контексті андрагогіки – розділу педагогіки про стимуляцію і спрямування процесів навчання і виховання дорослих в контексті їх самореалізації, самостійності, самоврядування, самоосвіти.

Ключові слова: *особистісний і професійний онтогенез людини; андрагогіка як наука про освіту дорослих; самореалізація, самоврядування, самоосвіта.*

Рассматривается личностный и профессиональный онтогенез человека в контексте андрагогики – раздела педагогики о стимуляции и направлении процессов обучения и воспитания взрослых в контексте их самореализации, самостоятельности, самоуправления, самообразования.

Ключевые слова: *личностный и профессиональный онтогенез человека; андрагогіка как наука об образовании взрослых; самореализация, самоуправление, самообразование.*

Personality and professional man's ontogenesis are examined in the context of andragogy – the branch of pedagogics about stimulation and direction of the processes of teaching and education of adult people in the context of their self-realization, independence, self-government, self-education.

Keywords: *personality and professional man's ontogenesis of man, andragogy as a science about education of adult people, self-realization, self-government, self-education.*

Особистісний і професійний розвиток людини вивчається багатьма науковими дисциплінами, зокрема психологією, педагогікою, філософією, історією, юриспруденцією тощо. Вчені цього напрямку досліджень належать до різних шкіл і течій, особливо у психології, однак, незважаючи на це, виявляється загальна тенденція у підходах до вирішення проблеми. Вона полягає в тому, що розвиток особистості у різних концепціях розглядається в контексті взаємного впливу індивідуальних особливостей людини і соціокультурного середовища в процесі соціалізації і професіоналізації.

Коли ж ідеться про андрагогіку (розділ педагогіки про стимулювання та спрямування процесів виховання та навчання дорослих), то розглядаються особливості особистісного і професійного онтогенезу в період зрілості. Актуальність цього питання пояснюється з одного боку тим, що індивідуальні характеристики людини (установки, потреби, інтереси, рівень домагань, особливості інтелекту і т.п.) значно впливають на вибір професії і хід професійної адаптації. Вони можуть як сприяти формуванню професійної майстерності і творчому підході до трудової діяльності, так і заважати професійному становленню (наприклад, у випадку відсутності загальних професійних здібностей — активності, саморегуляції, стійкості перешкодам та ін.), що призводить до більш швидкого професійного старіння і деформації (негативні соціально-психологічні і психічні зміни в процесі виконання професійної діяльності).

З іншого боку, професійна діяльність має зворотний вплив (позитивний чи негативний) на особистісний онтогенез, зокрема на формування самооцінки, саморозвитку, самовиховання і т.п. Л. Корнеєва пише про експерименти, які показали динаміку професійно важливих якостей особистості впродовж всього професійного шляху людини. Нею виявлено наступне. На початкових етапах професійної діяльності, зазвичай, підвищується тривожність, потім відбувається її деяке зниження. При трьох – п'ятирічному стажі роботи вона знову стає неадекватно високою, що зумовлює, зокрема, піки травматизму на цьому етапі. У подальшому, після деякого зниження, має місце повторне поступове підвищення тривожності

до рівня, оптимального у даній діяльності. Іноді фіксується ще один різкий стрибок у передпенсійний період [7, с. 68].

Кожна вікова стадія щодо професійного і особистісного становлення вирізняється своїм рівнем і динамікою. Однак тут виявляється певна онтогенетична закономірність: період зрілості (дорослості) є продовженням поглибленого розвитку психічних і соціально-психічних якостей, а також є періодом найбільшої і найефективнішої активності в контексті професійної діяльності.

Освіта дорослих характеризується неперервністю і відповідними технологіями. Щодо останніх, то варто визначити, що розуміється під "технологією освіти", наскільки закономірним є його введення до наукового обігу, яке співвідношення цього терміну з традиційними поняттями "теорія освіти" і "методика освіти".

Поява і широке розповсюдження терміну "технологія освіти" викликана самим ходом розвитку освіти, сфера якої значно розширилась і включила в себе освіту дорослих, так звану продовжену освіту, різні види неформальної освіти (організованої не в навчальних закладах спеціально підготовленим персоналом і не завжди заради загально визнаного диплому). Із соціального інституту, що має власні закони і принципи розвитку, диктує своїм суб'єктам власну волю, освіта поступово перетворюється у сферу освітніх послуг, діючи за замовленнями суспільства, держави, соціальних груп і часто-густо самих індивідів. Традиційна ж педагогіка зводила поняття "навчання" (можливо, краще "учіння") до викладання, до сприймання соціального досвіду через учителя (насправді для цього були, є й залишаються об'єктивні причини: початковий етап особистісного розвитку дітей, відсутність у них достатнього соціального досвіду, залежне матеріальне і соціальне становище тощо).

Із введенням категорії "технологія навчання" педагоги вимушені виявляти закономірності взаємодії рівнозначних за освітнім статусом суб'єктів навчання, змісту, форм і методів, засобів та джерел навчання. У такий спосіб технологія навчання є його організацією із системою дій і взаємодій активних учасників навчального процесу. При цьому технологія навчання передбачає у детальних взаємозалежностях систему дій викладачів та учнів і забезпечує при коректному виконанні досягнення позитивного результату [11, с. 80].

Отже, технологія навчання є системою науково доцільних дій активних учасників процесу навчання, здійснення яких з високим рівнем гарантії приводить до досягнення поставлених навчальних цілей. "У технологіях об'єктивується досягнутий ступінь організації праці й соціального розвитку, соціальної організованості. Отже, діяльність у сфері освіти, що є використанням соціальних технологій, безпосередньо спрямована на створення духовного продукту, необхідного суспільству, та на відтворення кваліфікованої робочої сили для всіх галузей виробництва" [10, с. 214].

Сутність і основні параметри технології навчання визначаються характером стосунків названих суб'єктів процесу. У "педагогічній" та "андрагогічній" моделях є принципові відмінності. У педагогічній домінуюче становище належить викладачеві, який визначає всі основні параметри: цілі, зміст, форми й методи, засоби й джерела навчання. Той, хто навчається, має підпорядковане, залежне становище і не має можливості серйозно впливати на планування, оцінювання і корекцію процесу навчання. Основна задача учня у даному випадку – сприймання і засвоєння переданого йому соціального досвіду. Відповідно і весь технологічний ланцюжок зорієнтований в основному на педагога.

В андрагогічній моделі тому, хто навчається, належить провідна роль. Доросла людина прагне до самореалізації, самостійності, самоуправління. Вона володіє певним життєвим (побутовим, соціальним, професійним) досвідом. Тому й розраховує на невідкладне використання одержаних нових умінь, навичок, якостей, її навчальна діяльність значною мірою визначається часовими, просторовими, побутовими, професійними, соціальними факторами, які можуть обмежувати процес навчання. Він має бути організованим і активним у сумісній діяльності з викладачем на всіх етапах планування, реалізації, оцінювання, і, певною мірою, корекції його власного навчального процесу.

Межі дорослості різні дослідники визначають неоднаково. Е.Еріксон називає ранню

(20-45 років), середню (40/45-60 років) і пізню (понад 60 років) дорослість [13]. За Д.Б. Бромлей, цикл дорослості складається з чотирьох стадій: ранньої (21-25 років), середньої (25-40 років), пізньої дорослості (40-55 років) і передпенсійної – (55-65 років). У періодизації за Н. Бюлер зрілість знаходиться між 25/30-40/50 роками. Б.Г. Ананьев дотримується періодизації, у якій середній вік (зрілість) поділяється на дві фази: 21/22-35 років і 36-55/60 років [1]. Така різноманітність у визначенні меж періоду, що розглядається різними дослідниками може пояснюватися діями часових, економічних, соціальних та інших факторів.

До початку періоду зрілості завершується статеве дозрівання людини, диференціюються його розумові здібності та інтереси. Набуває сформованості певна система цінностей (особистий світогляд і життєва позиція), цілісний образ "Я", готовність до самонавчання і саморозвитку, система професійних намірів.

Зважаючи на це, з урахуванням існуючих періодизацій, зрілість можна віднести до відрізка життя між 20 і 60 роками і диференціювати її за фазами – часовими інтервалами у 7 – 10 років. Кожна фаза закінчується, як свідчить життєва практика, нормативними кризами розвитку, успішність вирішення і терміни якого можуть варіювати залежно від характеру відбування попереднього періоду, індивідуальних особливостей і обставин життя в цілому.

У процесі зміни стабільних фаз розвитку і криз змінюються особливості людської особистості. У відносно стійкі вікові періоди розвиток відбувається в основному за рахунок "мікроскопічних змін особистості" [3, с. 249], що відбуваються декілька років, і, нагромаджуючись, стрибкоподібно виявляються у вигляді вікового новоутворення. Кризи ж, значно коротші за часом, зумовлюють різкі зрушення, за яких розвиток набуває бурхливого поступу. Нормативні кризи розвитку є найбільш чутливими до зовнішніх впливів, які сприяють формуванню деяких якостей особистості, зокрема й професійно важливих.

Зрілій людині притаманні реальні очікування, тверезі оцінки можливостей. Вона ставить конкретні життєві цілі і має впевненість та результати щодо їх реалізації, суб'єктивно переживає цей вік як апогей життя. Стабілізація основних психічних структур, ціннісних орієнтацій, рівня домагань супроводжується підвищенням стабільності і внутрішньої послідовності образу "Я" [6]. Продовжується професійний онтогенез. У випадках досягнення більш високих рівнів у професійній діяльності і успіху в ній у людини посилюється її внутрішня мотивація, відбувається творчий розвиток себе як особистості засобами професії [9]. Підвищується рівень спостережливості, розвивається критичність і аналітичність мислення, емпатійність. Однак успіхи у професійній сфері можуть привести до розвитку таких виявів, як перебільшення ролі окремих можливостей суб'єкта, надмірна підозрілість, часто-густо вседозволеність, винесення поспішних і неправдивих висновків.

Звичайно, зрілість особистості завжди є передумовою для того, щоб людина відбулася як професіонал. Однак, в окремих випадках, як зауважує А.К. Маркова, професійний розвиток може випереджати особистісний, тобто людина стає професіоналом, не дійшовши до особистісної зрілості [9].

Остання дефініція потребує пояснення. Можна виокремити мінімум дві групи професій за ознакою важливості певних рис особистості, що забезпечують професійну активність. В одній групі домінуючими є вузькоспеціалізовані професійні знання, уміння і навички технічного рівня. При цьому вплив деяких окремих якостей особистості, зокрема її гуманної спрямованості, на результати праці не впливають або впливають мінімально. Лише у цьому випадку людина, досягнувши інструментальної майстерності в праці, але ще не сформована як зріла особистість, може вважатися професіоналом. Звичайно, це досить умовно і відносно, бо справжній професіонал постійно перебуває у між людських стосунках, тому важливо для нього і для оточуючих його людей, щоб ці стосунки були гуманними [5, с. 112].

Однак є інша група, яка характеризується тим, що зрілість особистості є неодмінною ознакою і невід'ємним компонентом успішного професійного становлення (зокрема, у професіях типу "людина-людина"). У свою чергу, особистісний розвиток, про що вже

йшлося, багато в чому залежить від особливостей процесу професіоналізації. Але якщо професійний онтогенез більш активно відбувається у зрілі роки, то особистісний – у періоди дитинства, отрочства і юності не менш насичений і динамічний, ніж у наступні періоди. Свідченням тому, до прикладу, є велика частота, виразність і відкритість вікових нормативних криз розвитку впродовж часу, передуючого зрілості. До початку активної професійної діяльності людина має певний стартовий рівень психічного і соціально-психологічного розвитку, що стає основою подальшого особистісного і професійного онтогенезу. Ми не зменшуємо значення професійних знань, умінь і навичок, від яких також залежить успіх (чи неуспіх) у праці. Але якості особистості, які склалися до приходу людини на роботу і які розвиваються впродовж трудової діяльності, зокрема й професійно важливі, відіграють, на наші переконання, домінуючу роль у становленні спеціаліста у другій групі професій.

Під впливом цілей та умов праці складається професійний тип особистості з характерною для неї манерою діяльності, спілкування і поведінки, інтересами, установками і традиціями. Процес формування особистості безперервний, і будь-які зміни в процесі професійного становлення можуть вплинути на її активність. Зокрема дослідники розглядають особливості особистості, "яка не відбулася як професіонал" [2, с. 174], відзначаючи її роздратованість, конфліктність, намагання пояснити невдачі несприятливими обставинами.

У той же час вибір професії споконвічне пов'язаний з певними задатками і установками особистості. Тому, коли у людей певної професії помітні якісь загальні риси, їх специфіка може зумовлюватись не лише другорядним впливом професійної ролі, але й тим, що у більшості випадків її обирають люди, які володіють певними особистісними задатками [4]. Знання цих задатків важливе, наприклад, для діагностики рівня професійної деформації і її профілактики.

Дослідники звертають увагу на стадії професійного онтогенезу [Логінова]. Вони пов'язані з віковими фазами. Добре, моли визначеність професії сприяє постійному зростанню і удосконаленню. Але бувають нерідко винятки, коли доросла людина має через незалежні від неї причини змінювати професію. І вона знову обирає навчальний заклад, відповідну програму для опанування нової професії.

Звернімо увагу: технологія навчання дорослих є системою згрупованих за основними етапами процесу навчальних операцій, функцій і технічних дій тих, хто навчається і педагогів. У цьому процесі важливо виокремити психолого-андрагогічні діагностичні параметри суб'єктів навчання для досягнення стійких мотивацій у навчальному поступі.

Передусім, виникає необхідність визначення навчальних потреб. Для цього слід знати конкретну життєву проблему, виявити, у яких сферах науково-практичних інтересів суб'єкт навчання найбільш зацікавлений, якими конкретними знаннями, якостями й навичками має оволодіти. Кінцевим результатом цих операцій стане прогностична модель компетентності, необхідна особистості для зміни її проблемної ситуації. Важливо визначити рівень компетентності і попередньої підготовки у тій сфері знань, які опануватимуться. Порівняння реального рівня компетентності з вимогами прогностичної моделі дозволить визначити необхідні знання, уміння, навички та інші професійні якості.

Наступний етап діагностики – виявлення об'єму і характеру життєвого досвіду людей. Цим переслідуються декілька ціледосягнень. Одне з них – повне виявлення контексту навчання, тобто всіх параметрів професійної, побутової, соціальної діяльності індивіда, які впливатимуть на характер організації і ефективності курсу. Друге – визначення можливостей використання життєвого досвіду дорослої людини в якості одного з джерел її самонавчання, саморозвитку. Потім – виявлення фізіологічних і психологічних особливостей, бо андрагогічна модель передбачає побудову адаптованого до суб'єктів навчання курсу професійної підготовки.

Нарешті, виявляються когнітивний і навчальний стилі тих, хто навчається. На етапі психолого-андрагогічної діагностики викладач проводить діагностичне тестування,

співбесіди, анкетування, а суб'єкти навчання виконують діагностичні операції і поступово оволодівають технологією самостійної навчальної діяльності, зокрема самодіагностикою освітніх потреб.

На даному етапі педагог виконує функції експерта, у сфері технології навчання дорослих, зокрема технології самостійної діяльності "студентів", а також психолого-андрагогічної діагностики; організатора сумісної діагностичної роботи; наставника, консультанта, натхненника дорослих людей.

Паралельно з усіма організаційними заходами відбувається планування процесу навчання. Принципова відмінність цього етапу від відповідного етапу створення педагогічної моделі полягає в активній участі кожного суб'єкта навчання в усіх операціях. Реальне планування дозволяє краще осмислити увесь процес, уявити його як в цілому, так і поетапно в елементах, процедурах. Все це приводить до більш високої мотивації дорослої людини. У той же час виконання операцій з планування дозволяє й викладачеві глибоко вникнути в особливості навчання кожної дорослої людини і ефективно прогнозувати подальші свої кроки.

Планування розпочинається з визначення цілей. Основною є оволодіння тими знаннями, навичками, уміннями, якостями, яких не вистачає дорослій людині для досягнення рівня компетентності, передбаченій у прогностичній моделі, виробленій на етапі діагностики. Знову ж таки, повинні враховуватися ті освітні потреби, які були визначені раніше, а також часові, просторові, професійні, соціальні, побутові фактори, індивідуальні здібності і особливості суб'єктів навчання.

Наступна операція – визначення стратегії навчання, що передбачає чергування теоретичного, практичного, експериментального навчання, практик, стажувань і т.п.

Згідно з визначеними цілями й задачами, необхідно структурувати зміст учіння. Андрагогічна модель уможливує створення нестандартного, індивідуального змісту з урахуванням попередньої підготовки суб'єктів учіння. Структурування змісту відбувається за проблемами, блоками, модулями, компетентністю, заліковими одиницями, що значно спрощує й полегшує поетапне й наочне досягнення певних нових знань, умінь, навичок, якостей.

Необхідно також підібрати види, джерела, засоби, форми й методи навчання (з урахуванням психофізіологічних характеристик, життєвого досвіду, когнітивного й навчального стилів суб'єктів учіння) для використання опануванням змісту того чи іншого блоку (модулю); намітити основні етапи контролю, чому передусім сприятимуть структурні блоки змісту учіння, визначені раніше.

Важливим є виявлення критеріїв, форм, методів і процедури оцінювання досягнень дорослих людей. В освітній практиці оцінюється пам'ять, а не знання, уміння, навички і якості. Розповсюджена у традиційній педагогіці умовна і суб'єктивна бальна система не дає реальної картини рівня знань. Крім того, доросла людина, усвідомлюючи свій віковий статус як незалежної особистості, сприймає її негативно. Тому андрагогічна модель передбачає виявлення реального рівня оволодіння навчальним матеріалом, визначення подальших освітніх потреб і постановку нових цілей учіння. Критерії оцінювання мають відповідати цілям і змістові контролю з урахуванням індивідуальних особливостей дорослих, зокрема їхніх когнітивних і навчальних стилів і психофізіологічних складових.

Усі перераховані процедури планування необхідно відобразити у програмі навчання, навчальному плані чи в навчальному контракті. Документ складається кожним суб'єктом навчання за участю викладача і слугує керівництвом до самостійної навчальної діяльності.

Для реалізації процесу навчання необхідно створити відповідні умови. Йдеться, передовсім, про приміщення, про забезпечення програмними джерелами і засобами навчання, про сприятливі психологічні умови, гарний психологічний мікроклімат, для створення якого андрагогіка передбачає: відмову від критики дорослих людей; забезпечення свободи думок; повагу до різних життєвих позицій.

На відміну від педагогічної моделі, в межах якої саме на стадії реалізації процесу

навчання настає період інтенсивної взаємодії педагога і учня, в андрагогічній на даному етапі можливі значні розмежування у діях і функціях суб'єктів процесу. Виконання програми – основне завдання учіння. При очній формі викладач організує взаємодію всіх учасників процесу, проводить оперативну психофізіологічну, соціально-психологічну, когнітивну і функціональну діагностику з метою виявлення рівня готовності дорослих до одержання нової професії. Залежно від результатів педагог визначає реальні освітні завдання. Для більш ефективної реалізації програми створює навчальні ситуації, за яких дорослі з найбільшим рівнем активності і зацікавленості можуть реалізувати свої здібності. При необхідності вносяться корективи у використання форм навчальної діяльності, обраних в період попереднього планування, у зміст, джерела, засоби, форми, методи навчання і оцінювання його результатів.

Технологія навчання дорослих приховує в собі важливі соціальне-моральні моменти. Залучення в реальну діяльність планування, реалізації, оцінювання і корекції процесу навчання, пріоритет самостійної діяльності слухачів, врахування їх конкретних життєвих обставин, проблем і цілей, певна свобода при виборі параметрів навчання, сумісна з викладачем та іншими слухачами діяльність сприяють самоствердженню людини як самостійної, самокерованої, самореалізованої особистості, розвитку творчих можливостей; соціалізації, удосконаленню навичок колективної роботи, умінню поєднувати особисту відповідальність і суспільні інтереси; розширенню освітніх, духовних потреб; укріпленню гуманістичних ціннісних орієнтацій, громадянськості [12, с. 435-437].

Викладач, ефективно реалізуючи свої професійні якості, досягаючи вагомих результатів у педагогічній діяльності, сприяючи розвиткові дорослих людей, підвищує свій соціальний статус, самостверджується як особистість і професіонал, одержує стимул для розвитку своїх пізнавальних, суспільних, професійних інтересів.

Потреба у знанні закономірностей особистісного і професійного онтогенезу все більше усвідомлюється суспільством при вирішенні багатьох питань у різних сферах життя і діяльності. Ці знання, наприклад, допоможуть не лише діагностувати наявність стабільних і кризових періодів у житті людини, але й долати труднощі, пов'язані з нормативними кризами розвитку; у процесі професійної орієнтації врахування індивідуальних особливостей може сприяти знаходженню адекватних цим особливостям способів і засобів вияву людиною своєї індивідуальності і успішному професійному становленню.

Андрагогіка у контексті особистісного і професійного онтогенезу ставить найважливіше питання в царині сучасного соціально-культурного поступу: розвиток людини впродовж життя. Такий розвиток можливий лише через освіту, навчання, учіння.

У попередні періоди історії відносно повільна еволюція розвитку людини, суспільства, виробництва зумовлювала відносну постійність структури і змісту освіти. Домінувала концепція освіти, згідно з якою набуті людиною знання та уміння зберігають свою цінність впродовж всього життя – "освіта на все життя". Динамізм сучасної цивілізації в останні десятиліття ХХ століття, посилення ролі особистості у суспільстві і виробництві, зростання її потреб, гуманізація і демократизація суспільних відносин, інтелектуалізація праці – ці та інші тенденції зумовили заміну формули "освіта на все життя" формулою "освіта через все життя".

Відтак, андрагогіка потребує створення гнучких організаційних форм навчання, що сприяють мобільності людини у професійному освітньому просторі.

Література:

1. Ананьев Б.Г. Избр. психол. тр. : / под. ред А.А. Бодалева, Б.Ф. Ломова. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1980.
2. Борисова Е.М. О роли профессиональной деятельности в развитии личности в зрелом возрасте // Психология формирования и развития личности / Под ред. Л.И. Анциферовой. – М. : Наука, 1980.
3. Выготский Л.С. Собр. соч. : В 6 т. / под. ред. А.В. Запорожца. – Т.4. – М. : Педагогика, 1984.
4. Грановская Р.М. Элементы практической психологии. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988.
5. Джонсон Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування / В. Девід Джонсон ; пер. з англ. В. Хомика. – К. : Вид. дім "КМ Академія", 2003. – 288 с.
6. Кон И.С. В поисках себя. – М. : Политиздат, 1984.
7. Корнеева Л.Н. Профессиональная психология личности // Психологическое обеспечение

профессиональной деятельности / Под. ред. Г.С. Никифорова. – СПб. : Изд-во С. Петербург, ун-та, 1991.

8. Логинова Н.А. Развитие личности и ее жизненный путь // Принцип развития в психологии / Под. ред. Л.И. Анцыферовой. – М. : Наука, 1978.

9. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М. : Международн. гуманитарный фонд "Знание", 1966.

10. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. – К. : Знання України, 2003.

11. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій / Під ред. І.А. Зязюна, О.М. Псхоти. – К. : "В-во А.С.К.", 2002.

12. Філіпчук Г.Г. Громадянське суспільство : освіта, етнокультура, етнополітика. – Чернівці : В-во "Зелена Буковина", 2002.

13. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис. – М. : Изд. Группа "Прогресс", 1996.

*I.A. Zyazyun, Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Academician of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Institute of Pedagogical Education and Adults' Education of NAPS of Ukraine*

ANDRAGOGY: PERSONALITY AND PROFESSIONAL ONTOGENESIS

Personal and professional development of a man is studied by many scientific disciplines, including psychology, pedagogics, philosophy, history, jurisprudence, etc. Scientists of this research area belong to different schools and trends, especially in psychology, but despite this, the common trend is revealed in the approach to solving the problem. It lies in that, that personality development in various concepts is considered in the context of mutual influence of the individual peculiarities of a man and cultural environment in the process of socialization and professionalization.

When we analyze andragogy (the section of pedagogy about stimulating and directing the processes of adult's education and upbringing), then we focus on the peculiarities of personality and professional ontogeny during maturity. The topicality of this question is explained, on the one hand, by that, that the individual characteristics of a person (psychological sets, needs, interests, level of aspiration, intellect peculiarities, etc.) significantly influence the choice of profession and professional progress of adaptation. They can both promote professional skills and creative approach to work, and interfere with professional development (e.g., in the absence of general professional skills – activity, self-regulation, interference resistance, etc.), which leads to faster aging and distortion (negative socio-psychological and mental changes in the performance of professional activities).

On the other hand, the professional activities have the opposite effect (positive or negative) on the ontogeny of a personality, including the formation of self-assessment, self-development, self-upbringing, etc. L. Korneyeva wrote about experiments that showed the dynamics of professionally important qualities of a personality throughout the career path of a man. She has revealed the following. In the initial stages of professional activities usually increases the anxiety, then it has a slight decline. At 3-5 years of work, it again becomes inadequately high, which leads, in particular, to the peaks of traumatism at this stage. Later, after some reduction, there is another gradual increase of anxiety to optimal level in a given activities. Sometimes one records another sharp jump in pre-pension period [7, p. 68].

Each developmental stage as for the professional and personality becoming is differentiated by its level and dynamics. But here is some ontogenetic regulation: the period maturity (adulthood) is a continuation of the deepened development of psychic, social and mental qualities, and is the largest and most effective period of the activity in the context of professional activities.

Adult education is characterized by continuity and appropriate technologies. Regarding the latter, it is necessary to note what is meant by the "technology of education" and how reasonable is its introduction to the scientific community, what is the ratio of the term with the traditional concepts of "education theory" and "method of education."

The emergence and spreading of the term "technology of education" is caused by the course of the development of education, the scope of which has expanded and included an adult education,

the so-called continuous education, various kinds of non-formal education (not organized in schools by specially trained personnel and not always for the publicly recognized diploma). From a social institution that has its own laws and principles of development and dictates to the subjects its will, education is gradually turning into the sphere of educational services, acting according to orders of the society, state, social groups and often the individuals themselves. Traditional pedagogics reduced the concept "studying" (perhaps better "learning") to delivering the lectures, to perception of social experience through a teacher (actually for this there were, are and remain objective reasons: the initial stage of personality development of a children, the lack of adequate social experience, depending material and social status, etc.).

With the introduction of the category "technology of education" the pedagogues have to reveal the regularities of interaction of equal in educational status subjects of study, the content, forms and methods, means and sources of learning. In this way, the technology of education is its organization with a system of actions and interactions of the active participants of educational process. Thus this technology presupposes in detailed interdependencies the system of teachers and students actions and provides a positive result by correct implementation [11, p. 80].

Thus, the technology of education is a system of scientifically appropriate actions of the active participants of the studying process, the implementation of which with a high level of assurance leads to reaching the educational goals. "Within the technology is objectified the achieved degree of labor organization, social development, and social organization. Consequently, the activities in the field of education that are the using of social technologies, is directly aimed at creating a spiritual product, necessary to society, and the reproduction of skilled labor force for all industries" [10, p. 214].

The essence and the basic parameters of education technologies is determined by the nature of relations of the subjects of mentioned process. The "pedagogical" and "andragogical" models have fundamental differences. In pedagogical one the dominant position belongs to a teacher who determines all basic parameters: objectives, contents, forms and methods, means and sources of studying. The subject of education has a subordinate, dependent position and is unable to seriously affect the planning, evaluation and correction of the learning process. The main task of the student in this case is the perception and assimilation of transferred social experience. Accordingly, the entire process chain is focused mainly on the teacher.

In andragogical model the learner plays a leading role. An adult man aspires to self-realization, autonomy, self-control. He has a certain life (domestic, social, professional) experience. Therefore he expects to immediately use newly acquainted skills, qualities; his educational activities is largely determined by time, spatial, domestic, professional, social factors, which may limit the learning process. He has to be organized and active in joint activities with the teacher at all stages of planning, implementation, evaluation, and, to some extent, the correction of his own learning process.

Various researchers define the limits of adulthood differently. E. Erickson differentiates an early (20 - 45 years), medium (40/45 - 60 years) and late (over 60 years) adulthood [13]. According to D.B. Bromlei the adulthood cycle consists of four stages: early (21-25 years), middle (25-40 years) and late adulthood (40 - 55 years) and pre-retirement - (55-65 years). In the periodization by H. Buehler the maturity lies between 25/30 - 40/50 years. B.G. Ananiev observed the periods, in which an average age (maturity) is divided into two phases: 21/22 - 35 years and 36 - 55/60 years [1]. This diversity in defining the boundaries of the period considered by various researchers can be attributed to time, economic, social and other factors.

By the beginning of the period of maturity of a man the puberty is completed, and his mental abilities and interests are being differentiating. A system of values (personal outlook and attitude to life), a wholesome image of the "I", willingness to self-learning and self-development, the system professional intentions are formed.

Taking into account the existing periodization, the maturity can be attributed to a segment of life between 20 and 60 years, and one can differentiate it into the phases – the time intervals of 7 - 10 years. Each phase ends, as the life shows, with regulatory crises of the development, the

successful solution and the time of which can vary depending on the nature of realizing the previous period, as well as on individual characteristics and circumstances of life in general.

In the process of changing the stable phases of development the peculiarities of human personality change. In relatively stable age stages the development unfolds mainly due to the "microscopic changes of a personality" [3, p. 249], occurring for several years, and being accumulated, abruptly revealed as a new structure. The crises are much shorter in time, causing abrupt shifts in which the development becomes a rapid progress. The normative crises of development are most susceptible to external influences that contribute to the formation of certain personality traits, including professionally important ones.

Mature man is characterized by real expectations, sober assessment of his opportunities. He sets specific goals in life and has the confidence and some results as for their implementation, subjectively experiencing this age as the apogee of life. The stabilization of basic mental structures, values, level of aspiration are accompanied by increased stability and internal consistency of the image "I" [6]. The professional ontogeny continues. In cases of achieving higher levels of professional success a person increases his intrinsic motivation, the creative development of a personality by means of the profession take place [9]. The level of observation enhances, the critical thinking and analyticity, empathy develop. However, the successes in professional sphere can lead to such expressions as exaggerating the role of individual features of the subject, excessive suspicion, and oftener than not – the permissiveness, as well as making hasty and false conclusions.

Of course, the maturity of the individual is always a prerequisite to a person being a professional. However, in some cases, as A.K. Markova remarks, the professional development may outpace the personal one, that is the person becomes a professional, not reaching personal maturity [9].

The latter definition requires an explanation. One can distinguish at least two groups of occupations on the basis of the importance of certain personality traits, that provide professional activity. The first group contains as dominant the highly professional knowledge and skills of technical level. The influence of some individual personality traits, including its humane orientation, the results of work will not affect or influence minimally. Only in this case, the man reached the instrumental skills at work, but have not yet being formed as a mature person can be considered a professional. Of course, it is quite conditional and relative, because a true professional is constantly in between-human relationships, it is important for him and for the people around him, to have those relationships humane [5, p. 112].

But there is another group that is characterized by that that the maturity of the individual is an indispensable feature and integral component of successful professional development (particularly in such occupations as "man-to-man"). In its turn, the personality development, as already has been mentioned, is largely dependent on the characteristics of the process of professionalization. But if professional ontogeny is more active in later years, the personality – in periods of childhood, adolescence and youth, no less intense and dynamic than in subsequent periods. The evidence to this, for example, is a high frequency, expressiveness and openness of age normative crises of the development over time, preceding maturity. By the beginning of active professional activities the person has certain starting level of mental and psychosocial development, which becomes the basis for further personality and professional ontogeny. We do not undervalue the significance of professional knowledge and skills, on which the success (or failure) in labor also depend. But personality traits that have been molded before the man's embarking on his job and that have been developing during the profession career, including important professional ones, play, in our opinion, a dominant role in the formation of a specialist in the second group of the professions.

Under the influence of goals and working conditions the professional personality type with its characteristic manner of activities, communication and behavior, interests, attitudes and traditions is being molded. The process of personality formation is continuous, and any changes in the process of professional development may affect its activity. In particular, the researchers consider such personality characteristics, "who has not been realized as a professional" [2, p. 174], noting his irritability, conflict-mindedness, the attempts to explain the failure by unfavorable

circumstances.

At the same time, the original choice of a profession is normally associated with certain inclinations and attitudes of the personality. So when people of certain profession have some explicit features, their specificity may be determined not only by a minor influence of a professional role, but also by the fact that in most cases the profession is elected by the people who have certain personal inclinations [4]. Knowing these traits is important, for example, for diagnosing the level of professional deformation and its prevention.

The researchers pay attention to professional stages of ontogeny [8]. They are associated with age phases. It is good, when the certainty in the profession choice promotes continuous growth and improvement. But there are often exceptions when an adult has due to causes beyond his strength to change the profession. And he again chooses the institution, appropriate program to master a new professions.

Let me note that the technology of adult learning is a system of grouped by the phases of the process of training operations, functions and technical activities of the students and teachers. In this process it is important to distinguish the psycho-andragogical diagnostic parameters of the subjects of educational process for achieving sustainable motivation in educational progress.

First, there is a need to identify the training requirements. To do this, you should know the specific problem, finding out which areas of scientific and practical interest are interesting for the subject of education, what specific knowledge, qualities and skills he should possess. The end result of these operations will be a predictive model of competence the personality needs to change its problem situation. It is important to determine the level of competence and prior training in that field of knowledge that will be mastered. The comparing of actual level of competence with the requirements of predictive models will determine the required knowledge, abilities, skills, and other professional qualities.

The next stage of diagnosis is revealing the amount and nature of people's life experience. By this one realizes several reaching goals. One of them – a full explanation of the context of education process, i.e. all the parameters of professional, leisure, and social activities of the individual, which will affect the nature of the organization and the effectiveness of the course. Secondly, we define the possibilities for the use of adult's life experience as a source of self-learning, self-development. Then is the detection of physiological and psychological characteristics, since the andragogical model involves the construction of education training course adapted to the subjects of this training.

Finally, the teacher reveals the cognitive and learning styles of the learners. At the stage of psycho-andragogical diagnostics the teacher conducts diagnostic testing, interviews, uses questionnaires, and the subjects of educational process perform diagnostic operations and gradually acquire the technology of independent educational activities, such as self-diagnosis of educational needs.

At this stage, the teacher serves as an expert in the field of adult learning technology, specifically the technology of independent activity of the "students" as well as psychological and andragogical diagnostics; as well as the organizer of joint diagnostic work; as the mentor, consultant, mastermind of the adults.

Along with all organizational arrangements takes place the planning of the learning process. The principal difference between this phase and the corresponding phase of creating the pedagogical model lies in active participation of each subject of study in all operations. Real planning enables to better understand the whole process, imagine it as a whole and in stages, in the elements and procedures. All this leads to higher motivation of the adult. At the same time, the operations planning execution allows the teacher to delve deeply into the peculiarities of the learning process of each adult and to predict efficiently his next steps.

Planning begins with setting goals. The underlying this is the mastery of the knowledge, skills, abilities, qualities that adult lack on achieving the level of competence provided in predictive models, made at the stage of diagnosis. Again, they should considered those educational needs that have been revealed previously as well as temporal, spatial, professional, social, domestic factors,

individual abilities and characteristics of the subjects of study.

The next operation is the definition of learning strategies, involving alternation of theoretical, practical, experiential learning, different practices, training, etc.

According to the defined goals and objectives, it is necessary to structure the content of learning. Andragogical model allows the creation of non-standard, personalized content based on previous training of the subjects of learning. The structuring content is made according to the problems, blocks, modules, competence, credits, which greatly simplifies and facilitates the gradual and visual achievement of certain new knowledge, skills, qualities.

One should also pick up the types, sources, tools, forms and methods of training (including physiological characteristics, life experience, cognitive and learning styles of the subjects of learning) for mastering the content of this or that unit (module); one should also outline the main phases of control, to which identified earlier structural blocks of content will be of help.

It is important to identify the criteria, forms, methods and procedures for evaluating the academic achievements of the adults. In educational practice they assess rather memory, then knowledge, abilities, skills and quality. The common in traditional pedagogy conditional and subjective point system does not give the real picture of the level of knowledge. Moreover, a grown man, being aware of his age status as an independent individual, regards this system negatively. Therefore andragogical model involves revealing the real level of mastery the learned material, the definition of further educational needs and setting new learning goals. Evaluation criteria are to be consistent with the objectives taking into account the individual characteristics of the adults, including their cognitive and learning styles, and psychophysiological components.

All the above mentioned planning procedures are to be displayed in the training program, curriculum or teaching contract. The document is made by each subject with the teacher and serves as a guide to self-learning activities.

To implement the learning process one should create appropriate conditions. They are, above all, connected with the premises, with software and studying facilities, with favorable psychological conditions, good psychological climate for which creating andragogy includes: the rejection of the criticism of adults people; the ensuring of freedom of opinion; the respect for different life attitudes.

Unlike the pedagogical model within which a period of intense interaction of the teacher and the student is at realization stage of the learning process, in andragogical model presupposes at this stage some significant distinction in actions and functions of the subjects of the process. The implementation of the program is the main studying task. At full-time form the teacher organizes the interaction of all the participants, and conducts the operational physiological, psychosocial, cognitive and functional diagnostics to identify the readiness of the adults to get a new profession. Depending on the results the teacher identifies real educational tasks. He creates for more effective implementation of the program some studying situations in which adults with the highest level of activity and interest can realize their potential. If necessary, the adjustments are made in the use of the forms of studying activities selected during the preliminary planning, as well as in the content, sources, tools, forms, methods of teaching and evaluation of its results.

The technology of adult education conceals important social and moral issues. Engaging into real activities of planning, implementation, evaluation and correction of the studying process, the priority listeners' independence, taking into account their specific circumstances, problems and goals, certain freedom in choosing the parameters of studying process compatible with the teacher and other students activities, contribute to the affirmation of a human being as an independent, self-governing, self-realized personality, of the development of creative possibilities, socialization, improving the skills of teamwork, the ability to combine personal responsibility with social interests, expanding the educational, spiritual needs, strengthening humanistic values, citizenship [12, p. 435-437].

The teacher (instructor), effectively realizing his professional qualities, achieving significant results in educational activities, contributing to the development of the adults, increases his social status, asserting himself as a personality and professional, receives an incentive for the development of his cognitive, social and professional interests.

The need for knowing the regularities of personality and professional ontogeny is increasingly recognized by a society in dealing with many issues in various spheres of life and activities. This knowledge, for example, will help not only to diagnose the presence of stable and crisis periods in human life, but also overcome the difficulties associated with the regulatory crisis of the development in vocational guidance with taking into account individual characteristics, that may create favorable conditions to finding adequate to these features the ways and means of man's expression of his individuality and successful professional development.

Within the context of personal and professional ontogeny andragogy puts the most important questions in the field of contemporary social and cultural progress: the human development throughout life. This development is possible only through education, training and learning.

In previous periods of human history a relatively slow evolution of man, human society and industry determined relative permanence of the structure and content of education. The concept of education dominated, according to which knowledge and ability acquired by a person retained its value throughout life - "education for life". The dynamism of modern civilization in the last decade of the XX-th century, the strengthening of the role of the individual in a society and industry, their growing needs, the humanization and democratization of social relations, the intellectualization of labor - these and other trends have determined the replacement of the formula "education for life" by the formula "education through life" .

Thus, andragogy requires creating flexible organizational forms of studying process promoting human mobility in vocational education area.

References:

1. Ананьев Б. Г. Избр. психол. тр.: / под. Ред А. А. Бодалева, Б. Ф. Ломова. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1980.
2. Борисова Е. М. О роли профессиональной деятельности в развитии личности в зрелом возрасте // Психология формирования и развития личности/Под ред. Л. И. Анциферовой. – М.: Наука, 1980.
3. Выготский Л. С. Собр. Соч.: В 6 т. / под. Ред. А. В. Запорожца. – Т.4. -М.: Педагогика, 1984.
4. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1988.
5. Джонсон Девід В. Соціальна психологія. Тренінг міжособистісного спілкування. –Видави, дім "КМ Академія",
6. Кон И. С. В поисках себя. – М.: Политиздат, 1984.
7. Корнеева Л. Н. Профессиональная психология личности // Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / Под. ред. Г. С. Никифорова. – СПб.: Изд-во С. Петербург, ун-та, 1991.
8. Логинова Н. А. Развитие личности и ее жизненный путь // Принцип развития в психологии/Под. ред. Л. И. Анциферовой. – М.: Наука, 1978.
9. Маркова А. К. Психология профессионализма. – М.: Международн. гуманитарный фонд "Знание", 1966.
10. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. – К.: Знання України, 2003.
11. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій / Під ре д. І. А. Зязюна, О. М. Псхоти. – К.: "В-во А.С.К.", 2002.
12. Філіпчук Г. Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика. –Чернівці: В-во " Зелена Буковина", 2002.
13. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М.: Изд. Группа "Прогресс", 1996.

*Н.Г. Нычкало, д.пед.н., профессор,
академик НАПН України, Национальная академия
педагогических наук Украины, г. Киев*

ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО УЧИТЕЛЬСКОЙ ПРОФЕССИИ

На основі аналізу стратегічних нормативних документів у галузі освіти визначені нові соціально-педагогічні основи діяльності і вимоги до педагога в XXI столітті. Поданий міжнародний аспект проблеми вчителя в інформаційно-технологічному суспільстві, що трансформується в суспільство знань. Охарактеризований український досвід вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: *вчитель, педагогічний персонал, професійний профіль, безперервна освіта, повчальне середовище, прогнозування, інформаційні технології.*

На основе анализа стратегических нормативных документов в отрасли образования определены новые социально-педагогические основы деятельности и требования к педагогу в XXI веке. Представлен международный аспект проблемы учителя в информационно-технологическом обществе, которое трансформируется в общество знаний. Охарактеризован украинский опыт решения этой проблемы.

Ключевые слова: *учитель, педагогический персонал, профессиональный профиль, непрерывное образование, обучающая среда, прогнозирование, информационные технологии.*

On the basis of analysis of strategic and normative documents on education the new social and pedagogical grounds of performance and requirements to teachers of the XXI century are identified. The international aspect of teacher problem in informational and technological society that transforming in knowledge one has been covered. The Ukrainian experience of the problem decision is characterized.

Keywords: *a teacher, pedagogical personal, professional profile, lifelong education, learning environment, prognostication, informational technologies.*

Человечество вступило в новую историческую эпоху – третье тысячелетие, XXI век. Возникли принципиально новые проблемы – духовные, научные, технологические, экономические, медицинские, социально-культурные и другие. Их решение невозможно без высокого почитания учителя на общегосударственном уровне, без повышения его социального статуса, достойной оплаты труда, создания условий для его самоусовершенствования, творчества, проявления таланта. Об этом говорится во многих документах международных организаций, принятых на рубеже второго и третьего тысячелетий.

Об исключительно важной роли преподавателей в связи с новыми перспективами развития образования в XXI веке говорится в Докладе Международной комиссии по образованию для XXI века, представленной ЮНЕСКО. Этот документ, созданный группой ученых из разных стран под руководством Жака Делора, вошел в историю под названием «Образование: сокрытое сокровище». «Среди множества проблем, которые ставит перед нами будущее, образование является необходимым условием того, чтобы дать человечеству возможность продвигаться вперед к идеалам мира, свободы и социальной справедливости. Исходя из этого, Комиссия хотела бы подчеркнуть решающую роль образования в развитии личности в течение всей ее жизни, а также развитии всего общества» [5, с. 13] – такими словами начал Жак Делор свое предисловие к этому Докладу Международной комиссии.

В реализации определённых целей и приоритетных направлений развития образования в XXI веке большие надежды возлагаются на преподавателей, поскольку именно от них в значительной степени зависит, чтобы намеченное стало реальностью. «Усилия преподавателей имеют решающее значение для подготовки молодых людей не только для того, чтобы они уверенно шагали в будущее, но и сами строили его, проявляя при этом

решительность и ответственный подход» [5, с. 147], – такой вывод сделан в Докладе «Образование: сокрытое сокровище». Исходя из этого, обоснованы рекомендации по улучшению подбора, профессиональной подготовки, социального статуса и условий труда преподавателей. Ведь они «смогут выполнить возложенные на них задания лишь тогда, когда будут владеть необходимыми знаниями, квалификацией, личными качествами, профессиональными навыками и будут целеустремленными в своей работе». По мнению Комиссии, профессиональную подготовку преподавателей необходимо переосмыслить для того, чтобы вырабатывать у будущих преподавателей именно те человеческие и интеллектуальные качества, которые могут способствовать использованию нового подхода к преподаванию, обоснованного в Международном докладе.

Следует отметить, что эти концептуальные идеи пронизывают также содержание ряда других международных документов. Один из них – рекомендации 45-ой сессии ЮНЕСКО «Укрепление роли учителя в изменяющемся мире: проблемы, перспективы, приоритеты» (1996). В соответствии с постановлением Международного бюро образования этот документ включает четыре основные темы:

- ▲ новый профессиональный профиль педагогического персонала и улучшение социального статуса учителей;
- ▲ подготовка учителей и другого педагогического персонала, предшествующая их профессиональной деятельности, а также подготовка в процессе такой деятельности;
- ▲ новые информационные технологии – роль и функции учителей;
- ▲ участие учителей в управлении изменениями в сфере образования;
- ▲ отношения с другими социальными партнерами.

В связи с обоснованием нового профессионального профиля учителей и улучшения их социального статуса в этом документе подчеркнута важность учета наиболее заметных последствий в условиях быстрых изменений в социальной, экономической и политической жизни нынешнего поколения. А это требует нового типа образования, с помощью которого учащиеся должны получить новые навыки [6, с. 6].

Переоценка национальных учебных планов, разработка новых национальных образовательных стандартов и оценка качества образования предусматривает широкомасштабное участие учителя, особенно если эти реформы сопровождаются децентрализацией системы управления развитием образования. Эти первоочередные задачи требуют преподавания на высоком качественном уровне, что, в свою очередь, обуславливает необходимость высокого профессионализма преподавателей. Как отмечают авторы этих рекомендаций, у учителей должны быть новые стимулы, они должны получить специализированную подготовку для того, чтобы соответствовать новым требованиям, масштабы которых продолжают расширяться. От учителей ожидается, что они будут критически осмысливать и оценивать происходящие процессы, генерировать новые идеи и принимать активное участие в делах, связанных с управлением образованием [6, с. 7].

Мировая тенденция непрерывного образования обуславливает необходимость коренной переориентации в подготовке преподавателей, направленной на приобретение ими необходимых знаний и навыков, которые позволяют им справиться с новыми требованиями. Под влиянием социальных и других изменений, происходящих в обществе и детерминирующих развитие системы образования, возникает необходимость постоянного повышения качества и модернизации знаний и навыков учителей, понимания ими социальных и образовательных проблем. Понятно, что это объективно обуславливает изменения в содержании и методологии подготовки учителей и в то же время подтверждает необходимость принятия такого подхода, согласно которому главной задачей становится повышение профессиональной квалификации учителей в течение всей их карьеры.

Учитывая новые задачи, эксперты, участвовавшие в региональных международных совещаниях, пришли к выводу, что для их решения учителям необходимо:

- ▲ обеспечивать свое постоянное личностное развитие, включая совершенствование знаний и преподавательских навыков;

- ▲ осознавать, какие ценности и мировоззренческие установки приводят к созданию здорового человеческого общества;
- ▲ обеспечивать эффективное управление обучающей средой и ресурсами;
- ▲ уметь связывать учебные программы школы с потребностями общества;
- ▲ уметь давать советы отдельным детям и управлять группами детей;
- ▲ уметь выбирать и использовать разные педагогические методы;
- ▲ уметь работать с родителями и другими членами общества;
- ▲ уметь разбираться в различных научно-исследовательских методологиях [6, с. 14].

Обоснован также вывод о том, что первичная подготовка учителей должна быть основательной, и именно на ее основе необходимо строить их дальнейшее профессиональное развитие. При таких условиях значительно усиливается значение повышения квалификации в течение всей их профессиональной деятельности.

Отметим, что эти выводы и рекомендации имеют важное значение для педагогов не только общеобразовательных, но и профессиональных школ разных типов.

В Совместном послании ЮНЕСКО и МОТ, Пересмотренной рекомендации о техническом и педагогическом образовании, принятой на 31-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО в 2001 г., особое внимание уделялось вопросам преподавательского персонала. В разделе IX «Персонал» только проблемам преподавательского персонала посвящено 18 статей. Так, в статье 74 отмечается, что «всех преподавателей системы технического и профессионального образования, в том числе инструкторов, наставников, которые проводят практические занятия, следует рассматривать как преподавательский персонал, и за ними должен быть признан тот же статус, которым пользуются их коллеги в системе общего образования» [6, с. 23]. В связи с этим на них распространяется Рекомендация о положении учителей, принятая 5 октября 1966 г. специальной Межправительственной конференцией, посвященной вопросу о положении учителей. Речь идет о положении касательно профессиональной подготовки и продолжения образования, занятости и продвижения по службе, прав и обязанностей учителей, условий для эффективного обучения и занятости, их заработной платы, социального обеспечения. ЮНЕСКО отмечает необходимость устранения искусственно созданных различий между преподавателями, работающими в специальных технических и профессиональных учебных заведениях и работающими в учебных заведениях системы общего образования.

В то же время в Пересмотренной рекомендации ЮНЕСКО изложены требования к преподавателям, которые осуществляют техническое и профессиональное образование в течение полного и неполного рабочего дня. Прежде всего, они «должны владеть соответствующими личностными, моральными, профессиональными и педагогическими качествами, а также иметь крепкую первичную подготовку, которая позволяет им действовать в постоянно изменяющейся научной, технологической и социальной среде, адаптироваться в ней» [4, с. 24]. Это обуславливает такие требования к преподавателям технических и профессиональных дисциплин в системе общего образования: быть ознакомленными с широким кругом специальностей; развивать способности соотносить эти специальности, а также рассматривать их в более широком социальном, экологическом, экономическом, историческом и культурном контекстах; быть подготовленным к профессиональной ориентации учащихся с учетом содержания учебных предметов.

Как отмечено в этом международном документе, подготовка к преподавательской деятельности в сфере технического и профессионального образования должна осуществляться преимущественно на уровне программ высшего образования. Для ее прохождения необходимо полное среднее или эквивалентное ему среднее образование. Отмечается, что все программы должны разрабатываться с учетом таких целей:

- ▲ следовать в сфере технической и профессиональной подготовки нормативам, действующим в педагогической профессии в целом и способствовать усовершенствованию этих нормативов;

▲ развивать у будущих педагогов способность преподавать как теоретические, так и практические аспекты учебных дисциплин с особым акцентом на необходимости использования там, где это целесообразно, информационных и коммуникационных технологий, вырабатывать у них чувство ответственности за знание современных тенденций в своих отраслях;

▲ обеспечивать такой уровень профессиональной подготовки, чтобы будущие преподаватели имели знания, которые позволяли бы им после прохождения дополнительной подготовки преподавать в других смежных отраслях [4, с. 25].

В современных условиях особенно актуальными являются рекомендации по формированию у педагогов готовности к использованию дистанционных методов обучения, а также к проведению научно-исследовательской работы в соответствующей отрасли.

Считаем целесообразным отметить также четкость рекомендаций касательно ряда обязательных элементов подготовки всех преподавателей технического и профессионального образования в рамках как первичной подготовки, так и программ повышения квалификации, в частности, речь идет о:

▲ педагогической теории подготовки вообще и, особенно в сфере технического и профессионального образования; психологии и социологии образования; специализации будущих преподавателей; навыках управления работой в классе; специальной методике обучения в соответствии со сферами технического и профессионального образования, а также содержанием деятельности, к которой готовится будущий преподаватель; методах оценивания, определения уровня работы учащегося; подготовке к выбору и использованию современных средств и методов обучения, в том числе модульных и компьютеризированных учебных материалов; педагогической практике под руководством опытного педагога;

▲ овладении методами ориентации в сфере образования и профессиональной деятельности, а также ознакомлении с административной работой в сфере образования;

▲ подготовленности к планированию учебной работы в ходе практических и лабораторных занятий, а также умении использовать и обслуживать лабораторное и другое оборудование;

▲ основательной подготовке по технике безопасности с акцентом на изучении соответствующих норм и правил, показе личного примера их соблюдения на рабочем месте [4, с. 25-26].

Обращено внимание также на привлечение педагогического персонала к продолжению образования и подготовки независимо от специализации, создание необходимых условий для этого. Образование в течение жизни должно обеспечиваться разными средствами и, в частности, охватывать:

▲ постоянную диагностику знаний, компетенций, навыков и их усовершенствование;

▲ систематическое обновление специализированных профессиональных навыков и знаний;

▲ периодическую работу в соответствующем профессиональном секторе.

Следует подчеркнуть, что в «Пересмотренной Рекомендации о техническом и профессиональном образовании» учтены рекомендации Второго Международного конгресса по техническому и профессиональному образованию, который состоялся в Сеуле, Республика Корея, в апреле 1999 г. В этом акте учтены те задачи и проблемы, которые возникнут в XXI веке в связи с глобализацией и революцией в сфере информационных и коммуникативных технологий.

Осуществляя теоретико-методологическое обоснование комплекса проблем, связанных с подготовкой педагогов профессионального обучения, целесообразно также учесть положения, изложенные в «Выводах о развитии человеческих ресурсов и подготовке кадров», принятых 88-ой сессией Генеральной конференции Международной организации труда в 2000 г. Этот документ был принят на основе Доклада «Подготовка кадров и обеспечение занятости: содействие социальной интеграции, повышению продуктивности и

занятости молодежи».

Для систем технического и профессионального образования разных государств, в том числе и Украины, принципиально важное значение имеет следующее положение: «Технологические изменения, изменения, которые происходят на финансовых рынках, появление глобальных рынков товаров и услуг, международная конкуренция, резкое повышение прямых иностранных инвестиций, новые стратегии ведения бизнеса, новая тактика управления, новые формы организации бизнеса и труда – входят в число наиболее существенных изменений в сфере труда. Многие из этих изменений являются также составляющими глобализации, которая охватывает разные процессы, способствующие резкой интеграции экономической деятельности в современном мире» [2, с. 28-29]. Здесь также отмечено, что «образование и подготовка представляют собой элементы как экономического, так и социального реагирования на процесс глобализации». Они являются тем средством, с помощью которого можно повышать качество и уровень организации труда, его продуктивность, прибыль работников, конкурентоспособность предприятий, способствовать гарантированной занятости, социальной справедливости. Поэтому образование и подготовка кадров являются основой достойного труда. Образование и подготовка кадров помогают отдельным гражданам повышать свои шансы для трудоустройства в условиях быстрых перемен, которые происходят на внутренних и внешних рынках труда» [2, с. 29]. Эти и другие положения имеют методологическое значение для определения приоритетов в подготовке педагогов профессионального обучения.

Подготовка учителя новой генерации – стратегическая задача нашего государства в условиях процессов глобализации и интеграции, информационно-технологического развития общества. Его приоритетность в государственной политике обусловлена объективной потребностью решения совокупности духовных, научных, экономических, социально-культурных, управленческих и других проблем, которые обеспечивают инновационное развитие образования как залога будущего Украины.

Концептуальные идеи, обоснованные в международных документах, в определенной степени нашли отражение в Национальной доктрине развития образования, где изложено такое прогностическое положение о педагогическом образовании:

«Подготовка педагогических и научно-педагогических работников, их профессиональное совершенствование – важное условие модернизации образования. Для поддержки педагогических и научно-педагогических работников, повышения их ответственности за качество профессиональной деятельности государство обеспечивает:

- ▲ разработку и усовершенствование нормативно-правовой базы профессиональной деятельности педагогических и научно-педагогических работников;

- ▲ прогнозирование и удовлетворение потребностей общества в этих работниках;

- ▲ развитие конкурентоспособной системы учебных заведений, в которых осуществляется подготовка, переподготовка и повышение квалификации педагогических и научно-педагогических работников;

- ▲ разработку и внедрение государственных стандартов педагогического образования разных образовательно-квалификационных уровней и государственных стандартов последиplomного педагогического образования;

- ▲ овладение педагогическими работниками современными информационными технологиями;

- ▲ периодическое обновление и взаимосогласование содержания подготовки, переподготовки и повышения квалификации педагогических работников;

- ▲ внедрение системы целевого государственного финансирования подготовки педагогических и научно-педагогических работников и их профессионального усовершенствования;

- ▲ улучшение системы стимулирования профессионального роста педагогических и научно-педагогических работников, возможность изучения иностранных языков» [3, с. 151].

Заметным событием в истории образования в Украине стало принятие Кабинетом Министров Государственной программы «Учитель» (постановление от 28 марта 2002 г., № 379). В ней констатируется необходимость совершенствования системы подготовки педагогических работников для профессионально-технических заведений. Еще недостаточной является сеть специализированных высших учебных заведений, которые обеспечивают подготовку преподавателей, мастеров производственного обучения и педагогов профессионального обучения по отраслям производства и сферам деятельности.

Сделан вывод о неурегулированности прогнозирования потребности в педагогических работниках, определения объемов государственного заказа на их подготовку. Наблюдается межрегиональная диспропорция в объемах подготовки педагогов, не отработан механизм информирования выпускников о наличии вакансий в учебных заведениях и т. п. Не решены также актуальные вопросы, связанные с современными подходами к профессиональной ориентации учащихся, особенно сельских школ, на педагогические профессии и их предварительной подготовки к поступлению в высшие учебные заведения. Требуется усовершенствования механизм целевой подготовки учителей, прежде всего остродефицитных специальностей, и их трудоустройства как в городской, так и в сельской местности.

Отмечена острая потребность обновления содержания педагогического образования, особенно относительно обеспечения опережающей направленности подготовки педагогических работников, оптимального соотношения между профессионально-педагогической, фундаментальной и социально-гуманитарной подготовкой учителя. Необходимо ликвидировать разрыв между содержанием педагогического образования и достижениями педагогической науки и практики, осуществлять научное сопровождение инновационных технологий [1].

Достижение цели модернизации образования предусматривает решение таких основных задач:

- ▲ оптимизация кадрового обеспечения учебных заведений;
- ▲ модернизация системы подготовки педагогических работников;
- ▲ обновление содержания и форм профессиональной деятельности педагогических работников, совершенствование последиplomного образования;
- ▲ повышение роли учителя в формировании гражданского общества;
- ▲ углубление международного сотрудничества в сфере новейших педагогических технологий и расширение сотрудничества с диаспорой;
- ▲ повышение уровня социально-экономического и финансового обеспечения подготовки педагогических работников, их профессиональной деятельности и последиplomного образования.

Сейчас становятся реальностью прогнозы о том, что XXI век вносит существенные коррективы в развитие педагогических парадигм, значительно изменяет общественные функции учителя. Невозможно представить действительно гуманистическое общество без учителя – духовного проводника, наставника, помощника, то есть учителя, который владеет искусством влиять, пробуждать мысли, побуждать к деятельности. Развитие нации возможно лишь при наличии образованного, высокодуховного, интеллигентного, профессионального учительства, кредо которого – педагогическое мастерство.

Выполнение учителем новых функций требует усиления внимания к формированию его педагогического мастерства, обеспечению условий для профессионального роста, самосовершенствования, повышения уровня готовности к инновационной деятельности в условиях динамичных общественных изменений.

Как показало исследование состояния *высшего педагогического образования в Украине* в XX – начале XXI столетия, в его развитии намечаются две тенденции: трансформация педагогических институтов в педагогические университеты и превращение педагогических университетов в классические. При условии сохранения таких тенденций можно прогнозировать полную утрату системы высшего педагогического образования в

нашем государстве, которая является великим национальным достоянием.

В результате научных исследований, проведённых академиком И.А. Зязюном по проблеме педагогического образования, им обоснованы три организационно-структурные модели его реализации: моноуровневая, многоступенчатая и многоуровневая. В Украине с 1992 г. реализуется многоуровневая модель профессионально-педагогической подготовки специалистов. Ее особенностью является то, что она, во-первых, дает возможность гибко менять характер и объёмы подготовки педагогов в соответствии с заказами образовательных заведений, а также учитывать изменения на рынке труда; во-вторых, – реализовывать принцип гуманизации образования, открывая каждому студенту путь к выбору индивидуального образовательного маршрута (направленность подготовки при поступлении в вуз, выбор профиля на этапе получения базового образования – бакалавр, выбор варианта профессиональной подготовки – магистерская программа); в-третьих, эта система создает высшим учебным заведениям необходимые условия для реализации собственной автономии путем самостоятельного проектирования содержания образовательных программ, а также за счет постоянного расширения спектра профессиональных педагогических квалификаций, которые предлагаются студентам для овладения.

Модель многоуровневой профессионально-педагогической подготовки специалистов в области образования, а также для других отраслей социально-культурной и экономической деятельности будет успешной при условии теоретико-методологического обоснования ее построения и последующей реализации на основе идей педагогического мастерства. Научно-методическое обеспечение подготовки будущих учителей в классических, педагогических университетах и других высших учебных заведениях осуществляют 235 психолого-педагогических кафедр, в частности: педагогики, психологии, педагогического мастерства, дошкольной педагогики, педагогических технологий начального образования, педагогики и методики трудового обучения, социальной педагогики, психологии и педагогических инноваций и др.

Результаты исследований, осуществляемых на этих кафедрах, а также защищенные докторские и кандидатские диссертации по проблемам подготовки и повышения квалификации разных категорий педагогических работников, дают основание для вывода об определенной недооценке проблем педагогического мастерства, неглубоком понимании его значения в подготовке учительства. Традиционно в Украине на повестке дня стояли вопросы подготовки учителя для общеобразовательной школы. В условиях непрерывного образования – образования в течение всей жизни – особенно актуальным становится вопрос расширения трактовки понятия «учительство», его трансформации в дефиницию «педагогический персонал». Ведь обеспечение профессионального обучения, переучивания и повышения квалификации работников на производстве, в центрах занятости для организации образовательно-социальной деятельности с гражданами разного возраста на разных жизненных этапах требует подготовленных педагогических, социальных работников высокого уровня мастерства, духовных, гуманных, способных действовать в условиях быстро меняющегося общественного прогресса.

Таким образом, современная профессиональная подготовка будущего учителя (в широком понимании), направленная на формирование и развитие его педагогического мастерства, охватывает достаточно широкий комплекс проблем, которые требуют целостного исследования на общегосударственном, региональном уровнях и на уровне высших учебных заведений разных уровней аккредитации и форм собственности.

Одной из ключевых проблем современного педагогического образования является проблема педагогического мастерства, которое выступает наивысшей формой активности личности учителя в профессиональной деятельности. Педагогическое мастерство базируется на гуманизме и раскрывается в целесообразном использовании методов, средств и механизмов взаимодействия педагога и учащегося в каждой конкретной ситуации обучения и воспитания. Целостное исследование проблем педагогического мастерства становится особенно актуальным в начале XXI века. Это обусловлено совокупностью таких факторов:

▲ глобализацией образовательного пространства, которое объективирует общность профессиональной проблематики работников образования и открывает доступ к любым информационным массивам;

▲ формированием свободного рынка образовательных услуг в сфере дополнительного профессионального образования (негосударственные заведения, фирмы, вузы), что создаёт ситуацию конкуренции и в то же время требует качественной подготовки слушателей при отсутствии государственного стандарта качества;

▲ становлением профессионально-педагогического сообщества, носителя принципиально новой образовательной культуры, которая фиксируется на уровне международных документов об образовании и культуре, провозглашающих общность таких принципов деятельности в сфере образования, как гуманизация, гуманитаризация, демократизация, толерантность, непрерывность и т.д.

▲ выработкой культурной, концептуальной, технологической множественности подходов к решению проблем образования, что требует профессионально-личностного самоопределения и социальной ответственности за свой выбор;

▲ несовершенством современного программно-методического обеспечения подготовки учителя, формирования и развития его педагогического мастерства в условиях непрерывного образования;

▲ отсутствием законодательной базы, которая регламентирует становление и развитие системы непрерывного педагогического образования.

Национальная Академия педагогических наук Украины предусматривает усиление внимания к научно-исследовательской работе в этом направлении, а также создание специальных научных подразделений для изучения этой чрезвычайно актуальной и перспективной проблемы.

К практическим направлениям реализации Государственной программы «Учитель» отнесены:

▲ создание учебных, учебно-научных и учебно-научных производственных комплексов в составе высших учебных заведений разного типа и научно-исследовательских учреждений НАПН Украины;

▲ на основе теоретико-методологического обоснования ожидается внесение изменений в отраслевые стандарты высшего педагогического образования в соответствии с новым Перечнем отраслей знаний, базовыми бакалаврскими программами (fields of study) и программами профессионально направленной подготовки специалистов в высших учебных заведениях Украины с целью формирования общих стандартов по педагогическим специальностям и специальностям классических университетов образовательно-квалификационного уровня «бакалавр»;

▲ предусмотрены специальные исследования по проблемам организации педагогической практики студентов высших педагогических учебных заведений в соответствии с новым Перечнем и с учетом специфики будущей профессионально-педагогической деятельности;

▲ в соответствии с обоснованными основными принципами формирования вариативной части стандарта высшего учебного заведения, в котором осуществляется подготовка учителей к преподаванию двух и более учебных предметов, что является актуальным для Украины, будут внесены изменения как в содержание, так и в структуру педагогического процесса;

▲ в связи с внедрением с 2006 года психолого-педагогического тестирования абитуриентов высших учебных заведений по направлениям и специальностям педагогического профиля осуществляется подготовка специальных научно-методических изданий.

Рассмотренные тенденции развития педагогического образования в мире и Украине отвечают тенденциям развития образования в целом. Как отмечается в *"Белой книге национального образования Украины"* (2010), в контексте глобализационных тенденций и

современных вызовов образование должно профессиональнее готовить человека к жизни в информационном обществе, обществе знаний и инноваций. Вхождение современного мира в научно-информационный тип прогресса предопределяет необходимость формирования человека с инновационным мышлением, инновационной культурой, способностью к инновационной деятельности. Здесь важным является переход к инновационным моделям учебы, характеризующимся системным внедрением комплексов педагогических методов и приемов, направленных на привлечение учащихся к активной учебно-познавательной деятельности, характеризующейся интенсивной многосторонней коммуникацией субъектов деятельности, обменом информацией, результатами деятельности учеников между собой и учителем. Такая учебная деятельность побуждает их к инициативности, творческому подходу и активной жизненной позиции, предполагает не получение, а добывание, построение, конструирование знаний, умений, компетентностей самим учеником, что значительно повышает результативность учебного процесса.

Литература:

1. Державна програма «Вчитель» : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України 26 березня 2002 р. № 379 // Освіта України. – 2002. – 2 квітня.
2. Международная организация труда. Заключение о развитии человеческих ресурсов в подготовке кадров. Принято 88-й сессией Генеральной конференции МОТ 2000 г. // Техническое и профессиональное образование и подготовка к двадцать первому веку. Рекомендации ЮНЕСКО и МОТ. – Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры, Международная Организация Труда.
3. Національна доктрина розвитку освіти // II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – 2002.
4. Обновленный текст Пересмотренной рекомендации о техническом и профессиональном образовании (1972 г.) : предложение Генерального директора // Генеральная конференция. 31-я сессия, Париж, 2001.
5. Образование: сокровище : Доклад Международной комиссии по образованию для XXI века, представленный ЮНЕСКО. – Женева : Изд-во, 1977.
6. Организация объединенных наций по вопросам образования, науки и культуры. Международная конференция по образованию. Сорок пятая сессия. Укрепление роли учителей в меняющемся мире : проблемы, перспективы и приоритеты. – Женева, Международный центр конференций. 30 сентября – 5 октября 1996 г.

*N.G. Nychkalo, Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Academician of NAPS of Ukraine,
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*

EDUCATIONAL SPACE OF THE TEACHING PROFESSION

The mankind has entered a new historical period – the third millennium, the twenty-first century. A fundamentally new challenges – spiritual, scientific, technological, economic, medical, social, cultural and others. Their solution is not possible without a high reverence for teachers at the national level, without raising their social status, decent payment, creation of conditions for their self-improvement, creativity, display of talent. This has been stated in many international documents adopted at the turn of the second and third centuries.

The essential role of teachers in relation to the new perspectives of education in the XXI-th century, says the report of the International Commission on Education for the twenty-first century by UNESCO. This document, created by a group of scientists from different countries, led by Jacques Delors, came to be known as "Learning: The Treasure Within." "Among the many challenges posed by the future, education is essential in order to give humanity a chance to advance to the ideals of peace, freedom and social justice. Accordingly, the Commission wishes to stress the crucial role of education in the development of personality throughout her life, as well as the development of society "[5, p. 13] - these words Jacques Delors launched his foreword to the report of the International Commission.

In the pursuit of the goals and priorities of the education in the twenty-first century high expectations of teachers, because they currently depends heavily on to the intended reality. "The

efforts of teachers are central to the training of young people, not only to ensure that they are confident step in the future, but also they built it, displaying determination and responsible approach" [5, c. 147] - a conclusion drawn in the report "Learning: The Treasure Within." On this basis, based recommendations to improve the selection, training, social status and working conditions of teachers. After all, they "will be able to fulfill their tasks only when they possess the necessary knowledge, skills, personal qualities, skills and be motivated in their work." The Commission believes that the training of teachers to rethink to develop in future teachers precisely the human and intellectual qualities that can contribute to a new approach to teaching, informed the International report.

It should be noted that these conceptual ideas permeate the content of other international instruments. One of them - recommendations 45th session of UNESCO's "Strengthening the role of teachers in a changing world: problems, prospects, priorities" (1996). In accordance with the ruling of the International Bureau of Education the document includes four main topics:

- a new professional profile of teaching staff and the improvement of the social status of teachers;
- training of teachers and other educational personnel prior to their professional activities, and training in such activities;
- New information technologies - the role and function of teachers;
- participation of teachers in managing change in education;
- relations with other social partners.

In connection with the justification of a new professional profile of teachers and improve their social status in this document emphasizes the importance of the most noticeable consequences of the rapid changes in the social, economic and political life of the current generation. This requires a new type of education, by which students must learn new skills [6, p. 6].

The revaluation of the national curriculum, the development of new national education standards and quality assessment of education provides a large-scale participation of teachers, especially if they are accompanied by reform of decentralized management of education development. These priorities require teaching at a high level, which, in turn, necessitates the professionalism of teachers. As the authors of these recommendations, the teachers must be new incentives, they need specialized training in order to meet the new requirements, the extent of which continue to expand. The teachers are expected to be critically and evaluate the processes, to generate new ideas and to take an active part in the affairs relating to the management of education [6, p. 7].

The global trend of continuing education calls for a fundamental reorientation of teacher training aimed at the acquisition of the knowledge and skills that enable them to cope with the new requirements. Under the influence of social and other changes taking place in society and determine the development of the education system, there is a need to continuously improve and upgrade the knowledge and skills of teachers, their understanding of the social and educational problems. Clearly, this is objectively determines the changes in the content and methodology of teacher training and at the same time confirms the need for such an approach, according to which the main task is to enhance the professional development of teachers throughout their careers.

Given the new challenges, the experts participating in regional and international meetings, and concluded that teachers need to address them:

- To provide a permanent personal development, including the improvement of knowledge and teaching skills;
- aware of what values and worldviews lead to a healthy human society;
- to ensure effective management of the learning environment and resources;
- be able to connect the school curriculum to the needs of society;
- be able to give advice to individual children and manage groups of children;
- be able to select and use different teaching methods;
- be able to work with parents and other members of society;
- be able to understand the various research methodologies [6, p. 14].

Also justified the conclusion that the initial training of teachers should be thorough, and it is on this basis to build their future professional development. Under these conditions is greatly enhanced the value of professional development throughout their careers.

Note that these findings and recommendations are important for teachers not only educational, but also professional schools of different types.

In a joint message, UNESCO and ILO, the Revised Recommendation concerning Technical and Teacher Education, adopted at the 31st session of the UNESCO General Conference in 2001, special attention was paid to the teaching staff. Section IX "staff" only problems of teaching staff devoted 18 articles. For example, Article 74 states that "all teachers in technical and vocational education, including instructors, mentors who conduct practical classes should be considered as teaching staff, and for them to be recognized as the same status enjoyed by their counterparts in general education system "[6, p. 23]. Therefore, they are subject to Recommendation concerning the Status of Teachers adopted 5 October 1966 the Special Intergovernmental Conference on the question of the status of teachers. We are talking about the situation with regard to vocational training and further education, employment and promotion, rights and responsibilities of teachers, conditions for effective teaching and learning, their wages and social security. UNESCO celebrates the need to remove artificial distinctions between teachers working in special technical and vocational education and working in the educational institutions of general education.

At the same time, UNESCO Revised Recommendation sets out the requirements for teachers who carry out technical and vocational education, on a full and part-time. First of all, they "must possess the appropriate personal, ethical, professional and teaching qualities, and also to have a strong basic training, which allows them to operate in a constantly changing scientific, technological and social environment, to adapt to it" [4, p. 24]. This makes such demands on teachers of technical and vocational subjects in general education: To be familiar with a wide range of specialties, to develop the ability to relate these specialties, as well as to consider them in a broader social, environmental, economic, historical and cultural contexts, to be prepared for professional orientation of students with regard to the content of school subjects.

As noted in this international document preparation for teaching in the field of technical and vocational education should be carried out mainly at the level of higher education programs. For its passage, the full secondary education or equivalent secondary education. It is noted that all programs must be tailored to the following objectives:

- to follow in the field of technical and vocational training standards in force in the teaching profession as a whole and contribute to the improvement of these standards;
- to develop in future teachers the ability to teach both theoretical and practical aspects of academic disciplines, with particular emphasis on the need to use, where appropriate, information and communication technologies, to develop their sense of responsibility for knowledge of current trends in their industries;
- To provide a level of training that future teachers have the knowledge that would enable them after additional training to teach in other related fields [4, p. 25].

In modern conditions, are particularly relevant recommendations to form the teachers ready to use distance learning methods, as well as to conduct research work in the industry.

Consider it appropriate to also note the clarity of recommendations on the number of mandatory elements of the training of all teachers of technical and vocational education in both initial training and professional development programs, in particular, we are talking about:

- training of pedagogical theory in general, and particularly in the field of technical and vocational education, psychology and sociology of education, specialization of future teachers; management skills in the classroom, a special method of training in accordance with the technical and vocational education, as well as the content of activities, which prepares Future teachers, methods of assessment, determine the level of student work, preparation for the selection and use of modern means and methods, including modular and computer training materials; teaching practice under the guidance of an experienced teacher;
- mastery of targeting methods in the field of education and training activities, as well as

familiarization with the administrative work in the field of education;

- preparedness planning the instructional environment of practical and laboratory studies, as well as the ability to use and maintain laboratory and other equipment;
- thorough safety training, with an emphasis on the study of the relevant rules and regulations, show by example of their observance in the workplace [4, p. 25-26].

Drawn attention to the involvement of teaching staff to continue their education and training, regardless of specialization, creating the necessary conditions for this. Lifelong learning should be provided by various means, in particular, include:

- Real-time diagnostics of knowledge, competencies, skills, and their improvement;
- systematic updating of specialized professional skills and knowledge;
- periodic work in the relevant occupational sector.

It should be emphasized that the "Revised Recommendation concerning Technical and Vocational Education" reflects recommendations of the Second International Congress on Technical and Vocational Education, which was held in Seoul, Republic of Korea, in April 1999, this act included the challenges and problems that arise in XXI century saint with the globalization and the revolution in information and communication technologies.

Implementing theoretical and methodological study of the complex issues related to the preparation of teachers of vocational training, it is also advisable to take into account the provisions set out in the 'Conclusions on the development of human resources and training ', adopted the 88th General Conference of the International Labour Organization in 2000, this document was adopted on the basis of the Report "Training and employment: promoting social inclusion, productivity and youth employment."

For systems of technical and vocational education of different countries, including Ukraine, the crucial importance is the following provision: "The technological changes, changes that are taking place in the financial markets, the emergence of global markets for goods and services, international competition, rapid increase in foreign direct investment, new business strategies, new management tactics, new forms of business organization and labor - are among the most significant changes in the workplace. Many of these changes are also components of globalization, which encompasses different processes that facilitate the integration of the sharp economic activity in the modern world "[2, p. 28-29]. It also noted that "education and training are elements of both economic and social response to globalization." They are the means by which to improve the quality and level of the organization of labor, its productivity, profit workers, enterprise competitiveness, promote job security and social justice. Therefore, education and training are the foundation of decent work. Education and training to help individuals improve their chances of employment in the context of rapid changes taking place in domestic and foreign labor markets "[2, p. 29]. These and other provisions are methodological importance for determining priorities for the preparation of teachers of vocational training.

Teacher training of a new generation - the strategic objective of our country in terms of globalization and integration, information technology development. His priority in public policy due to the objective need solutions together spiritual, scientific, economic, social, cultural, administrative and other issues that provide innovative development of education as a guarantee of the future of Ukraine.

Conceptual ideas grounded in international instruments, to some extent reflected in the National Doctrine of Education Development, which set out a position on the prognostic teacher education:

"Training teachers and researchers and teachers, their professional development - an important condition of educational modernization. To support teachers and researchers and teachers, increase their responsibility for the quality of professional state provides:

- the development and improvement of the legal base of teacher education and professional researchers and teachers;
- forecasting and meeting the needs of society in these workers;
- development of a competitive school system, in which the training, retraining and

advanced training of teachers and researchers and teachers;

- Development and implementation of state standards of teacher education different educational qualification levels and state standards of postgraduate teacher education;
- mastery of teaching staff with modern information technologies;
- Periodic updating and consistency between the content of the training, retraining and advanced training of teachers;
- implementation of targeted public financing of educational and scientific-pedagogical staff and their professional development;
- Improve incentives for professional growth and educational researchers and teachers, the opportunity to study foreign languages"[3, p. 151].

A notable event in the history of education in Ukraine was adopted by the Cabinet of Ministers of the State program "Teacher" (judgment of 28 March 2002, № 379). It is stated the need to improve the training of teachers for vocational schools. Another is the lack of a network of specialized higher education institutions that provide training for teachers, trainers and teachers of vocational training in sectors of production and activities.

Concluded unsettled forecasting needs of teachers, determine the volume of state order for their preparation. Observed regional disparities in the amount of training teachers, not developed a mechanism to inform alumni about job vacancies in schools, and so on have not been resolved as important issues related to the modern approaches to the professional orientation of students, especially in rural schools, the teaching profession and their preparation for higher education institutions. Needs to be improved mechanism for targeted training of teachers, especially highly deficit specialties, and employment in both urban and rural areas.

Marked urgent need to update the content of teacher education, particularly with respect to ensuring progressive orientation training of teachers, the optimal balance between vocational and educational, fundamental, social and humanitarian training teachers. Need to bridge the gap between the content of teacher education and educational achievements of science and practice, to carry out scientific support for innovative technologies. [1]

Achieving the goal of modernization of education provides a solution to these basic tasks:

- ▲ optimization of staffing schools;
- ▲ modernizing the system of training for teachers;
- ▲ update the content and forms of professional activity of teachers, improving postgraduate education;
- ▲ increasing role of the teacher in the development of civil society;
- ▲ enhancing international cooperation in the field of advanced educational technology and cooperation with the Diaspora;
- ▲ improving the socio-economic and financial security training of teachers, their professional and postgraduate education.

Now becoming a reality forecasts that the XXI century is making significant changes in the development of pedagogical paradigms, significantly changes the social functions of the teacher. It is impossible to truly humanistic society without teachers - spiritual guide, mentor, assistant, is a teacher who knows the art of influence, to awaken thought, encourage activity. Development of the nation is only possible with an educated, highly spiritual, intelligent, professional teachers, whose credo is - pedagogical skills.

Implementation of new features teacher requires increased attention to the formation of his teaching skills, providing conditions for professional growth, self-improvement, increase readiness for innovation in dynamic social change.

The study showed the state of higher pedagogical education in Ukraine in the twentieth century - the beginning of the XXI century, in its development are outlined two trends: the transformation of the educational institutions in universities and the transformation of the classical pedagogical universities. While maintaining such trends can predict the total loss of the higher pedagogical education in our state, which is a great national treasure.

As a result of research conducted by Academician IA Zyzunom on the problem of teacher

education, they grounded three organizational and structural models of its implementation: monourovnevaya, multi-step and multi-level. In Ukraine, in 1992, implemented a multilevel model of vocational and educational training. Its peculiarity is that it is, first, to give you the flexibility to change the nature and extent of the training of teachers in accordance with the orders of educational institutions as well as to take into account changes in the labor market, and secondly, - implement the principle of humane education, opening the way to each student to the selection of individual educational route (direction of preparation for admission to college, selecting a service on the stage of basic education – bachelor, with the option of training - Master's program), and thirdly, the system creates higher education institutions necessary conditions to exercise their autonomy through self- designing educational content, as well as by constantly expanding the range of professional teaching qualifications, which are offered to students to master.

Multilevel model of professional and pedagogical training in the field of education, as well as other branches of social, cultural and economic activities will be successful, provided a theoretical and methodological study of its construction and subsequent sale on the ideas of pedagogical skills. Scientific and methodological support to the preparation of future teachers in the classical pedagogical universities and other higher education institutions 235 psycho-pedagogical faculties, namely: pedagogy, psychology, teaching skills, preschool pedagogy, pedagogical techniques of primary education, pedagogy and methodology of labor training, social pedagogy , Psychology and Educational Innovation, etc.

The results of research carried out in these departments, and a secure and doctoral dissertations on training and development of different categories of teachers, give grounds to conclude that a certain underestimation of the problems of pedagogical skill, a shallow understanding of its importance in the preparation of teachers. Traditionally, in the Ukraine on the agenda was the issue of teacher training for secondary schools. In terms of continuing education - education for life - especially important is the question of interpretation of the term extension, "teaching", transforming it into a definition of "teaching staff". After all, providing vocational training, retraining and advanced training of employees in production, employment centers for the organization of educational and social activities with the citizens of different ages at different stages of life requires trained teachers, social workers, high level of excellence, spiritual, humane, capable of operating in a rapidly changing social progress.

Thus, the modern training of future teachers (in the broad sense), aimed at forming and development of his teaching skills, covers a fairly wide range of problems that require a holistic research at national and regional levels and at the level of higher education institutions of different levels of accreditation and ownership .

One of the key problems of the modern teacher education is the problem of teaching skills, which acts as the highest form of activity of the individual teachers in the profession. Pedagogical skills based on humanism and disclosed in a suitable use of the methods, tools, and mechanisms of interaction between teacher and student in a given situation of training and education. Holistic study of the problems of pedagogical expertise is particularly relevant in the early twenty-first century. This is due to the interplay of such factors:

▲ globalization of educational space, which objectifies the common professional problems of teachers and provides access to any information collections;

▲ formation of a free market of educational services in the field of Continuing Professional Education (non-governmental institutions, companies, universities), a situation of competition and at the same time requires a qualitative training of students in the absence of the state standard of quality;

▲ the emergence of professional and educational community, the media entirely new educational culture that is committed to international documents on education and culture, community proclaim these principles work in the field of education as humanization, liberalization, democratization, tolerance, continuity, etc.

▲ development of cultural, conceptual, technological, multiple approaches to solving problems in education, which requires a professional and personal self-determination and social

responsibility for their choices;

▲ imperfection of modern methodical software teacher preparation, formation and development of his teaching skills in lifelong learning;

▲ absence of a legislative framework that regulates the formation and development of continuing teacher education.

The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine provides for greater attention to research work in this direction, as well as the establishment of special units for scientific study of this highly topical and challenging issues.

Practical ways to implement the State program "Teacher" contain:

▲ the establishment of training, educational, scientific, educational and scientific production complexes in the higher educational institutions of various types and research institutions NAPS of Ukraine;

▲ based on the theoretical and methodological study is expected to change in the industry standards of higher pedagogical education in accordance with the new list of areas of knowledge, basic undergraduate programs (fields of study), and a program of professional training aimed at the higher educational institutions of Ukraine in order to create common standards for teaching professions and specialties of classical universities educational qualification of "Bachelor";

▲ there are special studies on the organization of practice teaching students of higher educational institutions in accordance with the new list and given the specifics of future vocational and educational activities;

▲ in accordance with the basic principles of reasonable variable part standard of higher education institution, in which teachers are trained to teach two or more subjects that is relevant for Ukraine, there will be changes in both the content and the structure of the educational process;

▲ due to the introduction in 2006 of psychological and pedagogical testing students of higher educational institutions in the areas and special educational profile is preparing special scientific and methodological publications.

Examined trends in teacher education in the world and Ukraine meet the trends of education in general. As noted in the "White Book of National Education of Ukraine" (2010), in the context of globalization trends and current challenges more professional education should prepare people for life in the information society, knowledge society and innovation. Entering the modern world in the scientific information type of progress necessitates the formation of a person with innovative thinking, innovative culture, the ability to innovate. Of significance here is the transition to an innovative model of study, characterized by the introduction of complex system of teaching methods and techniques to attract students in active learning and cognitive activity, characterized by intense multi-stakeholder communication, exchange of information, each of the students and the teacher. This learning activity encourages them to initiative, creativity and active life position, means not getting as extraction, construction, engineering knowledge, skills and competencies by the student, which significantly increases the effectiveness of the educational process.

References:

1. Reigning programa "Vchitel": Holds Zatverdzheno Kabinetu Ministriv Ukrainy 26 Bereznev 2002 p. № 379 // Osvita Ukrainy. - 2002. - 2 kvitnya.
2. International Labour Organization. Conclusions concerning human resources training. Adopted the 88th session of the General Conference of the ILO in 2000 // Technical and Vocational Education and Training for the twenty-first century. UNESCO and ILO recommendations. - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, the International Labour Organization.
3. Natsionalna doctrine rozvitku osviti // II Vseukraïnsky z'ïzd pratsivnikiv osviti. - 2002.
4. Updated version of the Revised Recommendation concerning Technical and Vocational Education (1972): Director General's proposal // General Conference. 31th session, Paris, 2001.
5. Learning: The Treasure: The report of the International Commission on Education for the XXI century by UNESCO. - Geneva: Publishing House, 1977.
6. The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. International Conference on Education. Forty-fifth session. Strengthening the role of teachers in a changing world: problems, perspectives and priorities. - Geneva International Conference Centre. September 30 - October 5, 1996.

УДК 371

*С.У. Гончаренко, д.пед.н., професор,
академік НАПН України, Інститут педагогічної освіти і
освіти дорослих НАПН України, м. Київ*

ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО НАУКОЗНАВСТВА

У статті піднімається проблема становлення педагогічного наукознавства. Робиться висновок, що методологічно грамотний вчитель, майстер педагогічної праці уміє оцінювати педагогічні факти з погляду педагогічних законів і закономірностей; лише тоді, коли педагогічні закони і закономірності увійдуть до складу особистих переконань вчителя, визначаючи бачення їм педагогічній дійсності, вони сприятимуть успіху в його професійній діяльності.

Ключові слова: педагогічне наукознавство, наукознавчий аспект педагогіки, закони і закономірності навчально-виховного процесу.

В статті піднімається проблема становлення педагогического науковедения. Делается вывод, что методологически грамотный учитель, мастер педагогического труда умеет оценивать педагогические факты с точки зрения педагогических законов и закономерностей; лишь тогда, когда педагогические законы и закономерности войдут в состав личных убеждений учителя, определяя виденье им педагогической действительности, они будут способствовать успеху в его профессиональной деятельности.

Ключевые слова: педагогическое науковедение, науковедческий аспект педагогики, законы и закономерности учебно-воспитательного процесса.

The problem of becoming of pedagogical science is risen in the article. The conclusion is drawn, that methodologically competent teacher, the master of pedagogical labour is able to estimate pedagogical facts from the point of pedagogical laws and regulations; only then, when pedagogical laws and regulations enter as the constituents into personal persuasions of a teacher, determining his seeing of pedagogical reality, they will be instrumental in success in his professional activity.

Keywords: pedagogical science, scientific aspects of pedagogics, the laws and regulation of teaching and upbringing process.

Однією з найбільш характерних особливостей розвитку сучасної науки є все більша увага до аналізу самої науки. Виникла особлива галузь наукової діяльності – наукознавство. Все більш настійну потребу в наукознавчому аналізі відчуває і сучасна педагогічна наука, у зв'язку з чим особливого значення набуває становлення і розвиток **педагогічного наукознавства**. Сьогодні, поряд із загальноновизнаною думкою про необхідність сходження педагогіки на теоретичний рівень виявлення і формулювання педагогічних законів і закономірностей, в поглядах на шлях розв'язання таких актуальних методологічних проблем є певні відмінності [1; 2].

Кожна наука – і в цьому її неодмінна ознака – пізнає закони сфери дійсності, яку вона вивчає, і характеризується цими законами. Як це не дивно, але в більшості підручників педагогіки, на відміну від підручників фізики, суспільствознавства, хімії та інших наук, ми не знайдемо викладу законів процесу навчання. В них є опис явищ, які часто зустрічаються, є виклад законів прояву і розвитку психіки, закономірностей засвоєння, але не навчання. Відтак, розробка наукознавчого аспекту педагогіки постає актуальною, розгляду чого і присвячена наша стаття.

Будь-яка наука має свій предмет вивчення, свої закони, закономірності, принципи і правила. Є вони і в педагогіці-науці, яка вивчає освіту як особливу соціально й особистісно детерміновану педагогічну діяльність з прилучення людини до життя в суспільстві, що характеризується педагогічним цілепокладанням і педагогічним керівництвом.

Без законів і закономірностей наук не буває. Знання педагогічних законів і закономірностей допомагає педагогу знайти відповіді на ключові питання освітньої практики:

В ім'я чого і для чого навчати дітей (цілі і цінності освіти)?

Кого навчати?

Коли починати систематичне навчання?

Чому вчити (зміст освіти)?

Як вчити (методи, прийоми, технології)?

Як створити умови для повноцінної та ефективної освіти?

Мова йде про пізнання й застосування **законів і закономірностей навчально-виховного процесу**. Однак до недавніх пір вчені-педагоги утримувалися від формулювання педагогічних законів з ряду причин. В останні роки відсутні фундаментальні праці з теорії навчання та виховання. Переважна більшість педагогічних публікацій або повторює надруковане в 60-80-х роках ХХ ст., або використовує його як базу для розв'язання часткових прикладних проблем.

Протягом всього періоду становлення педагогіки як самостійної галузі знання йшла нескінченна дискусія на тему «педагогіка це наука чи мистецтво?». Звичайно, з позицій сьогодення подібна суперечка здається схоластичною, а протиставлення виховання як специфічної галузі практичної діяльності науці про виховання – неправомірним. Педагогіка – це і особлива галузь соціальної практики, і відповідна їй, функціонуюча в її надрах галузь виробництва знання.

Разом з тим історичний факт надзвичайної значущості цього питання відображає і оцінку стану педагогіки на певній стадії її розвитку, і оцінку перспектив і тенденцій цього розвитку з точки зору певних позицій та ідеалів, і актуальний навіть сьогодні найважливіший вектор її внутрішнього розвитку.

Для сциєнтистсько орієнтованих педагогів саме твердження, що педагогіка – це мистецтво, сприймалося як заперечення наукового статусу педагогіки взагалі, як заперечення необхідності (і можливості) вироблення загальнозначущого і доказового власне педагогічного знання, як. твердження, що педагогіка це не наука.

Для педагогів антисциєнтистської орієнтації подібне твердження мало, очевидно, протилежний оцінковий смисл. Воно вказувало на особливу значущість інтуїтивних компонентів при здійсненні індивідуалізованого педагогічного впливу, підкреслювало роль при цьому педагогічного таланту, вказувало на непередбачуваність результатів окремого акта виховання.

Дискусія, що розгорнулася, відображала не лише різні оцінки різних факторів індивідуалізованого педагогічного впливу, але й багатоманітне розуміння взаємозв'язку рівнів здійснення виховання, різний розв'язок проблеми співвідношення особистості і суспільства. І ця суперечка не могла бути задовільно розв'язана доти, поки педагогіка не включила в число своїх концептуальних основ певного розуміння закономірностей соціально-економічного розвитку [3].

Однією з найбільш актуальних проблем педагогіки як науки є питання про її **предмет**. Визначення предмета педагогіки хоча й важливий, але не єдиний аспект проблеми. Оскільки будь-яке означення обмежене, а пізнання безмежне, виявляється й інша сторона питання – розкриття предмету педагогіки. І якщо означення предмета педагогіки – це виявлення особливостей даної науки, то розкриття його – це дослідження даних особливостей.

Розкрити предмет педагогіки, в нашому розумінні – це довести його до ступеня, достатнього не лише для теоретичних досліджень, але й для реалізації результатів цих досліджень в практичній діяльності. Але здається очевидним, що це розкриття повинно здійснюватися не лише на базі вже сформульованого означення. Пояснимо це.

Світ є закономірним рухом матерії, і наше пізнання, будучи вищим продуктом природи, здатне лише відображати цю закономірність. Природно, що наука приділяє винятково важливу роль пізнанню закономірностей процесів, що перебігають у природі та

суспільстві.

Для педагогіки виявлення закономірностей педагогічного процесу, їхнє врахування в теорії і практиці також дуже важливе. Не випадково більшість дослідників вважають предметом педагогіки як науки закономірності педагогічного процесу. Наявність в педагогічному процесі об'єктивних закономірностей визнавалась ще основоположником класичної дидактики Я.А. Коменським, однак пильна увага до їх виявлення і використання була привернута лише в останні десятиріччя.

Більшість дослідників, з яких би позицій вони не розв'язували питання щодо закономірності педагогічного процесу, сходяться на тому, що ці закономірності вивчено далеко не достатньо. В той же час відомо, що наука лише тоді відповідає своїй назві, коли спирається на об'єктивні закони і закономірності.

В більшості сучасних підручників педагогіки розглядається в основному педагогічна діяльність, діяльність учителя, викладача, вихователя. Про навчальну діяльність вихованця, учня, студента, слухача найчастіше взагалі не згадується, хоча всі автори одноставно вказують на суб'єктивність того, хто навчається. Показово, що у виданій в 2008 році «Енциклопедії освіти», в обох виданнях педагогічних енциклопедій: в «Педагогічній енциклопедії» 1960-х років і в «Російській педагогічній енциклопедії» 1990-х років немає навіть статей під назвою «учіння».

Очевидно, це положення можна було б пояснити тією обставиною, що в 40-х роках минулого століття було висунуто лозунг: «Учитель – центральна фігура в школі». В професійних училищах говорили і говорять: «майстер виробничого навчання – центральна фігура», у ВНЗ і коледжах – викладач – центральна фігура... і так далі. Такий підхід точно відповідав авторитарній моделі суспільства і авторитарній системі освіти.

З тих пір педагогіка як наука традиційно визначає свій предмет як взаємодію педагога й учня, вихованця, але все, що стосується власне діяльності учня, вихованця, традиційно вважається предметом психології. Чи правильно це? Адже педагогічну психологію цікавить не діяльність учня взагалі, в цілому, а лише психологічні механізми учіння, виховання, розвитку, особливості розвитку психіки у процесі навчання. Якщо педагогіка зосереджує увагу на питаннях взаємодії, то спочатку, здавалося б, необхідно з'ясувати, що являють собою дії, на яких будується ця взаємодія, тим більше, що в перспективі, очевидно, навчальний процес буде все більше зміщатися в бік самостійної роботи учнів, самоучіння, самовиховання, саморозвитку. Все більше навчаючі функції передаватимуться комп'ютерам, Інтернету тощо.

Розвиток педагогіки в нових соціально-економічних умовах передбачає протилежний підхід. Центальною її фігурою повинен стати учень, студент, слухач тощо, його освітня діяльність.

Причому учень, який розуміється не абстрактно, не як клас, група чи весь контингент навчального закладу, а розглянутий на рівні кожної окремої людини, усьому багатстві різноманітності її особистісних інтересів потреб і прагнень. Адже досі в підручниках педагогіки її суб'єкти фігурують повністю знеособлено – лише в множині: діти, учні вихованці, студенти тощо. Це наслідки попередніх підходів, коли головним було соціальне, а особисте ніби взагалі не розглядалося. Але сьогодні повинно бути навпаки: в першу чергу – людина, яка навчається, дитина тощо. І лише потім, і то не завжди, – ті, що навчають.

В XIX ст. виникла і стала популярною концепція, яка розглядала педагогічну діяльність не лише як майстерність, а саме як мистецтво, аналогічне мистецтву художника-імпровізатора. Так наприклад, Генріх Шаррельман вимагав від учителя творчої самодіяльності, яка спирається на інтуїцію та особистий досвід не обмежується ніякими розпорядженнями, принципами і правилами. Ця вимога досить характерна для прихильників тієї течії, яку називають «педагогікою особистості». Не лише діяльність педагога-практика, але й творчість педагога-теоретика вони ототожнюють з художньою творчістю.

Педагогічна діяльність завжди включає або, у всякому разі, повинна включати елемент творчості. А творчість – це створення нового раніше невідомого. Постає питання: чи можна

сумістити вільну творчість педагога, яка дійсно досить близька до творчості художника, і якусь регламентацію, дотримання законів, принципів, правил? Природа педагогічної творчості, та й інших видів творчої діяльності, ще мало вивчена. Однак і при сучасному стані наших знань можна твердити, що *творчість – це не сфера анархії. Вона також перебігає згідно з певними об'єктивними закономірностями.*

Прогрес в розвитку педагогічного знання вимагає розкриття суті, структури, рушійних сил навчання і виховання, взаємних зв'язків їх компонентів, особливості функціонування і розвитку педагогічного процесу в цілому і діяльності його суб'єктів (педагога і учнів), іншими словами, вимагає виходу на рівень пізнання законів і закономірностей навчально-виховного процесу. На жаль, до недавніх пір вчені-педагоги утримувалися від формулювання педагогічних законів і закономірностей в силу ряду причин.

Аналіз сучасної соціокультурної ситуації дозволяє дійти висновку про необхідність досліджувати, вивчати й формулювати педагогічні закони і закономірності. Знання учителями законів і закономірностей педагогічної науки та уміння їх використовувати допомагає їм творчо розв'язувати педагогічні проблеми, намічати логіку і послідовність своїх педагогічних дій, передбачати їхні результати, приводити їх в систему.

На основі педагогічних законів і закономірностей проектується навчально-виховний процес з певними заданими характеристиками, опрацьовуються педагогічні системи, навчальні (освітні) технології тощо. Методологічно грамотний учитель, майстер педагогічної праці вмiє оцінювати педагогічні факти з точки зору педагогічних законів і закономірностей. Лише тоді, коли педагогічні закони і закономірності увійдуть до складу особистих переконань учителя, визначаючи бачення ним педагогічної дійсності, вони сприятимуть успіху в його професійній діяльності.

Література:

1. Гончаренко С.У. Методика як наука. – Хмельницький : Вид-во ХГПК, 2000. – 30 с.
2. Гончаренко С.У., Пастернак Н.В. Проблема підвищення теоретичного рівня освіти // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 2. – С. 16-29.
3. Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С.У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – 192 с.

*S.U. Goncharenko, Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Academician of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Institute of Pedagogical Education and Adults' Education of NAPS of Ukraine*

TO THE PROBLEM OF BECOMING THE PEDAGOGICAL SCIENCE STUDY

One of the most characteristic features of modern science is ever increasing attention to the analysis of science itself. There appeared a special branch of science – science study. Contemporary pedagogical science feels all the more urgent need for science study analysis, and in this connection a special importance is paid establishment and development of pedagogical *science study*. Today, along with the generally accepted opinion about the necessity of convergence of pedagogy at the theoretical level of revealing and formulating the educational laws and regularities, in the views as for the ways to solve the most pressing methodological problems are some differences [1; 2].

Every science – and this is its indispensable feature – cognizes the laws of the sphere of reality, which it studies and is characterized by these laws. It may seem strange, but in most textbooks in pedagogy, unlike physics textbooks, social science, chemistry and other sciences, we do not find any laws of studying process. The textbooks in pedagogy include a description of phenomena that are often found, there are the laws of the manifestation and development of psyche, the regularities of mastering the knowledge, but no studying. Therefore, the development of science study aspect of pedagogy appears topical, and our article is devoted to this problem .

Every science has its object of study, its laws, regularities, principles and rules. These are in pedagogy being separate science that studies education as a peculiar social and personality

determined teaching activities with involving the human being to life in a society being characterized by teaching goal-setting and educational leadership.

Without laws and regularities there are no science. The knowing of educational laws and regularities helps the teacher to find answers to key questions of educational practice:

Why and for what should one teach the children (the goals and educational values)?

Whom should one teach?

When should one start a systematic teaching?

What things are to be taught (the content of education)?

How should one teach (methods, techniques, technologies)?

How should one create the conditions for full and effective education?

Our article deals with cognizing and application of *educational process laws and regularities*. But until recently, the scientists, teachers have refrained from formulating educational laws for several reasons. In recent years, there are no fundamental works on the theory of teaching and education. The vast majority of educational publications either repeat the publications of 60-80-ies of the XX century, or use it as a basis for solving partial application problems.

Throughout the period of the development of pedagogy as an independent branch of knowledge there was endless debate devoted to the theme as for whether "pedagogy is the science or art?". Of course, from the contemporary standpoint this controversy seems like scholastic and the opposition of education being specific area of practice to the science of upbringing is inadequate. Pedagogy is a special branch of social practice, and corresponding interior area of knowledge functioning in its depth.

However, the historical fact of extraordinary importance of this issue reflects the assessment of pedagogy at a certain stage of its development, as well as the assessment of the prospects and trends of this development analyzed from the standpoint of certain positions and ideals; and relevant is even today the most important vector of its internal development.

For scientific interpretation oriented teachers the very assertion that education is an art is seen as denying the scientific status of pedagogy in general, as well as the denial of the need (and possibility) to develop universally and evidentiary pedagogical knowledge as for the assertion that education is not a science.

For the pedagogues of anti-scientistic orientation similar statement had obviously opposite evaluative sense. It had pointed to the special significance of intuitive components in the implementation of individualized educational influence, as well as emphasized the role of teaching talent, indicating to unpredictable results of specific act of upbringing.

The unfolded debate reflected not only different assessment of various factors of individualized pedagogical impact, but also multifaceted understanding of the relationship of the levels of realizing the upbringing process, different solutions of the relationship between the individual and society. And this dispute could not be satisfactorily resolved until education did not include among its conceptual bases some understanding of the regularities of socio-economic development [3].

One of the most pressing issues of the pedagogy as a science is the question of its *object*. Defining the object of the pedagogy albeit important is not the only aspect of the problem. Since any definition is limited, but the cognizing process is unlimited, there is the other side of the issue concerning the disclosure of pedagogy's object. And if the definition of pedagogy's object is to reveal the features of the science, but its disclosure is the research of these features.

In our view, *to disclose the pedagogy's object* is to bring it to an extent sufficient not only for theoretical research, but also for the implementation of the results of these studies in practice. But it seems clear that this disclosure should be made not only on the basis of already formulated definition. Let us explain this.

The world is the a natural movement of matter, and the process of our cognizing being the highest product of nature, can only reflect this pattern. Naturally, science pays a crucial role to cognition of the regularities of the processes occurring in nature and society.

The revealing of the regulations of pedagogical process, their consideration in theory and

practice are also very important for pedagogy. Not by chance, most researchers consider the object of pedagogy as a science to be the laws of pedagogical process. Available objective laws in the pedagogical process was recognized by Y.A. Komensky being a founder father of classical didactics, but close attention to their identification and use was drawn only in the last decade.

Most scholars, no matter whatever position they tackled the issue of pedagogical process regularities, have complied that these regularities have not been studied enough. At the same time, we know that science is only responsible to its name, when it is based on objective laws and regularities.

In most contemporary textbooks on pedagogy the pedagogical activities is mainly considered, as well as teacher's, lecture's, tutor's activities. The learning activities of the pupil and students are not mentioned at all, although all authors unanimously point to the subjectivity of the student. Significantly, that in the "Encyclopedia of Education" published in 2008, as well as in both editions of pedagogical encyclopedias: the "Educational Encyclopedia" of the 1960s and the "Russian pedagogical encyclopedia" of the 1990s there are even an entry "learning process".

Obviously, this situation could be explained by the fact that in the 40-ies of the last century there was the slogan: "The teacher is the central figure in the school". In vocational schools they said and keep are saying "the master of professional training is the central figure", in the institutes of higher learning and colleges "the lecture is the central figure ... " and so on. This approach exactly match the authoritarian model of society and authoritarian education system.

Since that time the pedagogy as a science traditionally defines its object as the interaction of a teacher and a pupil, but all concerning the pupil's activities proper, is traditionally considered to be the subject of psychology. Is this correct? Since the pedagogical psychology takes interest in not student's activities in general, but only psychological mechanisms of learning, upbringing and development, the peculiarities of psyche's development in the process of studying. If pedagogy focuses on interaction, so first, it would seem, it is necessary to find out what are the steps on which the this interaction is based, moreover in the long run, obviously, the education process will increasingly shift toward the pupils' independent work, self-studying, self-upbringing, self-development. Ever more teaching functions are transferred to computers, the Internet and such like.

Developing pedagogy in the new socio-economic conditions implies an opposite approach. Its central figure must be a pupil, student, their educational activities.

And this is a pupil who is understood not abstractly, not as a class, group or entire contingent of a school, and is considered at the level of each individual, in all the richness of the diversity of personal interests, needs and aspirations. It is still in pedagogy textbooks its subjects appear completely lacking their individuality using only in plural: children, students pupils, and others. This is an impact of previous approaches when the main thing was a social reality and the personal realm was not considered whatsoever. But today the things must be just the opposite: in the first place must be the man who is taught, that is, a child. Only then, and not always – those who teach.

In the XIX century there emerged and became popular concept that considered teaching activities not only as a skill on the mastership level, but as an art similar to the art artist an improviser. For example, Henry Sharrelman demanded of the teacher the creative initiative, being relied on intuition and personal experience and was not limited to any regulations, principles and rules. This requirement is fairly typical of the followers of this trend, which is called the "pedagogy of the individual". They identify with artistic creativity not only the activities of a pedagogue-practice, but also the creative activities of pedagogue-theoretician.

Educational activities always include or, at least, should include an element of creativity. And the creativity is the creation of a new thing previously unknown. The question is whether it is possible to combine the free creativity of a teacher, which is really quite close to the artist's one, and any strict regulations, laws, principles? The nature of pedagogical creativity, as other creative activities, are yet little understood. However, at the present state of things concerning our knowledge one can be asserts that *creativity in not the realm of anarchy. It functions also according to certain objective laws.*

The progress in the development of pedagogical knowledge requires disclosure of the

essence, structure, driving forces of teaching and upbringing, mutual ties of their components, especially the functioning and development of the educational process in general and the activities of its subjects (teachers and pupils); in other words, it requires entering on the level of knowledge of the laws and regularities of educational process. Unfortunately, until recently, the scientists and educators have refrained from formulating educational laws and regularities because of a number of reasons.

The analysis of current socio-cultural situation leads us to the conclusion about the need to explore, study and formulate educational laws and regularities. Knowing by the teachers the laws and regularities of teaching science and the ability to use these laws and regularities help the teachers to creatively solve educational problems, outline the logic and consistency of their educational activities, anticipating the results and bring them into the integral system.

The educational process with certain specified characteristics is projected on the basis of educational laws and regularities, as well as the pedagogical systems, studying (educational) technology are processed. A methodologically competent teacher, the master of pedagogical labor can evaluate pedagogical facts in terms of educational laws and regularities. Only then when the educational laws and regularities will become an integral part of teacher's personal beliefs, identifying his pedagogical vision of reality, so they will succeed in his professional activities.

References:

1. Гончаренко С.У. Методика як наука. – Хмельницький: Вид-во ХГПК, 2000. – 30 с.
2. Гончаренко С.У., Пастернак Н.В. Проблема підвищення теоретичного рівня освіти // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 2. – С. 16-29.
3. Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С.У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – 192 с.

УДК 371.2

*Д.В. Чернілевський, д.пед.н., професор,
Вінницький соціально-економічний інститут університету "Україна"*

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ ВІД ПРИЙНЯТТЯ ХРИСТІЯНСТВА ДО СЬОГОДЕННЯ

Йдеться про генезис та історичну роль релігії в розвитку духовної культури та взаємодії держави і Церкви у сучасних геополітичних і соціально-економічних статутах; про віру і самосвідомість у життєдіяльності сучасного суспільства.

Ключові слова: *духовна культура, самосвідомість, особиста честь, віра, самоідентифікація.*

Изложены проблемы и возможные пути решения проблемы реформирования образовательной системы и усовершенствования технологической культуры преподавателя высшего учебного заведения.

Ключевые слова: *технологическая культура и социализация личности, нравственные ценности, культуuroобразующая среда, сотрудничество государства и церкви в доброделании.*

The article is about the genesis and historical role of religion in the development of spiritual culture and the interaction between church and state in the modern geopolitical and socio-economic statutes, and also is about faith and identity in the life of modern society.

Keywords: *spiritual culture, identity, personal honor, faith, self-identification.*

Основою усієї держави є
правильне виховання юнацтва
Цицерон

Наведений епіграф римського філософа 43 р. до н.е. розвиває дійсний член НАПН України І.Д. Бех, констатуєчи «...нинішнє суспільство в цілому і виховну сферу, зокрема, не задовольняє той науковий рівень, на якому розв'язуються сучасні проблеми виховання й розвитку духовно досконалої особистості» [1].

Отже, почнемо із зародження християнської культури. З історичних джерел відомо, що християнство стало проникати на Київську Русь значно раніше, аніж відбулося хрещення впроваджене князем Володимиром на берегах Дніпра 988 р. Варто відмітити, що почуття краси, прагнення до прекрасного зіграли свою роль у той переломний момент історії, який називається «вибором віри» народів, що населяли Київську Русь. Саме краса церковної служби в константинопольському храмі святої Софії стала одним з головних аргументів на користь Православ'я. Про цю подію написано в «Повісті минулих літ» у 987 році: *«І прийшли ми в Грецьку землю, і ввели нас туди, де служать вони Богу своєму, і не знали — на небі чи на землі ми: бо немає на землі такого видовища і краси такої, та не знаємо, як і розказати про це, — знаємо ми лише, що перебуває там Бог із людьми, служба їхня краща, ніж у всіх інших країнах. Не можемо ми забути краси тієї, бо кожна людина, якщо скуштує солодкого, не візьме потім гіркого; так і ми не можемо вже тут перебувати в язичництві»*.

Прийнявши християнство, Київська Русь увійшла в коло цивілізованих народів Європи, зміцнилися її зв'язки з іншими християнськими країнами і народами. Прийняття християнства принесло разом із Православ'ям багаті культурні традиції Візантії, які позначилися на особливостях нашої вітчизняної культури, що складалася під впливом Візантії.

Християнська свідомість виробляє іншу, ніж в язичництві концепцію світобудови і місця в ній людини. Взаємодія двох типів світогляду (язичницького і християнського), що відбулася в історії, як відзначають дослідники, породила феномен довір'я. Язичницька архаїка збереглася і в музичному фольклорі, і в обрядовій поетиці, і в народній художній творчості, які відігравали важливу роль в життєвому устрої Давньої Русі, продовжуючи бути присутніми і в селянському побуті післяпетровської Росії.

Наведемо кілька прикладів цієї історичної події відомими державними та релігійними діячами.

«Звернення князя Володимира та всієї Русі в Православ'я зіграло воістину історичну роль і потягло за собою системотворчі наслідки для розвитку нашої держави... Перехід у християнство значною мірою допоміг нашим предкам долучитися до загальноєвропейських та світових процесів, фактично означав цивілізаційний вибір. Він не тільки змінив правила поведінки в суспільстві, норми сімейного життя, але і все державне життя».

Президент Російської Федерації Д.А. Медведев (2008-2012)

Знакову оцінку тій історичній події зробив у січні 2013 р. Президент України В.Ф. Янукович своїм офіційним запрошенням до урочистого відзначення 1025-річчя Хрещення Русі на берегах Дніпра у м. Києві представникам різних релігій та конфесій:

«1025-а річниця хрещення Русі має бути відзначена в кожному населеному пункті України. Ця знаменна подія буде відзначена в кожному селі, місті, регіоні».

За словами Президента України, після прийняття християнства у Київській Русі Київ став одним із найбільших духовних центрів світу. *«Саме з християнством пов'язана цивілізаційна роль Києва в Європі. Адже Древня Русь не тільки увійшла в сім'ю християнських народів на правах рівноправного члена, а й почала відігравати роль вагомого гравця на міжнародній арені молодій Європі. Україна послідовно продовжує цю місію. Хрещення Русі і християнство були і залишаються символом соборності. Саме тому ми сприймаємо християнську віру, передусім, як консолідуючу, інтегруючу силу»*.

Президент також наголосив, що до святкової дати необхідно впорядкувати території та

релігійні об'єкти, пов'язані з історією та християнською традицією. Також особлива увага має бути приділена християнській культурній спадщині — пам'яткам архітектури, живопису, скульптури, писемності. *«Все це має бути чітко розплановано у найкоротші терміни».*

Глава держави заявив про важливість проведення конференцій та інших заходів за участю науковців та експертів, присвячених історії, культурній спадщині, питанням державно-церковного діалогу.

Крім цього, необхідно реалізувати належні заходи безпеки, щоб створити умови для спокійного і толерантного святкування. *«Особлива увага — профілактиці загроз, унеможливленню навіть спроб вплинути на святкові заходи з будь-якої сторони»*, — сказав Президент України.

«Є великий історичний доказ правоти святого князя Володимира. Скільки впродовж століть обрушувалося на ці київські пагорби і на всю Русь святу набігів чужинців, скільки було міжусобної брані, смертей, спроб схилити народ наш до інших цілей і цінностей!»

Але нікому не вдалося змінити цивілізаційний вибір святої Київської Русі, веденої святим рівноапостольним князем. І якщо це не вдалося зробити у минулому, то ні в якому разі не повинен здійснитися цей злочин сьогодні. Наша сила — у вірності князю Володимиру, у вірності тій свободі, яку людина знаходить у Христі, тому що тільки через цю свободу і виникає людська солідарність».

Патріарх Московський і всієї Русі Кирил

Як відомо, державність є істотною ознакою будь-якої розвиненої національної політичної системи. Даний термін вживають не тільки коли говорять про історичний розвиток держави, але і коли звертають увагу на характер його ідеології і духовної орієнтації. Крім того, символічними ознаками автономної (незалежної) державності, крім мови і емблематики, виступають специфічні форми політичної організації суспільства, тобто форми правління, державного устрою, політичних відносин і структури влади. Прийняття тієї чи іншої релігії також свідчить про специфіку становлення і розвитку національної політичної системи, її ідеології та ціннісних орієнтацій. Ось чому дослідження проблеми вибору віри має особливу теоретичну і практичну значимість для Росії та України — колиски християнства.

Вітчизняна, як і будь-яка інша віра, завжди йде у тісному порозумінні з розвитком державності і виступає її ідеологічною основою. Всі зміни, які відбуваються на державному рівні, безпосередньо пов'язані зі змінами у релігійно-політичній думці. Це болісний пошук, спрямований на органічне злиття інституційної підсистеми політичної системи суспільства з навколишнім соціокультурним середовищем. В основі даного пошуку повинні лежати моральні категорії і прагнення зберегти цілісне національне обличчя російської і української державності.

Таким чином, відродження кращих традицій національної державності, що визначаються прийнятою вірою, є умовою і основою виживання і тих цивілізацій, які несуть у собі етнокультурну своєрідність. У цьому зв'язку доктрина формаційного підходу, що властива низці політичних ідеологій, виступає тією силою, яка прагне зруйнувати історичну суперечливість цивілізацій, а значить, знищити поступальний хід світової історії, бо даний процес підпорядкований філософському закону єдності і боротьби протилежностей. Скасувати його ми не в змозі. У цьому зіткненні прихильників формаційного та цивілізаційного підходів міститься головна парадигма розвитку національної російської і української державності. На цьому ґрунті побудована реабілітація зусиль тих державників, які прагнуть удосконалювати Російську федерацію та Україну, опираючись на її самотні історичні традиції, викреслені комуністичною та ліберальною моделлю.

Тисячолітнє панування язичницької культури у слов'ян закріпило в їх політичній свідомості традиції прямої демократії вічового характеру. Слов'янська громада і вся система православної монархічної соборності на Русі стала ні чим іншим, як проявом сутнісних рис народної демократії, вписаних у соціальні норми Православ'я. Цим пояснюється їх дивовижна життєздатність.

У ХХ ст. Росія і Україна перенесли важкі десятиліття, і сьогодні ці країни ще переживають трагічні наслідки того історичного періоду. Наступ псевдорелігійних культів, підміна справжньої культури сурогатами масової псевдокультури, широке поширення наркоманії та алкоголізму ведуть до моральної, інтелектуальної, фізичної деградації народу. Російське та Українське суспільства поступово усвідомлюють, що без шанобливого ставлення до пам'яті предків, їх духовно-моральній, культурній спадщині неможливо розраховувати у майбутньому на подолання криз сьогодення, тому нагальною проблемою на даний час є *проблемам духовно-морального виховання підростаючого покоління*. Православний світогляд, християнські цінності протягом тривалої історії пронизують всю російську і українську культури, тому без вивчення основ православної культури важко зрозуміти сенс багатьох літературних та музичних творів, образотворчого мистецтва, неможливо бути повноцінно освіченою людиною.

Окрім хліба насущного, людині властиво цінувати прекрасне, душа людини потребує краси. Поняття краси містить у собі поняття гармонії, досконалості, чистоти, а для християнського світогляду у цей ряд неодмінно входить і добро. Відомо, що розрив естетичних ідеалів з етичними коренями призводить до антиестетики.

До питання моральних та естетичних уявлень у Стародавній Русі, історії культури, мистецтва та давньоруської літератури зверталися і у даний час звертаються багато дослідників як у Росії, так і Україні.

Порівняння формування духовної культури у державах південнослов'янського регіону з державами західного світу наведемо на такому прикладі. *«Раскройте любую книгу, — пише С. Цвейг, — из 50 000 книг, ежегодно издаваемых в Европе. О чем они? О счастье. ...И если мы оглянемся вокруг, на улицах, в лавках, низких комнатах и светлых залах — чего там хотят люди? — Быть счастливыми, довольными, богатыми, могущественными. Кто из героев Достоевского стремится к этому? — Никто. Ни один».* Чому? Тому, що для Ф.М. Достоевського вся система державної ідеології, яка виховує людину, будується на основі Православ'я, яке на відміну від західного християнства продовжувало *«неприкосновенно хранит вверенный первоначальной церкви залог веры, ничего... не прибавляя и не убавляя».*

Правда, можуть запитати: а хіба погано, що західна цивілізація втішає наші біологічні слабкості і дає нам у цьому повну свободу? Відома складність тут полягає у трактуванні самого поняття «свобода». Свобода, на думку Православ'я, буває як для гріха, так і від гріха. Якщо свобода існує для гріха, тоді вона виправдає будь-яке відхилення від запропонованих вірою норм соціально-політичної поведінки і веде нас до боротьби за краще життя. Якщо свобода дана від гріха для спасіння нашої душі, тоді ми будемо, перш за все, думати, як бути, а не жити краще. Невипадково політичні і правові доктрини епохи освіти, комунізму і лібералізму позбавили себе від цього поняття. Цим фактом виправдовувалися будь-які форми політичної дії, здатні привести до влади або утримати її. Любов до себе перемогла любов до Бога і тим спровокувала найбільші соціально-політичні кризи і небувале зростання злочинності, ставши невід'ємною частиною секулярної свідомості світського суспільства і держави.

У наш вік тотальної матеріалізації життя такі людські категорії, як чесність, правдивість, відкритість, принциповість та чуйність (співчуття) для багатьох перестали бути чеснотами. Тому на виховання чесноти (моралі) й принциповості нашої молоді, що є найбільшою надією України, треба звернути особливу увагу. А щоб знати, як саме виховувати ці чесноти, слід, насамперед, згадати, як вони виховувались у середньовіччі (до і в часи Пушкіна), коли так високо в суспільстві стояла *особиста честь*. Чесність і в ті часи базувалася на двох найважливіших засадах: на свідомості своєї лицарської гідності і на суспільній думці.

За свою багатвікову історію українці губили (вони і сьогодні є «синусоїдними») орієнтири і втрачали реальні шанси на здобуття державності, коли піддавалися настроям конфронтаційності, зведення рахунків, коли не вміли домовлятися і вибирати союзників. Не

кажучи вже про “гетьманування”, про втрату моральних орієнтирів у політичній боротьбі, втрату духовної культури, самотності, солідарності, віри.

У роботі [6] вперше публічно було наголошено на принципі солідарної взаємодії щодо проблем виховання: *“Самоідентифікація нації має ґрунтуватися на її духовному відродженні шляхом синтезу науки, освіти, релігії, культури”*. Ця позиція у її автора залишається незмінною і сьогодні.

Співзвучно цьому є висловлення В.І. Вернадського *“Все мы чувствуем, до какой нестерпимой степени не отвечает новому духовному облику окружающий нас порядок жизни, до какой степени он лишился поддерживающей его духовной основы”*.

До 1917 р. християнська релігія слугувала фундаментом, на якому будувалася просвітницька робота. Вона визначала організацію народної освіти. У всіх куточках неосяжної країни діяли церковні навчальні заклади, де разом з основами християнської релігії викладались інші навчальні дисципліни. Петро I обмежував державні претензії церкви, але разом з цим цінував моральну роль релігії, серйозно відносився до її етичних принципів. У 1755 р. царським указом про свободу віросповідання, а 25 червня 1762 р. за три дні до державного перевороту, в якому йому судилося загинути, імператор Петро III підписав указ про рівність у Росії всіх релігій. На жаль, ця рівність і сьогодні, зокрема, в Україні відсутня. Консенсусу між конфесіями немає.

Найдавніша наука філософія від Платона і Сократа через І. Ільїна до живих митрополита Іларіона (Алфеева) та діячів православ'я свідчить, що шлях до духовного сходження як творче життя душі лежить через віру, любов, надію в Трійці святій: Бог Отець, Бог Син, Бог Дух Святий. Саме ця тріада — той душевний стан, в якому людина живе своїми головними, благородними силами і прагненнями, зверненими на пізнання істини, на споглядання або здійснення краси, на вчинення добра, на поведінку з Божеством — в умогляді, молитві і таїнстві; тобто на те, що людина визнає *вищим і безумовним благом*, за євангельською мудрістю *“своїм скарбом, а де скарб твій, там і серце твоє; — там і віра твоя”*.

Слово про віру ніколи не було легким для сприйняття. Але в наш час люди бувають настільки поглинені проблемами земного існування, що багатьом просто ніколи почути це слово і задуматися про Бога. Часом релігійність зводиться до того, що святкують Різдво і Великдень і дотримуються ще деяких обрядів тільки заради того, щоб «не відірватися від коріння», від національних традицій. Десь релігія раптом стає «модною», і люди йдуть у церкву, щоб не відстати від сусіда. Але головним для багатьох є ділове життя, робота. «Ділові люди» — це особлива генерація людей ХХ століття, для яких не існує нічого, крім їхньої власної функції у якійсь «справі», бізнесі, який поглинає їх повністю і не залишає жодного просвіту або паузи, необхідної для того, щоб почути голос Бога, щоб задуматися про духовний стан, особисту честь.

«І ось, — стверджує І. Ільїн, — скільки б ми не шукали, ми не знайдемо такої людини, яка б ні в що не вірила. Чим глибше заглянемо ми в людську душу, тим швидше ми переконаємося, що людина без віри взагалі не може жити, бо віра є не що інше, як головне і провідне тяжіння, що визначає її життя, її погляд, її прагнення і вчинки [3, 90].

На запитання що таке віра і як її знайти? Наш сучасник митрополит Іларіон (Алфеев) відповідає так: «Віра — це, перш за все, шлях — шлях довжиною в людське життя. Віра — це шлях людини назустріч Богу і рух до тієї особистої зустрічі, яка для кожної віруючої людини є справжнім змістом віри. На цьому шляху перший крок робить Бог; завжди і безумовно вірить в людину. Він дає людині певний знак, яким відчуття Своєї присутності. Людина чує як би таємничий поклик Бога, і її крок назустріч Богу є відповіддю на цей заклик. Бог закликає людину явно чи таємно, відчутно або майже непомітно. Але важко людині повірити в Бога, якщо вона раніше не відчує внутрішнього душевного покликання» [4, 9].

І далі там же: «Шлях людини до віри — це таємничий і багато в чому незрозумілий процес, так само як невіра здорового глузду. Однак існує в християнській традиції і уявлення про те, що релігійне почуття властиве душі кожної людини. Кожна людина має певну

внутрішню схильність до віри. Проте не в кожній людині це притаманне їй релігійне почуття проявляється» [4, 10-11].

У кожної людини є свої скарби на землі — чи то гроші або речі, хороша робота чи життєве благополуччя. А Господь каже: «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне» (Мф. 4:3). У стародавніх списках Євангелія від Луки ще простіше і пряміше: «Блаженні вбогі, бо ваше Царство Боже» (Лк. 6:20). Блаженні відчули, що вони нічого не мають в цьому житті і, що ніяке земне набуття не може замінити людині Бога. Блаженні ті, які йдуть і продають все своє багатство, щоб придбати одну дорогоцінну перлину — віру (Мф. 13:45-46). Блаженні ті, які пізнали, що без Бога вони жебраки, які зголодніли і зажадали Його всією душею, всім розумом і волею.

Підсумовуючи наші роздуми в рамках вибраної теми наголошуємо наступне:

^ Член будь-якої людської спільноти має право вибору *цінності особистої свободи, відповідальності, забезпеченості своїх власних прав та інтересів, які базувалися на релігійних цінностях та уявленнях, про абсолютну владу Бога*. Разом із тим, якщо для людей попередніх епох Бог розумівся як найвища влада, а суспільство вважалося сакральним, оскільки воно утворювалося з індивідів — Божих творінь, то при переході до сучасної доби уявлення про найвищий священний статус держави трансформувалися в уявлення про те, що цей статус має суспільство, а згодом його перенесли в індивідуальний внутрішній план людини й громадянина.

^ *Безсумнівним є те, що релігія та церковні об'єднання є невід'ємною частиною матерії суспільного буття*. У кожному суспільстві безперервно протікають процеси соціалізації й соціального освоєння. У ході соціалізації на основі навчання й виховання, засвоєння соціальних ролей, власного та суспільного досвіду формується людська особистість, людина перетворюється у члена суспільства. Через соціалізацію забезпечується спадкоємність історичного розвитку. Процес соціалізації здійснюється як засвоєння індивідом надбань культури певної людності.

^ Для суспільно-політичного життя будь-якої держави значимою є соціальна інформація. Остання є результатом упорядкованого соціального відображення об'єктивної дійсності у формі відповідних повідомлень, знань про суспільство й суспільні події, відомостей про діяльність соціальних й політичних інститутів та інших галузей людської діяльності. Усе це осмислюється й використовується при спілкуванні, управлінні, виробництві, вихованні, освіті, соціальному пізнанні.

^ Будучи сегментом загальнолюдської культури, релігія зберігає, акумулює намагається вплинути на політичну культуру, вона передає найкращі традиційні форми мистецтва, архітектури, книгодрукування від покоління до покоління й забезпечує безперервність культурно-історичного процесу. Сюди долучаються національно-культурна самоідентифікація, політична, етнічна й релігійна толерантність, світоглядна переконаність.

^ Важливо враховувати принципову релігійно-церковну позицію в тому, що економіка повинна підпорядкована не тільки вирішенню матеріальних благ людської цивілізації, а й духовному удосконаленню суспільства з гідними умовами життя.

Література:

1. Бех І.Д. Виховання особистості / [Текст] : У 2 КН. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади Навч.-метод. видання. – К. : Либідь, 2003. – 277 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України : [гол. ред. В.Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Ильин И.А. Религиозный смысл философии / И.А. Ильин. – М. : ООО Изд-во АСТ, 2003. – 694 с.
4. Митрополит Илларион (Алфеев). Как обрести веру / Илларион Алфеев. – М. : Изд-во Московской патриархии, 2011. – 222 с.
5. Русь-Россия : Выбор веры. История и современность : сборник материалов седьмой международной научно-практической конференции «Духовные основы русской культуры : изучение и преподавание в высшей и средней школе». – М.: «Наука и слово», 2011. – 624 с.
6. Чернилевский Д.В. Духовно-нравственные ценности образовательной системы России XXI века / Д.В. Чернилевский. – М. : РИО МГТА, 2003. – 269 с.

*D.V. Chernylevskyy, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Vinnitsa Social and Economic Institute of the University "Ukraine"*

SPIRITUAL DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY STARTING FROM ADOPTION OF CHRISTIANITY UP TO NOWADAYS

The basis of the entire state is
the proper education of youth
Cicero

The given above epigraph of Roman philosopher 43 BC is developing The Present Member of NAPS of Ukraine I.D. Bekh, stating "... the present society in the whole and the educational sector, in particular, does not meet the scientific level, which solved the problem of modern education and development spiritually perfect personality" [1].

Let's begin with the emergence of Christian culture. From historical sources we know that Christianity began to penetrate the Kievan Rus much earlier than it was introduced by Prince Vladimir baptized on the banks of the Dnieper 988. It should be noted that the sense of beauty, the pursuit of beauty played a role at a crucial moment in history, called people's "choice faith" who inhabited the Kievan Rus. It was the beauty of a church service in the church of St. Sophia of Constantinople one of the main arguments in favor of Orthodoxy.

This event is written in the "Tale of Bygone Years" in the year 987: "And we came to the Greek land, and introduced us to where they are serving their God, and did not know — in heaven or on earth we, because there is no ground for such a spectacle beauty and such, and we do not know how and to tell about it. All we know only that God is there with the people, their service is better than in all other countries. We can not forget the beauty of that we have, for each person, if he tastes the sweet, bitter does not take then. So we can not now be here in paganism."

Taking Christianity, Kievan Russ entered the circle of civilized nations of Europe, strengthened its ties with other Christian countries and peoples. The adoption of Christianity brought with Orthodoxy rich cultural traditions of the Byzantine Empire, which reflected the peculiarities of our national culture that evolved under the influence of Byzantium.

Christian consciousness produces different from paganism concept of the universe and man's place in it. The interaction of two types of philosophy (pagan and Christian), which took place in history, as the researchers note, gave birth to the phenomenon of trust. Pagan remained archaic and folk music, and ritual poetics, and folk art, which played an important role in the life of ancient Russ, continuing to be present in the peasants' life of Post Peter Russia too.

Here are some examples of this historical event that is known by state and religious leaders.

"Appeal of Prince Vladimir and All Russia in Orthodoxy played a truly historical role and resulted in system-implications for the development of our country... Transition to Christianity has greatly helped our ancestors to join the European and global processes actually meant civilized choice. He didn't only change the rules of conduct in society, norms of family life, but all public life."

Russian President D.A Medvedev (2008-2012)

The President of Ukraine V.F. Yanukovych made his significant evaluation of the historical event by his official invitation to the grand celebration of the 1025th anniversary of the Baptism of the banks of the Dnieper in Kiev representatives of various religions and denominations in January 2013: "1025th anniversary of the baptism of Russ should be awarded in each locality of Ukraine. This significant event will be awarded in each village, city and region."

According to the President of Ukraine, after the adoption of Christianity in Kievan Russ, Kyiv has one of the largest spiritual centers in the world. "It is with Christianity associated civilizational role of Kyiv in Europe. Because ancient Russ not only entered the family of Christian nations on rights of equal member, but started to play a significant role player in the international arena of young Europe. Ukraine has consistently continues this mission. Baptism and Christianity

have always been a symbol of unity. That is why we see the Christian faith primarily as consolidating, integrating force."

President also stressed that the holiday dates you wish to organize the territory and religious objects related to the history and the Christian tradition. Special attention also should be paid to the Christian cultural heritage — monuments of architecture, painting, sculpture, literature. "All this should be clearly laid out in the shortest possible time."

The head of power said the importance of conferences and other events involving scientists and experts on the history, cultural heritage and issues of state-church dialogue. In addition, the need to implement appropriate security measures to create conditions for a peaceful and tolerant celebration. "Particular attention — preventing threats and Prevention even attempts to influence public action from any side," — said the President of Ukraine.

"There is great historical evidence of St. Prince Vladimir's innocence. How many attacks of strangers pelted over the centuries upon these Kievan hills and all holy Russ, how many internecine battles, deaths, attempts to persuade our people to other goals and values! But no one could change the civilizational choice saint of Kievan Russ, driven by Holy Prince. And if this was not done in the past, then in any case shall not be realized this offense today. Our strength — lies in allegiance to Prince Vladimir, allegiance to one freedom that man is in Christ, because only through this freedom arises human solidarity."

Patriarch of Moscow and All Russia Kirill

As you know, statehood is an essential feature of any developed national political system. This term is used not only when talking about the historical development of the state, but also when they pay attention to the nature of his ideology and spiritual orientation. In addition, the symbolic attributes of autonomous (independent) state except language and emblems serve specific forms of political organization, meaning the forms of government, political relations and structures of power. The adoption of a religion also shows specificity of formation and development of the national political system, its ideology and values. That is why research on choice of faith is of particular theoretical and practical significance for Russia and Ukraine — the cradle of Christianity.

Patriotic faith as any other is always in close consultation with the development of the state and serves its ideological foundation. All changes that occur at the state level, directly related to changes in the religious and political thought. It's painful search, focused on organic fusion subsystem institutional political system society with the socio-cultural environment. The basis of this finding should be based on moral categories and the desire to maintain a holistic national face of Russian and Ukrainian statehood.

Thus, the revival of the best traditions of national statehood, defined the accepted belief is a prerequisite and basis for survival and those civilizations that carry ethnocultural identity. In connection with this doctrine formation approach that characterized a number of political ideologies, stands out the force that seeks to destroy the historical inconsistency of civilizations, and thus destroy the progressive course of world history, because this process is subordinated to philosophical law of unity and struggle of opposites. And we can not cancel it. In this clash of supporters formational and civilizational approach is the principal paradigm of the national Russian and Ukrainian statehood. Rehabilitation efforts of those statesmen who seek to improve the Russian Federation and Ukraine are based on this basis, on its distinctive historical traditions struck by communist and liberal model.

The Millennial Reign of pagan culture of the Slavs cemented their political consciousness tradition of direct democracy of veche character. Slavic community and the whole system Orthodox monarchist Reunion in Russia was no more than a manifestation of the essential features of popular democracy inscribed in societal norms of Orthodoxy. This explains their amazing vitality.

Russia and Ukraine suffered severe decades In XX century, and today these countries have experienced the tragic consequences of that historical period. Offensive pseudo cults replaced true culture with substituted surrogates pseudo media. Widespread drug and alcohol lead to moral, intellectual, physical degradation of the people. Russian and Ukrainian society gradually realize that without deference to the memory of their ancestors and their spiritual, moral, cultural heritage can

not expect in the future to overcome the present crisis, so the immediate problem at present is the problem of spiritual and moral education of the younger generation. Orthodox worldview for Christian values permeate the whole long history of Russian and Ukrainian culture, because without learning the basics of Orthodox culture is difficult to understand the meaning of many literary and musical works, the works of fine art and one can not be fully educated man.

Besides bread, human nature to appreciate beauty, the human soul needs beauty. The concept of beauty includes the concept of harmony, perfection, purity, and for the Christian faith in this series and certainly is good. It is known that the gap aesthetic ideal of ethical roots leads to anti aesthetic.

On the question of moral and aesthetic ideas in ancient, history, culture, art and ancient literature addressed and is now turning many researchers in Russia and Ukraine.

Comparison of the formation of spiritual culture in South Slavic countries of the region with countries of the Western world present in this sample. "Open beloved book — writes S. Zweig — any of 50,000 books annually published in Europe. What are they about? About happiness? And ... If we look back, around, on the street, in the pews, number of room and light halls — what do the people want there? — To be happy, glad, rich, powerful. Who of Dostoevsky's heroes seek to this? — None. Neither one." Why? Because for F.M. Dostoevsky the entire system of state ideology, which brings a person is based on Orthodoxy. The latter unlike Western Christianity continued "inviolable storage — thread entrusted the original church pledge of faith, nothing... neither adding nor subtracting".

However, they may ask: is it bad that Western civilization is comforting our biological weaknesses and gives us complete freedom in this? The known difficulty here lies in the interpretation of the concept of "freedom." Freedom, according to Orthodoxy, is a sin, and freedom from sin. If there is a freedom to sin, then it would justify any deviation from the proposed belief norms of social and political behavior and leads us to the struggle for a better life. If this freedom from sin, for salvation of our soul, then we will, first of all, to think, how to be, but not to live better. Not coincidentally political and legal doctrines of the Enlightenment, liberalism and communism deprived themselves of this notion. This fact justified any form of political action that can lead to power or to retain it. Love itself won the love of God and thus provoked the biggest socio-political crisis and an unprecedented increase in crime by becoming an integral part of secular consciousness of secular society and the state.

In this age of total materialization of human life such categories as integrity, honesty, openness, integrity and compassion (compassion) for many people ceased to be a virtue. Therefore, the education of virtue (morality) and the principle of our youth, which is the biggest hope for Ukraine, we must pay special attention. And to know exactly how to nurture these virtues should be, above all, remember how they were brought up in the Middle Ages (before and during Pushkin), when so high in society was personal honor. Honesty in those days was based on two key principles: the minds of his chivalric dignity and public opinion.

During its long history Ukrainian destroyed (which today is the "sine") guidelines and lost a real chance for statehood when subjected confrontational mood, settling scores when they could not agree and choose allies. Not to mention the "Hetman", the loss of moral standards in the political struggle, the loss of spiritual culture, identity, solidarity and faith.

In the work [6] the first time publicly stressed the principle of solidarity cooperation on issues of education, "Identity of the nation should be based on her spiritual rebirth through a synthesis of science, education, religion and culture." This position of its author remains unchanged today.

This is congruent with the express of V.I. Vernadsky "We all feel, to what extent is not responsible unbearable spiritual make new way of life around us, how much he has lost support of its spiritual foundations."

By 1917 the Christian religion served as the foundation upon which was based educational work. It defines the organization of public education. In all parts of the vast country were religious schools, where together with the basics of the Christian religion taught other subjects. Peter the I

restricted government claims of the church, but at the same time valued moral role of religion and seriously concerned to its ethical principles. In 1755 royal decree on religious freedom, and June 25, 1762 three days before the coup, in which he was destined to die, Emperor Peter the III signed a decree on equality of all religions. Unfortunately, this equality today, particularly in Ukraine is absent. There's no consensus among the denominations.

The oldest science philosophy from Plato and Socrates through I.Ilyina to alive Metropolitan Hilarion (Alfyeyeva) and figures orthodoxy indicates that the path to spiritual ascent as the creative life of the soul is through faith, love and hope in the Holy Trinity: God the Father, God the Son God the Holy Spirit. It is this triad — the state of mind in which a person lives in his main, and noble aspirations, converted to knowledge of the truth, in contemplation or implementation beauty to commit good at handling the Divine — in meditation, prayer and sacrament, i.e. that person recognizes the supreme and unconditional good for evangelical wisdom "his belongings, and where your treasure is, there your heart — there and your faith." Word of Faith has never been easy to understand. But nowadays people are so engrossed with the problems of earthly existence that many of them have never simply heard the word of God and never thought about God. Sometimes religion is to ensure that celebrate Christmas and Easter, and adhere to a certain rites only in order "not to break away from the roots" of national traditions. Somewhere religion suddenly becomes "fashionable" and people go to church to keep up with the neighbor. But the main thing for many is the business of life, work. "Business people" — a special generation of people XX century, for which there is nothing but their own function in some "case" business, which absorbs them completely and leaves no gap or pause needed to hear the voice of God to think about the spiritual state, personal dignity

"And now, — says Ivan Ilyin — no matter how hard we did, we would not find such a person who no longer believed anything. The deeper we take a look into the human soul, the sooner we see that man without faith can't live at all, because faith is nothing but an important and leading attraction that defines her life, her look, her aspirations and actions [3, 90].

When asked what faith is and how to find it our contemporary Metropolitan Hilarion (Alfyeyev) responsible this way: "Faith is, above all, the path that is length of human life. Faith is a path of man towards God and movement to the personal meeting that each believer is the true meaning of faith. In this way God makes the first step, always, and certainly believe in the man. He gives us some sign, some sense of his presence. A man hears a mysterious call to God, and her step toward God is the answer to this call. God calls a person explicitly or covertly, obviously or almost imperceptibly. But man can hardly believe in God, if he still does not feel inner peace mission" [4, 9].

And then there: "The path of a man to faith – a mysterious and largely incomprehensible process, as well as distrust of common sense. However, there is in the Christian tradition and the idea that religious feeling is a characteristic of every human soul. Everyone has a certain internal predisposition to faith. However, not everyone is inherent religious feeling manifested" [4, 10-11].

Each person has their treasures on earth — whether it may be money or things, good or well-being. And the Lord says: "Blessed are the poor in spirit, for theirs is the kingdom of heaven" (Matthew 4:3). In ancient lists Luke even simpler and more direct: "Blessed are the poor, for yours is the kingdom of God" (Luke 6:20). Blessed are those who feel that they have nothing in this life and that no earthly gain can replace a God for man. Blessed are those who go and sell all their wealth to buy one pearl – faith (Matthew 13:45-46). Blessed are those who know that without God they are poor, hungry and demanded God by whole their soul, whole their mind and will.

Summing up our thoughts under the theme we emphasize the following:

A member of any human community has the right to choose the values of personal freedom, responsibility, and security of their own rights and interests, which were based on religious values and beliefs and the absolute power of God. However, if the people of previous eras understood God as the highest authority, and society was considered sacred because it was formed from individuals i.e. God's creations, then going to the modern day idea of the highest sacred status transformed into the notion that this status has a society, and then it moved into individual internal plan of a man and

a citizen.

There is no doubt that religion and religious associations are an integral part of a matter of public life. A process of socialization and social development constantly carry out in every society. The human person formed during socialization through training and education, learning of social roles, personal and social experience and then the person becomes a member of society. Besides, the continuity of historical development is done through ensured socialization. The process of socialization is like mastering the individual achievements of the culture of certain population.

For social and political life of any state is significant social information. The latter is the result of an orderly social reflection of objective reality in the form of relevant reports, knowledge about society and social events, information about the social and political institutions and other areas of human activity. All this is interpreted and used in communication, management, manufacturing, education and social cognition.

Being a segment of human culture, religion retains, accumulates and is trying to influence the political culture and it conveys best traditional forms of art, architecture, printing from generation to generation and ensures the continuity of cultural-historical process. These are included national and cultural identity, political, ethnic and religious tolerance, ideological conviction.

It is important to consider the fundamental religious and ecclesiastical position that the economy is subjected not only to serve the wealth of human civilization, but also the spiritual improvement of society with decent conditions of life.

References:

1. Bekh I.D. Parenting Personality / [text] : In 2 books. 1 : Personality oriented approach: theoretical and technological foundations : specification languages publication. – K. Reference list 2003. – 277 p.
2. Encyclopedia of Education / Acad. ped. Sciences of Ukraine [Ch. yet. V.G. Kremen]. – K. : Inter Yurinkom, 2008. – 1040 p.
3. І' І'і'і' І'А. Religious Meaning of Philosophy / І' І'і'і' – Moscow : ООО Izd ACT, 2003. – 694 p.
4. Metropolitan Yllaryon (Alfeev). How to gain gaith / Yllaryon Alfeev. – Moscow : Izd Moskovskaya patryarhyy, 2011. – 222 p.
5. Russia-Russia : Choice of faith. History and modernity : a collection of materials Seventh international scientific conference "Spiritual bases of Russian Culture: Study of teaching and in the higher and average school." – Moscow : "Science and the word", 2011. – 624 p.
6. Chernylevsky D.V. Spiritual and moral values of the educational system of Russia / D.V. Chernylevsky. – M. : RIO MHTA, 2003. – 269 p.

УДК 378. 147 – 056. 45

*О.А. Дубасенюк, д.пед.н., професор,
Житомирський державний університет ім. І. Франка*

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

У статті йдеться про розвиток творчого потенціалу особистості засобами мистецтва. Естетичне виховання розглядається як складний творчий процес, який припускає залучення дітей і молоді до системи загально цивілізаційних, естетичних художніх цінностей. Виявляються особливості новаторських концепцій у сфері мистецтва педагогів-просвітителів, художників. Аналізуються закономірності виховання творчої особистості, які сприяють її художньому розвитку і духовному зростанню.

Ключові слова: *творчий потенціал, мистецтво, естетичне виховання, загальнийцивілізаційні цінності, естетичні цінності, педагоги-просвітителі*

В статтє рєчь идєт о развитуи творчєского пєтєнциала личности средствуи искуства. Эстетичное воспитание рассматривается как сложный творческий процесс, который предполагает привлечения детей и молодежи к системе общецивилизационных эстетичных художественных ценностей. Обнаруживаются особенности новаторских

концепцій в сфері мистецтва педагогов-просветителів, художників. Аналізуються закономірності виховання творчої особистості, які сприяють її художньому розвитку і духовному зростанню.

Ключевые слова: творческий потенциал, искусство, эстетическое воспитание, общецивилизационные ценности, эстетические ценности, педагоги-просветители

The ideas about development of creative potential of a personality by means of art are analyzed in the article. The aesthetically education is examined as complex creative process which supposes bringing in the children and young people to the system of all-civilization aesthetical and artistic values. The features of innovative conceptions are revealed in the field of art of the teacher-enlighteners and artists. The regulations of educations of creative personality, which assist to its artistic development and spiritual growth are analyzed.

Keywords: creative potential, art, aesthetical education, all-civilization values, aesthetical values, teachers-enlighteners

Актуальність проблеми розвитку творчого потенціалу особистості засобами мистецтва зумовлена поширенням тенденції гуманізації освітнього процесу, реалізацією особистісно орієнтованої парадигми освіти й виховання. Творчість постає як інтегральна якість особистості, яка виявляється у діяльності і зумовлює успіх. Такий підхід спрямований на формування духовно-моральної особистості. У сучасній вітчизняній освітній системі все більш утверджується роль мистецтва в духовно-етичному розвитку особистості. Удосконалення змісту освіти як одного з головних джерел культурного потенціалу суспільства привертає постійну увагу наукових і педагогічних працівників усіх рівнів.

У свій час О.П. Рудницька зазначала, що передача соціально-культурного досвіду та гуманістичних цінностей людства не може бути ефективною, якщо не активізується особистісно-сміслова сфера людини. Головною ознакою творчої особистості вважаються її творчі якості або індивідуально-психологічні особливості людини, які відповідають вимогам творчої діяльності. С.В. Коновець вважає, що під креативною особистістю слід розуміти таку особистість, яка має внутрішні передумови, що забезпечують її мотивацію до творчої та пошукової активності й дослідницької поведінки і яка спроможна до актуалізації творчого потенціалу в різних видах життєдіяльності за власною ініціативою та усвідомленим вибором відповідних засобів [7, с. 41]. Саме естетичне виховання, засоби мистецтва передбачають формування знань, умінь, навичок, почуттів, інтересів, потреб, оцінок і смаків особистості, які реалізуються в естетичній діяльності [9].

Науковці відзначають, що існує два основні шляхи пізнання світу: 1) шлях наукового пізнання, 2) пізнання засобами мистецтва. Якщо у першому випадку учені оперують фактами, силлогізмами, поняттями, то у другому, письменники, художники, музиканти – образами, картинами, музичними творами. Водночас виділяють і два види мислення відповідно до дії двох півкуль головного мозку: перший, раціональне-логічне, яке використовується у науці (об'єкти матеріального світу), емоційно-образне – використовується у художній творчості і виражається у ставленні до творчості, що слід враховувати у процесі формування особистості.

Ще Аристотель наголошував на важливості мистецтва, зокрема музики. Він наголошував, що музика здатна здійснювати вплив на естетичну сторону душі і оскільки їй притаманні такі властивості, вона має бути включена в число предметів виховання молоді. Проте засобами мистецтва можна не тільки передати багатовіковий досвід духовної культури, але й розвинути почуттєву сферу особистості. Для передачі цього досвіду і виникли в людському суспільстві різні види мистецтва.

Мета статті: проаналізувати вплив різних засобів мистецтва, новаторського педагогічного досвіду на розвиток творчого потенціалу особистості.

Відтак, естетичне виховання постає як складний процес, що передбачає залучення дітей та молоді до системи загальноцивілізаційних естетичних художніх цінностей, оскільки прекрасне є цілісним, єдиним у своїй всезагальності. Водночас прекрасне втілює в собі

особливості його бачення представниками конкретного етносу і народу. Спрямування особистості на пізнання й усвідомлення цих особливостей є надзвичайно важливим завданням естетичного виховання. Саме у складному вимірі цілісності, єдності прекрасного, у розмаїтті його національних вимірів особистість знаходить місце для реалізації свого художнього потенціалу. До основних завдань естетичного виховання підрастаючого покоління слід віднести: формування естетичного ставлення до дійсності, естетичних уявлень і суджень (здатність до емоційного переживання; здатність до активного засвоєння художнього досвіду, самостійного навчання, пошукових дій; спеціальні художні й творчі здібності); освоєння дітьми та молоддю естетичної діяльності (розвиток естетичного і художнього сприймання, формування початкових умінь і навичок виконавської художньої діяльності, втілення елементів прекрасного в побут, стосунки з людьми, ставлення до себе); розвиток загальних і спеціальних художньо-творчих здібностей (формуються в процесі засвоєння способів діяльності – сприймання, виконання і творчості). За правильного педагогічного керівництва усі види мистецтва, природа, побут сприяють формуванню естетичного ставлення до дійсності [8].

Естетичне виховання насамперед пов'язане з моральним, оскільки ці виховні напрями засновані на почуттях, позитивних і негативних переживаннях. Не випадково, характеризуючи вчинки людини, використовують категорії естетики (“гарний вчинок”). У процесі художньої діяльності дитина вчиться ставити цілі і досягати їх, передбачати шляхи здійснення задуму, виявляти витримку, цілеспрямованість, зосередженість. Мистецтво є засобом спілкування і взаєморозуміння, єднання дітей у спільних переживаннях і діях. Багатоаспектні завдання естетичного виховання можуть бути вирішені на основі розвитку таких важливих особистісних якостей, як ініціативність, креативність, здатність своєрідно сприймати світ.

Велике значення має створення передумов для розвитку творчого потенціалу дітей та молоді, їх залучення до різноманітних видів художньої діяльності, що розширює діапазон естетичного пізнання світу, дає можливість випробовувати свої сили у різних сферах. Найчастіше у закладах освіти учнів залучають до таких видів художньої діяльності як зображувальна діяльність (сприймання творів образотворчого мистецтва, малювання, ліплення, виготовлення аплікацій); музична діяльність (сприйняття музики, співи, ігри, танці, гра на музичних інструментах); художньо-мовленнєва діяльність (слухання казок, розповідей, читання віршів, творчі розповіді, включення дітей у різні види творчої діяльності тощо); театралізована діяльність. Педагоги виявляють творчий потенціал особистості за такими критеріями: ставлення, інтереси, здібності, які знаходять утілення у художній творчості; способи творчих дій; якість продуктів дитячої художньої діяльності. Творчі здібності дітей у художній діяльності формуються на тлі загального розвитку і завдяки спеціальному навчанню. При цьому важливо пам'ятати, що художні можливості учнів диференційовані, а про результати їхнього навчання свідчить не лише те, наскільки вміло вони малюють, співають, читають вірші, а й глибина і сила інтересу, ставлення до якості виконання завдання, прагнення і намагання вдосконалювати навички художньої діяльності. Удосконаленню змісту естетичного виховання сприяє: створення у загальноосвітніх закладах розвивального виховного середовища, модернізація засобів і методів роботи з учнями, спрямованої на розвиток їхнього творчого ставлення до естетичного освоєння дійсності, відображення його у власній творчій діяльності.

Водночас за результатами наукових досліджень, проведених у різних регіонах України виявлено, що творчо (креативно) розвинена особистість учителя може відігравати визначальну роль у підвищенні рівня мистецької освіченості, розвитку загальної та естетичної культури підрастаючого покоління [7, с. 44].

Стан мистецької освіти і виховання, так само як і підготовка педагогічних кадрів у теперішній час потребують розробки проблем підвищення професійної компетентності вчителя на основі осмислення досвіду видатних просвітителів-педагогів. Тому звернемося до історії та досвіду відомих педагогів.

Італійський педагог-гуманіст епохи Відродження Вітторіно да Фельтре ще у XIV ст. (1423 р.) створив при дворі герцога Мантуанського школу, в якій вчилися діти герцога та його близькі особи, а також діти бідних батьків, що утримувалися за рахунок педагога. Пізніше тут навчалися діти із інших міст Італії, Греції, Франції, Німеччини. Школа отримала назву «Будинок радості». Самою назвою школи – Вітторіно да Фельтре підкреслював її відмінність від середньовічної. У школі особлива увага приділялась вивченню класиків античної літератури і філософії, вивчалися давні мови, римська і грецька література, математика, у викладанні якої було застосовано наочні посібники і практичні роботи. З погляду Вітторіно да Фельтре, метою педагогічного процесу було виховання «гуманістичної особистості», яка втілювала в собі гуманістичні ідеали. Педагогічна програма італійського педагога крім загальноосвітніх предметів, включала фізичні вправи, а також співи, танець, музику, спрямовані на формування художнього сприйняття дітей, а також передбачала строге релігійно-етичне виховання. Ураховувалися індивідуальні особливості учнів. Взаємостосунки вчителя і учнів будувалися на основі індивідуального підходу і взаємної поваги. Школа була розташована у прекрасному палаці, на лоні природи і набула популярності, а самого Вітторіно да Фельтре називали «першим шкільним учителем нового типу».

Через століття у Павлиші, сільській школі Кіровоградської області виникла школа радості В.О. Сухомлинського, який прийняв естафету італійського педагога. Видатний педагог-гуманіст надавав великого значення етичному вихованню особистості засобами гуманітарних предметів, а також ролі мистецтва. Природа, краса, поетичне слово, музика, живопис, драматична творчість, складання казок – це могутні засоби виховання і пізнання світу почуттів. Бібліотека В.О. Сухомлинського нараховувала 19 тисяч книг, у тому числі книги з теорії і історії мистецтва. На думку педагога, творчість починається там, де інтелектуальні й естетичні багатства, засвоєнні, здобуті раніше, стають засобом пізнання і перетворення світу. Розвиток творчого потенціалу учнів засобами різних видів мистецтва постає важливою умовою повноти духовного життя особистості [6].

Нагальність проблеми розвитку творчої особистості гостро стала усвідомлюватися лише наприкінці 90-х рр. XX ст., коли стало зрозумілим, що навчання не може бути засноване лише на тих принципах, які орієнтують тільки на психічний розвиток людини. Ідея особистісно-розвивальної освіти знайшла відображення в педагогіці співробітництва – напрямі в практиці навчання і виховання, яке оформилося в нашій країні в 80-і роки як альтернативне на протигагу традиційної педагогіці. Цей гуманістичний підхід започатковано педагогами-новаторами (Ш.О. Амонашвілі, С.М. Лисенко, І.П. Волков, В.Ф. Шагалов, Є.М. Ільїн, М.М. Палтишев та ін.). Його сутність полягає у занепокоєнні життям дітей, їх проблемами і труднощами, їх переживаннями і прагненнями, зверненістю до справжнього, реального Я дитини. Під педагогікою співробітництва новатори розуміли встановлення гуманних взаємин між учасниками педагогічного процесу, що постає необхідною умовою гармонійного розвитку особистості.

Охарактеризуємо внесок педагогів-новаторів, митців у розвиток творчого потенціалу учнів засобами мистецтва. Наведемо приклади новаторської педагогічної діяльності як учителів, так і видатних представників мистецтва.

І.П. Волков учитель малювання і співу узагальнив свій багаторічний інноваційний досвід роботи в школі за гнучкою і багатоваріантною побудовою процесу навчання творчості. Він переконався в тому, що всі діти талановиті, у них висока пристосованість до справи. І.П. Волков у звичайних класах став проводити синтезовані уроки творчості. Займаючись проблемою розвитку здібностей і схильностей учнів, він дійшов висновку: «всі нормальні діти володіють різноманітними потенційними здібностями». А школа має виявити і розвинути їх. Хоча є діти, обдаровані в будь-якій переважно одній сфері: музиці, образотворчому мистецтві та ін., проте це надзвичайно рідкісний дар природи, а в цілому вони мають звичайні задатки, тобто потенційні здібності. За наявністю сприятливих умов, здібності можуть бути розвинені навіть до високого рівня. Проте ці таланти виявляються неодноразово, нерівномірно, що передбачає пошук і подальший розвиток творчих здібностей

учнів, яких треба вести не один рік. Учні слід надати можливість активно проявити себе в різних видах діяльності і творчості. Творчість, індивідуальність, мистецтво, вважає І.П.Волков, виявляються навіть у найменшому відступі від зразка. Але щоб створити конкретний продукт творчого характеру, потрібні як загальноосвітні, так хоч би початкові професійні знання. Тому у навчальний процес необхідно включати різні види праці і заохочувати учнів до творчості. Для цього в початкових класах на основі врахування принципу міжпредметних зв'язків були розроблені уроки творчості [1].

Для побудови процесу навчання вчитель-новатор пропонував 19 видів робіт. Відпрацьовувалися певні прийоми праці, в результаті створювався творчий продукт. Новаторська ідея І.П. Волкова полягала в тому, що він створив механізм виявлення творчих здібностей учнів та їх розвитку. У школі з 4-го класу була введена "Творча книжка школяра". У ній фіксувався зміст самостійних і творчих робіт учня, виконаних понад навчальну програму. Створені й творчі кімнати, в яких учні отримували початкову професійну підготовку і розвивали творчі здібності учнів. За рік учень знайомився на практиці з декількома видами праці і міг визначити свої переваги. Відповідний запис робився і в "творчій книжці". У цілому система І.П. Волкова сприяла формуванню у школярів інтересу до творчості, потреби в ній, допомагала визначити професійні наміри [1].

Цікавим є досвід педагога-академіка М.П. Щетініна, який ще у 70-роки минулого століття заснував незвичайний навчальний заклад у селищі Ясні Зорі, Белгородської області, де організовано педагогічний експеримент. Було створено школу комплекс, в якій здійснювалася загальноосвітня, музична, художня, хореографічна підготовка [9]. Нині у селищі Текос Краснодарського краю під керівництвом М.П. Щетініна створено інноваційний державний ліцей-інтернат, в якому 200 учнів оволодівають шкільними науками в атмосфері співробітництва, взаєморозуміння і творчості. Особливості школи: відсутні класи й однікові групи дітей, відсутні також традиційні уроки (замість них – творчі майстер-класи дітей усіх вікових груп). Велике значення приділяється розвитку учнів засобами мистецтва й новаторським методам навчання. Пріоритетними завданнями розвитку особистості постають: формування духовності, креативності, патріотизму, переконаності у знанні свого життєвого шляху.

У галузі музичного виховання дітей та молоді безумовна першість належить Д.Б. Кабалевському. Як учений і педагог, він розробив унікальну систему залучення дітей до музичної культури, яка отримала світове визнання. Він переконав керівників освіти ввести в шкільні програми уроки музичного виховання, що зіграло велику роль в підвищенні рівня музичної культури в країні. Спираючись у педагогічній і просвітницькій роботі на досвід та ідеї своїх попередників і сучасників, Д.Б. Кабалевській на початку 70-х рр. ХХ ст. запропонував принципово нову художньо-педагогічну концепцію музичного виховання. У ній він вперше висунув як мету шкільного предмету «Музика» формування музичної культури школярів – невід'ємній частині їх загальної духовної культури, проголосив принципи викладання музики як живого образного мистецтва. Упровадження в практику роботи загальноосвітніх шкіл нової програми «Музика», розробленою на основі концепції Д.Б. Кабалевського, сприяло музичному та загальному розвитку дітей, значному професійному зростанню педагогів-музикантів [3].

Програма "Образотворче мистецтво і художня праця", розроблена під керівництвом Б.М. Неменського, одна з прекрасних можливостей виховання духовної особистості й усвідомлення нею свого призначення в світі і суспільстві. Ця програма об'єднала в єдиному творчому пориві вчителів образотворчого мистецтва. Проте Б.М. Неменській, задавши основний рух в розвитку духовності засобами образотворчого мистецтва, не обмежив художників-педагогів у виборі власних творчих шляхів у сфері мистецтва. Це означає, що вчитель може надавати перевагу будь-якому художньому напрямку, але залишатися носієм інформації всієї загальнолюдської художньої культури. Програма варіативна, не обмежена за змістом і засобам виразності пластичних мистецтв. Експериментальна програма естетичного, художнього виховання, в розробці якої брали участь не тільки художники-педагоги, але і

психологи, соціологи, вчителі-новатори, набула поширення в практичній діяльності, оскільки ставить за мету залучення всіх без виключення школярів до мистецтва [4]. Такий підхід виступає як засіб формування духовної культури особистості. Академік Б.М. Неменський стосовно цього писав: "Школа навіть не розуміє, що без вирішення цих завдань не може бути справжнього ефекту і вирішення двох перших (засвоєння програмових знань, умінь і навичок). Як і раніше, закриваються очі на те, що досвід творчості, так само, як і розвинута людська чуттєвість – база для формування морально-ціннісних засад особистості, – не передаються, не успадковуються через знання і навпаки. Тут потрібен особливий педагогічний інструментарій! І він є. На жаль, самі дидакти ще не усвідомлюють, що для вирішення цих проблем крім науковості, необхідно передбачити ще й художність як другий, рівноцінний дидактичний принцип загальної педагогіки. До речі, тоді виникне як один із основних і рівноправних методів пізнання, шлях освоєння змісту через його переживання – шлях мистецтва" [5].

Людина приходить на землю, щоб виявитися в творчості. Вона обирає свій творчий шлях і, підвищуючи інтелектуально-творчий потенціал, підвищує не тільки свій особистісний рівень, але й збагачує ноосферу, ушляхетнює життя на Землі. Від духовного етично-естетичного рівня батьків і вчителів безпосередньо залежить розвиток Розуму і Серця наших дітей у процесі творчості. Саме на таких позиціях стояв А.Ф. Луньов, учитель історії, який створив Пархомівський історико-художній музей у Харківській області і залучив до збору художніх реліктів молодь села Пархомівка. Він заснував товариство прихильників мистецтва й історії рідного краю «Райдуга». Справа його життя – це створений ним музей. Першу музейну експозицію Панас Федорович створив на початку 1950-х рр. Її підґрунтя складала власна колекція творів живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, історико-етнографічних експонатів. З 1955 р. при підтримці художників Харківського відділення [Спілки художників України](#), які подарували започаткованому музею у [Пархомівці](#) колекцію живописних творів, А.Ф. Луньов обрав для подальшого розвитку музею його художню спрямованість. У подальшому [Пархомівський історико-художній музей](#) став одним із перших Народних (із 1967 року) музеїв художнього напрямку, що тривалий час професійно діяв на громадських засадах. Наприкінці 80-х років музею було надано статус державного, як відділу [Харківського художнього музею](#). Завдяки багаторічній наполегливій роботі засновника музею вдалося сформувати значну різноманітну художню колекцію останнього: зразки творів іконопису, цінне зібрання живопису та графіки XVII — XX ст. Дружба Панаса Федоровича з художниками В. Фаворським, С. Коньонковим, Є. Кібриком, Є. Вучетичем, Б. Неменським, М. Ромадіним, І. Їжакевичем та багатьма іншими, в тому числі і харківськими, принесла поповнення колекції роботами сучасних вітчизняних художників, які особисто подарували музею свої твори. З нагоди 90-річчя з дня народження П.Ф. Луньова Асоціація випускників, викладачів і друзів [Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна](#) випустила книгу «Афанасій Федорович Луньов. Статті, спогади, документи, матеріали», що об'єднала публіцистичні статті Панаса Федоровича, спогади про нього, важливі документи, журналістські статті. З 2010 року в [ХНУ ім. В. Н. Каразіна](#) проходять «Луньовські читання».

Як писав великий педагог Януш Корчак, "...в мить натхнення чоловік не тільки пише, грає, пізнає і передчуває. У мить натхнення чоловік знаходить друга, відкриває нові для себе істини, молиться своїми власними словами".

Таким чином, педагогічна діяльність відомих педагогів-просвітителів, їх закоханість у мистецтво, високий рівень професійної компетентності здатне пробуджувати прекрасні, глибокі почуття у душах дітей та молоді, сприяти їх художньому розвитку, спрямовувати їх особистісне та духовне зростання.

На основі аналізу наукової літератури та вивчення досвіду педагогів-новаторів у напрямку розвитку творчого потенціалу учнів засобами мистецтва можна виявити ряд відповідних закономірностей [2].

Закономірність індивідуальності систем навчання. Однакові системи (методики)

навчання у різних педагогів даватимуть неоднакові результати. Це пов'язане з особистісними властивостями вчителя. Існує така система організації навчання, за якою ефективність навчання у такого педагога буде найвищою. Отже, методики навчання кожного вчителя унікальні і повністю не повторюються.

Закономірність зони найближчої дії. Учень швидше засвоює зону найближчої дії, а це означає що вона розвивається швидше, якщо в неї є наставник, якого вона поважає. Високий авторитет педагога, його професіоналізм підвищує мотивацію і покращує результати освіти і виховання.

Закономірність синергетичного підсилення результатів. Існує така система стимулювання і взаємодії з учнями, за якою сумарна ефективність засобів мистецтва вища, ніж ефективність окремо взятого виду мистецтва, що її використовує вчитель.

Закономірність мотивації діяльності. Будь-яка діяльність стає більш ефективною, якщо в учня сформована мотивація до процесу навчання до оволодіння різними засобами навчання (засобами мистецтва), і до цілей, які перед ним ставлять. Важливо враховувати усю сукупність мотиваційної сфери особистості, враховуючи потенційні здібності учня.

Закон взаємозв'язку творчої самореалізації учня і освітнього середовища. За своєю природною і духовною суттю людина є творцем. Ступінь реалізації творчого потенціалу учня засобами мистецтва також залежить від умов, засобів і технологій, що включаються в забезпечення освітнього процесу. Вибір учнем цілей навчання, відкритий зміст освіти, природовідповідність технології навчання, можливість індивідуальної траєкторії, темпу і форм навчання – ці умови підвищують творчу самореалізацію учня. Творча результативність навчання більшою мірою впливає на розвиток особистісних якостей учнів, ніж рівень засвоєння ними освітніх стандартів [2, с. 77-79].

Отже, виховання учнів засобами мистецтва передбачає насамперед розвиток емоційно-образного мислення, розвиток відчуття й інтуїції, душі і серця. Інноваційна діяльність відомих педагогів, учених-митців допомогла й іншим учителям оцінити свої творчі сили, відчутти власний інтелектуальний потенціал, дала можливість передбачити перспективу зростання дітей від рівня уявлень до рівня художнього мислення, повертаючи до роботи душі і серця. А це означає, що в творчій роботі дітей гармонійно зливаються відчуття, знання і воля. Прогресивні концепції художньої освіти не стала догмою, а з'явилася засобом розвитку самого вчителя у сфері наукових знань, відкриттів у сфері мистецтва і культури.

Література:

1. Волков И.П. Цель одна – дорог много : книга для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 190 с.
2. Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності. Сучасне тлумачення / С.У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – 192 с.
3. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца : книга для учителя. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
4. Неменский Б.М. Мудрость красоты: О проблемах эстетического воспитания. – М. : Просвещение, 1987. – 255 с.
5. Неменский Б.М. Пути очеловечивания школы // Новое педагогическое мышление / Под ред. А.В. Петровского. – М. : Педагогика, 1989. – С. 103-104.
6. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев : Рад.-Шк., 1988. – 272 с.
7. Творчий розвиток засобами мистецтва виховання: навч.-метод. посібник / за ред., передмова Н.Г. Ничкало. – Чернівці : Зелена Буковина, 2011. – 280 с.
8. Шевченко Г.П. Взаимодействие литературы, музыки и живописи в художественном образовании учащихся // Эстетическое воспитание школьников в преподавании литературы. – Свердловск, 1973. – С. 68-74.
9. Щетинин М.П. Объемъ необъемное. Записки педагога / М.П. Щетинин. – М. : Педагогика, 1986. – 176с.

*O. A. Dubasenyuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Zhitomir Ivan Franko State University, Ukraine*

THE DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF A PERSONALITY BY MEANS OF ART

The actuality of creative potential through art due to the spread of the tendency of humanization of the educational process of personally oriented paradigm of education and upbringing. The Creativity emerges as an integral quality of the individual that is realized in the activities and determines the man's success. This approach is aimed at fostering the spiritual and moral personality. In modern national educational system is increasingly affirmed the role of art in spiritual and moral development of an individual. The improvement of education's content as one of the main sources of potential cultural society draws constant attention to research and teaching staff at all levels.

Some years ago O. P Rudnytska noted that the transfer of social and cultural experience and humanistic values of the mankind can not be effective if personal and meaningful realm of a man are not activated. The main feature of a creative personality is considered its creative or individual psychological characteristics that meets the requirements of creative activities. S.V. Konovets believes that under the creative person one should understand that person who has internal conditions that ensure his motivation for search and creative activities and for the research conduct and which is able to realizing the creativity in various forms of life on their own initiative and conscious choice of appropriate means [7 , p. 41]. It is an aesthetic education and the means of art presuppose the formation of knowledge, skills, feelings, interests, needs, tastes and personality assessments, implemented in aesthetic activities [9].

The scientists note that there are two basic ways of cognizing the world: 1) the path of scientific knowledge, 2) cognizing through art. If in the first case the scientists operate with facts syllogisms, concepts, then in the sphere of second – the writers, artists, musicians operate with images, pictures, music. Hence the two kinds of thinking according to the two hemispheres of the brain are differentiated: the first one is the rational and logical, which is used in science (objects of the material world); the second one is emotional and imaginative which is used in the art expressed in the attitude to creative work that should be taken into consideration in the process of personality's molding.

Aristotle emphasized the importance of art, particularly music. He emphasized that music can exert influence on the aesthetic side of human soul and since it has such properties, it should be included among the subjects of youth's education. However, by means of art one can not only convey the centuries-old experience of spiritual culture, but also develop the sensuous sphere of a personality. To transfer this experience there appeared different kinds of art in human society.

The *purpose* of the paper is to analyze the impact of different kinds of art, the innovative teaching experience on the development of personality's creative potential.

Thus, the aesthetic education is a complex process, which involves children and young people in general civilization of aesthetic artistic values, since beauty is holistic and integral one in its universality. However the beautiful embodies the features of its vision by the representatives of a particular ethnic group and nation. Personality's aspiration for cognition and awareness of these features are extremely important task of aesthetic education. The personality finds its place for exercising its own artistic capabilities in complex dimension of integrity, unity, beauty, in the diversity of its national dimensions. The main objectives of the aesthetic education of the younger generation one should include: the formation of aesthetic attitude to reality, aesthetic ideas and opinions (the ability to emotional experience, the ability to actively mastering artistic experience, independent study, exploratory activities, special art and creativity); the development in children and youth the aesthetic activities (the development of aesthetic and artistic perception, forming the initial skills of performing art activities, implementing the elements of beauty in life, relationships with people, self-attitude), the development of general and special artistic and creative abilities

(they are formed during mastering the ways of activities - perception , performance and creativity). With proper pedagogical guidance of all kinds of art, the nature and life contribute to formation in the youth the aesthetic attitude to reality [8].

The aesthetic education is concerned primarily with the moral one, as these educational trends are based on feelings, both positive and negative experiences. Not accidentally, by describing the actions of a man, they use a category of aesthetics ("a good deed"). The child learns to set goals and achieve them In the process of artistic activities, providing the ways to implement the plans, to exercise patience, dedication, attention. The art is a means of communication and understanding, unity of children in shared experiences and actions. The multi-aspect tasks of aesthetic education can be addressed through the development of such important personal qualities such as initiative, creativity, the ability to uniquely perception of the world.

It is very important to create conditions for the development of creative potential of children and young people and their involvement in various forms of artistic activity that extends the range of aesthetic knowledge of the world, provides an opportunity to test their strength in various fields. In the educational institutions they very often attract the students to such kinds of artistic activities as expressive activity (perception of works of fine art, painting, sculpting, making applications) musical activities (perception of music, singing, playing, dancing, playing musical instruments); artistic speech activity (hearing fairy-tales, short stories, poetry readings, creative stories, the inclusion of the children in various creative activities, etc.); theatrical activity. The teachers find creative potential according to the following criteria: attitude, interests, abilities that are the embodiment of artistic creativity, the ways of creative actions, the quality of children's art activities. The creativity of the children in artistic activities is formed on the background of overall development and through special training. It is important to remember that the artistic possibilities of the students are differentiated, and the results of their study show not only how skillfully they paint, sing, read poetry, but also the depth and strength of their interests, attitude to the quality of the implementation, the desire and efforts to improve skills of artistic activity. The improvement of aesthetic education contributes to: the creation in the schools of developing educational environment, the modernization of means and methods of work with the students aimed at developing their creative attitude to aesthetic understanding of reality, a reflection of this attitude in his own creative work.

Thus, the results of the scientific research conducted in different regions of Ukraine it is revealed that creative developed personality of a teachers can play a crucial role in improving arts education, the development of general and aesthetic culture in young generation [7, p. 44].

The state of art education and training as well as teachers' professional training in the present time need the development of the problems of enhancing the professional competence of a teacher on the basis of understanding the experience of prominent educators-teachers. Therefore let us turn to the history and experience of the renowned pedagogues.

The Italian educator and humanist of Renaissance epoch Vittorino da Feltre back in the XIV century (1423) created the school at the court of the Duke of Mantua where studied the children of the duke and his close persons and children of poor parents that held by the teacher. Later the children from other cities in Italy, Greece, France and Germany went to that school. The school was named "House of Joy". The very school's name Vittorino da Feltre emphasized its difference from the medieval schools. Special attention was paid at the school to the study of the classics of ancient literature and philosophy, ancient languages, Greek and Roman literature, mathematics, in the teaching of which visual aids and practical work were used. According to Vittorino da Feltre's views, the purpose of the pedagogical process was to educate the "humanistic personality" who embodies the humanitarian ideals. The educational program of the Italian teacher besides general subjects included physical exercises, singing, dancing, music aimed at creating artistic perception in the children as well as at providing a strict religious and moral education. The individual characteristics of the students were taken into consideration. The relationship of the teachers and students were based on individual approach and mutual respect. The school was located in a beautiful palace, surrounded by nature and became popular, and Vittorino da Feltre was called "the

first school teacher of a new type."

A century later a school of joy appeared in the Pavlyshi rural school of Kirovograd region led by V.A. Sukhomlinsky, who took the baton of the Italian teacher. An outstanding educator and humanist attached great importance to moral education of the personality by means of the humanities, as well as art. The nature, the beauty, poetic word, music, art, dramatic art, drawing tales were the powerful means of education and cognizing the world of the senses. The library of V.A. Sukhomlinsky contained 19 000 volumes including the books on theory and history of art. According to the teacher, the creative work begins where the intellectual and aesthetic wealth, mastered earlier became the means of knowledge and transformation of the world. The development of creative potential in children by means of different art is an important condition for the completeness of personality's spiritual life [6].

The urgency of the problem of creative personality became acutely realized only at the end of the 90-ies of the XX-th century, when it became clear that education can not be based only on those principles that are oriented only at the mental development of a man. The idea of personal and developmental education is reflected in the pedagogy of cooperation being the trend in the practice of education and upbringing, which took shape in our country in the 80-ies as an alternative trend of traditional pedagogy. This humanistic approach was initiated by the teachers-innovators (Sh.O. Amonashvili, S.M.Lysenko, I. P.Volkov, V.F. Shatalov, Y.M. Ilyin, M.M. Paltyshev et al.). Its essence lied in the anxiety with the lives of the children, their problems and difficulties, their feelings and aspirations, turning to true, real "I" of a child. The cooperation pedagogy was understood by the innovators the installation of humane relations between the participants of educational process being the essential harmonious development of a personality.

Let us characterize the contribution of the teachers-innovators and the artists into the creative potential of the pupils through art. Here are examples of innovative teaching activities as teachers and prominent representatives of art.

I.P. Volkov being the teacher of drawing and singing summarized his rich innovative experience in school by flexible and multivariate construction of teaching process of the creativity. He made sure that all children are talented, they have high adaptability to the work. I.P. Volkov conducted the synthesized creative lessons in usual classes. Being involved in the solving the problem of developing the abilities and skills in the pupils, he came to a conclusion: "all normal children have a variety of potential talent". The school must identify and develop them. While there are children who are gifted mostly in one sphere: music, visual arts, and others. But this is an extremely rare gift of nature, but in general they have the usual inclinations, that is, the potential capacities. In favorable conditions the latter can be developed even onto the higher level.

However, these talents are revealed not simultaneously and evenly, that presupposes the search and further development of creative abilities in the pupils, which should be lead not one year. The pupil should have the opportunity to actively express themselves in various activities and creativity. Creativity, individuality, art, as I.P.Volkov considers, are revealed even in the slightest deviation from the sample. But the creation of specific product of creative nature requires general, as well as initial professional knowledge. Therefore, the teaching process should include various types of work and encourage the pupils to be creative. To do this the creative lessons were developed in primary school based on considering the principle of interdisciplinary connections [1].

To construct the learning process the teacher-innovator offered 19 kinds of work. Certain creative techniques were worked and as a result the creative product was made. The innovative idea of I.P. Volkova lied in that that it created a mechanism for identifying the creative abilities in the pupils and their development. The school introduced "the creative book of a schoolboy" from the 4th grade. It contained the record of the contents of independent and creative works of the pupils made over the curriculum. The creative rooms in which pupils received initial professional training and developed the creative abilities were organized. During the year the pupil acquainted himself in practice with several kinds of labor, and could identify his advantages. The corresponding entry was made in "creative book." The whole system of I.P.Volkov contributed greatly to the formation of pupils' interest in creativity, the need for it, helped to define professional intentions. [1]

Very interesting is the experience of teacher-Academician M.P. Schetinin that in the 70-ies of the last century, founded an unusual school in the village of Yasnyi Zori, Belgorod region where he organized educational experiment. The school complex was created, which carried general, music, art, dance training [9]. Now the village Tekos of Krasnodar region under M.P. Shchetinin's leadership the innovative public boarding school was founded, where 200 students acquire school education in an atmosphere of cooperation, understanding and creativity. The peculiarities of the school are: no classes and even-aged groups of children, there are no traditional classes (instead of them are the creative workshops children of all ages). Great importance there is given to the development of the students through art and innovative teaching methods. The priorities tasks of personality development are: the formation of spirituality, creativity, patriotism, belief in knowing his or her life career.

In the field of musical education of children and youth the unconditional primacy belongs to D.B. Kabalyevsky. As a scholar and a teacher he developed a unique way to attract children to musical culture that has received worldwide recognition. He urged the educational leaders to include into school curricula the lessons of musical education, which played a major role in increasing the level of musical culture in the country. Based in his teaching and educational work on the experience and ideas of his predecessors and contemporaries, D.B. Kabalyevsky in the early 70-ies of the XX-th century proposed a fundamentally new art and teaching concept of music education. In it, he firstly proposed the target of school subject "Music" to shape in the pupils musical culture – an integral part of their overall spiritual culture, declaring the principles of teaching music as a living image art. The implementation into practice of the schools a new program "Music", based on the concept of D.B. Kabalevsky, contributed to music and overall development of the children, to significant professional growth of the teachers-musicians [3].

The program "Fine art and artistic work", developed by B.M. Nemensky, is one of the wonderful opportunities of upbringing the spiritual personality and awareness of its destination in the world and society. This program combined in a single creative impulse the teachers of fine arts. However, B.M. Nemensky, having made a basic movement in the development of spirituality by means of fine art, did not limit the artist-teachers in choosing their own creative paths in the art. This means that the teacher can give preference to any artistic direction, but remain a carrier of the information all of human culture. The program is variable and is not limited by the content and means of expression of Plastic Arts. The pilot program of aesthetic and artistic education, the development of which not only the artists, teachers, but also psychologists, sociologists, teachers, innovators were involved, gained spread in practice, since it has as the objective to engage all pupils to the art without exception [4]. This approach serves as a means of spiritual formation of cultural identity. Academician B.M. Nemensky wrote: "The school does not even understand that without solving these tasks there cannot be a real effect in solving the first two (mastering the program knowledge and skills). As before, they ignore the fact that the experience of art, as well as advanced human sensuality being the basis for formation the moral and value principles of the personality are neither transmitted, nor inherited through knowledge and vice versa. This requires a special teaching tools! And here it is. Unfortunately, most didactics specialist still do not realize that to solve these problems besides scientific approach, the artistry as a second equivalent didactic principle of general pedagogy must be taken into consideration. By the way, then there will be one of the major and equitable methods of knowledge – the path of mastering the content through his experiences being the way of art "[5].

The man has come to earth to be realized in creativity. He chooses his career and having enhanced the intellectual creativity, enhances not only his personal level, but also enriches the noosphere, ennobles the life on Earth. The spiritual moral and aesthetic level of the parents and teachers influence directly on the development of Reason and Heart of our children in the creative process. It is at these positions was A.F. Lunev, the history teacher who created Parhomivsky Historical and Art Museum in Kharkiv region and attracted the youth of the village Parkhomovka to art relics collecting. He founded the Society of the supporters of art and history of his native land "Rainbow". The point of his life was the creation of the museum. The first museum exhibition

Panas Fedorovich created in the early 1950's. Its foundation was his own collection of paintings, drawings, decorative arts, historical and ethnographic exhibits. Since 1955 with the support of the artists of Kharkov branch of the Union of Artists of Ukraine, which presented the museum in Parhomivtsi with the collection of paintings - these A.F. Lunev had chosen for further development of the museum in its artistic trend. Later Parhomivsky Historical and Art Museum became one of the first National (from 1967) Museum of art direction, that operated for a long time professionally on a voluntary basis. At the end of the 80-eis the museum has been given the status of state being the affiliation of Kharkov Art Museum.

Due to the long hard work of the founder of the museum the significant diverse art collection was realized. Among the collection are the samples of icons, a valuable collection of paintings and graphics of XVII-XX century. The friendship of Panas Fedorovich with the artists W. Favorsky, S. Kononkov, E. Kibryk, Ye. Vuchetych, B. Nemensky, M. Romadin, I. Izhakevych and many others, including Kharkiv artists, brought updating collection of modern domestic artists who personally gave the museum their works. On the occasion of the 90th anniversary of P.F. Lunev the Alumni Association of the faculty and friends of Kharkiv National University by V.N. Karazin released the book "Athanasius Fedorovich. Articles, memoirs, documents, materials", which combined journalistic articles of Panas Fedorovich, the memories of him, the important documents, journalistic articles. Since 2010, in Kharkiv National University by V.N. Karazin the "Lunovski readings" are hold.

As the great educator Janusz Korczak wrote, "... in a moment of inspiration a man not only wrote plays, learns and anticipates. The moment of inspiration the man finds a friend and reveals new truths for himself, praying his own words."

Thus, the educational activities of known teachers of the Enlightenment, their love for art, professional competence can arouse beautiful, deep feelings in the hearts of the children and young people contributing to their artistic development, to direct their personal and spiritual growth. Based on the analysis of scientific literature and learning the educators and innovators in the direction of the development of creative potential in the pupils through art we can reveal a number of relevant regulations [2].

The regulation of individual teaching systems. The same systems (techniques) of teaching in various teachers would give identical results. It is connected with personal qualities of a teacher. There is such a system of teaching organization according to which the effectiveness of teaching in a teacher will be the highest. Thus, each teacher's teaching methods are unique and are no to be completely repetitive.

The regulation of action of the nearest zone. The pupil quickly learns the zone of nearest action, meaning that it develops faster if it has a respected mentor. High prestige of a pedagogue, his professionalism increases the motivation and improves the results of education

The regulation of synergistic enhancement of the results. There is such a system of incentives and interaction with the pupils, according to which the total effectiveness of art is higher than the efficiency of a single type of art using by a teacher.

The regulation of motivation of the activities. Any activities become more effective if in the pupil the motivation for learning process and for mastering different ways of training (through art), and to the goals are formed. It is important to consider the whole set of motivational sphere of the individual, taking into account the potential ability of the pupils.

The law of relationship of pupil's self-actualization and educational environment. The man is the creator according to his natural and spiritual essence. The degree of pupils' creativity through art also depends on the conditions, means and technologies included in the provision of educational process. Choosing by the pupil the studying objectives, an open educational contents, accordance to nature of the teaching technology, the ability of individual trajectory, pace and education forms – these conditions increase the creative self-learner. Creative effectiveness of education impacts on the development of personal qualities of the pupils a more degree than the level of their assimilation of educational standards [2, p. 77-79].

Thus, the education of the pupils through art presupposes primarily the development of

emotional and imaginative thinking, feeling and intuition development, heart and soul. Innovative activities of the renowned teachers, scientists, artists not only helped the other teachers to evaluate their creative powers, to feel their own intellectual potential, but gave the opportunity to predict the future growth of children from the level of representation to the level of creative thinking, involving heart and soul. This means that in the creative work of the children the feelings, knowledge and will harmoniously unite. Progressive concept of art education were not dogma, and became the means of teacher's developing in the field of scientific knowledge, the discoveries in the sphere of art and culture.

References:

1. Волков И.П. Цель одна – дорог много: книга для учителя М.: Просвещение. – 1991. – 190 с.
2. Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності. Сучасне тлумачення / С.У. Гончаренко. Рівне: Волинські обереги, 2012. – 192 с.
3. Кабалеvский Д.Б. Воспитание ума и сердца: книга для учителя. – М.: Просвещение, 1981. – 192с.
4. Неменский Б.М. Мудрость красоты: О проблемах эстетического воспитания. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.
5. Неменский Б.М. Пути очеловечивания школы // Новое педагогическое мышление / Под ред. А.В.Петровского. – М.: Педагогика, 1989. – С. 103-104.
6. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев: Рад.-Шк., 1988. – 272с.
7. Творчий розвиток засобами мистецтва виховання.: навч.-метод. посібник / за ред., передмова Н.Г. Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2011. – 280 с.
8. Шевченко Г.П. Взаимодействие литературы, музыки и живописи в художественном образовании учащихся // Эстетическое воспитание школьников в преподавании литературы. – Свердловск, 1973. – С. 68-74.
9. Щетинин М.П. Объять необъятное. Записки педагога / М. П. Щетинин. – М. : Педагогика, 1986. – 176 с.

УДК 371.2 (09)

*Л.В. Барановська, д.пед.н., професор
кафедри педагогіки та психології професійної освіти
Національного авіаційного університету, м. Київ*

ПОЛІКУЛЬТУРНИСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА САМОІДЕНТИЧНІСТЬ СТУДЕНТА

У даній статті здійснена характеристика умов оволодіння професією іноземними студентами у ВНЗ Єдиного європейського простору вищої освіти та науки на основі врахування вимог полікультурного освітнього середовища. Окреслені особливості ставлення вітчизняних студентів до проблеми навчання за кордоном та працевлаштування на вітчизняному ринку праці.

Ключові слова: *полікультурність, загальнолюдські цінності, Єдиний європейський простір вищої освіти та науки, мобільність, ринок праці, національна самосвідомість.*

В данній статтє осуцествлена характеристика умов оволодіння професією іноземними студентами у ВНЗ Єдиного європейського простору вищої освіти та науки на основі врахування вимог полікультурного освітнього середовища. Окреслені особливості ставлення вітчизняних студентів до проблеми навчання за кордоном та працевлаштування на вітчизняному ринку праці.

Ключевые слова: *полікультурність, общечеловеческие ценности, Единое европейское пространство высшего образования и науки, мобильность, рынок труда, национальное самосознание.*

In the article the characteristic of the conditions of foreign student professional training at the Universities of a Single European space of higher education and science is given, taking into account the requirements of multicultural educational environment. The peculiarities of students' attitude to the issue of overseas education and employment on the national labor market are outlined.

Keywords: *multiculturalism, human values, a Single European space of higher education and science, mobility, labour market, national self-consciousness.*

Україна є державою Європейського континенту, на якому протягом останнього десятиліття на засадах інтеграції відбуваються зміни, котрі охоплюють усі сфери особистого та громадського життя людини, зумовлені поглибленням процесів глобалізації, формуванням інформаційного суспільства, підвищенням рівня мобільності ринку праці, посиленням міграційних процесів. Такі зміни спричинили переосмислення самої парадигми існування особистості, соціум котрої вийшов за традиційні межі державного, національного, етнічного, індивідуального; розширення діапазону її цінностей. Об'єктивно виникла потреба «жити разом» [1, с. 5], реалізація котрої в подальшому неминуче пов'язана з полікультурністю: визнанням загальноєвропейських політичних та культурних традицій, орієнтованих на фундаментальні цінності західної цивілізації (парламентаризм, верховенство прав людини, національних меншин; свобода слова, пересування, отримання освіти; можливість працевлаштування), з актуалізацією загальнолюдських чеснот (добра, честі, справедливості, гідності, толерантності, порядності). Ці цінності на теренах європейського та світового соціального простору є основним мірилом вартісності думок, поглядів, вчинків та поведінки людини.

Метою даної статті є здійснення аналізу особливостей сприйняття та ставлення студентів українських вищих навчальних закладів до проблем європейської освітньої мобільності та працевлаштування за фахом.

Процес ідентифікації себе із загальноєвропейським соціальним та культурним середовищем має відбуватись, на нашу думку, на засадах глибокої любові, поваги та розуміння цінностей своєї держави, її народу, етнічної спільноти. Тобто, шлях до полікультурності лежить через високий рівень *національної самосвідомості особистості*.

Освітня галузь, зокрема і сфера вітчизняної професійної авіаційно-технічної освіти є долученою до загальноєвропейських інтеграційних процесів, зокрема до «Європи знань». Основою цієї субстанції є «lifelong education» — навчання через усе життя. Мобільність студентів та науково-педагогічних працівників, проголошена Болонською декларацією, є ключовим принципом формування та становлення Єдиного європейського простору вищої освіти і науки. Водночас мобільність сприяє й *задоволенню національного інтересу* не лише в галузі вищої освіти, а й у багатьох інших сферах суспільного життя. В якості прикладу пропонуємо ситуацію з підготовкою фахівців з Китаю в останньому десятилітті минулого століття в системі вищої освіти Великобританії. Університети цієї європейської країни сприяли формуванню науково-педагогічного потенціалу з числа громадян Китаю для їхніх власних закладів вищої освіти, що значно підвищило рейтинг цих ВНЗ та призвело до зменшення контингенту молоді для навчання в Європі. Іншим прикладом задоволення національних інтересів на прикладі мобільності громадян України може бути ситуація зі стажуванням та навчанням за магістерськими освітніми програмами в університетах Мюнхена, Гіссена (Німеччина) українських студентів, учасників міжнародних проектів за програмою Європейського Союзу ТЕМПУС-ТАСІС. Усі вони сьогодні є затребуваними ринком професійних послуг і переважно влаштовані на роботу за фахом в Україні. Кожен з них отримав рекомендації науково-педагогічних працівників німецьких університетів; фахівців відповідних галузей, де відбувалось набуття практичного досвіду, керівників вищих закладів освіти та організаторів міжнародних програм. Колишні студенти успішно працюють у спільних українсько-німецьких підприємствах, у відділах з міжнародних відносин різних галузевих міністерств, в іноземних банках. Професійній самоактуалізації сприяли насамперед бажання студентів працювати в Україні та зацікавленість німецьких установ вищої освіти та підприємств щодо можливості поширення їхнього досвіду якісної, професійно-прикладної підготовки.

Міграційні процеси у сфері здобуття професійної освіти є закономірним та поширеним явищем, що є реальним показником існування Європейського простору вищої

освіти, який об'єднує національні освітні системи різного рівня і типу, котрі відрізняються філософськими та культурними традиціями, рівнем мети та завдань їхнього якісного статусу; це сформований інтегрований організм, який може бути охарактеризований на основі представленості в кожному з його компонентів глобальних тенденцій та тенденцій щодо збереження варіативності. Саме в період інтенсивного його формування (перше десятиліття ХХІ-го століття) кількість іноземних студентів в Європі, як і у світі, значно збільшилась (з 2000 по 2009 роки їх чисельність виросла на 64, 5 %; а їх частка у загальній кількості студентів сьогодні складає близько 3%). У світі основними країнами-респондентами є США, Великобританія, Німеччина, Франція, Австралія, Канада [2].

Україна належить до першої десятки країн за кількістю іноземних студентів. У нашій країні сьогодні понад 200 закладів вищої освіти мають ліцензії на здійснення їхньої професійної підготовки. Це дає можливість навчатись понад 44 тисячам студентів (їх кількість у порівнянні з 2000 роком збільшилась удвічі) із 133 країн світу, що щорічно до державного бюджету країни в середньому приносить до 80 млн. доларів США. Географія країн походження іноземних громадян представлена Росією, країнами Сходу та Близького Сходу. Значна кількість іноземних студентів навчається у ВНЗ України з Китаю (6,7 тис.), Російської Федерації (4,5 тис.), Індії (2, 7 тис.), Йорданії, Ірану, Сирії, Пакистану, Ірану, Малайзії, Нігерії, Конго, Нігерії, Єгипту. За кількістю іноземних студентів лідерами є великі міста — Харків та Київ (17 тис. іноземних студентів у 69 ВНЗ). В Одесі 18 ВНЗ, у Дніпропетровську 16 закладів вищої освіти мають ліцензії на навчання іноземних студентів. Найбільш затребуваними є такі спеціальності: медицина, інженерія, економіка та фінанси, соціальні науки, лінгвістика. Найбільша кількість іноземних студентів навчається в Луганському, Донецькому, Вінницькому медичних університетах, Харківському національному університеті імені В. Каразіна, в Національному авіаційному університеті. *Зокрема в НАУ навчається 1200 іноземних студентів із 49 країн світу.*

До недавнього часу більшість іноземних студентів навчались у столиці. Сьогодні простежується тенденція щодо вибору ними регіональних ВНЗ з огляду на нижчу вартість освітніх послуг, вищий рівень безпеки іноземних громадян [2, с.130]. *Основними механізмами привабливості* вітчизняної системи вищої освіти для іноземних громадян є потужність наукових шкіл, забезпечення якісної освіти, яка відповідає міжнародним стандартам; нижча, ніж в інших європейських країнах, вартість навчання; оптимальний обсяг витрат на проживання. Однак головною, на наш погляд, причиною є традиційна українська гостинність, яка є провідною ознакою репутації української нації як нації толерантної.

Молодь України також активно мігрує до інших країн здебільшого для оволодіння магістерськими програмами, для здобуття наукового ступеня PhD, стажування, проходження практики. Як свідчать результати опитування студентів випускних курсів авіаційного ВНЗ, основними мотивами їхньої мобільності є:

- здобуття в європейських ВНЗ якісної освіти, затребуваної ринком професійних послуг;
- отримання додаткового диплома (диплома європейського зразка) для підвищення рівня конкурентоспроможності при працевлаштуванні в Україні та в інших країнах;
- оволодіння новітніми інформаційними, педагогічними технологіями та прогресивними технологіями виробництва;
- мовна й мовленнєва самоактуалізація;
- пізнання особливостей культури, історії країни призначення.

Ранжування мотивів освітньої мобільності вітчизняних студентів дозволило виявити актуальність для них потреби майбутнього працевлаштування за фахом. Водночас, як свідчать результати спостереження за їхньою участю в обговоренні психолого-педагогічних аспектів розвитку вищої освіти, опитування, студенти авіаційного ВНЗ здатні до об'єктивного аналізу власних навчальних досягнень, особливо їхньої практичної складової. Вона, на думку респондентів, є не повністю сформованою через відсутність відповідної технічної та інструментальної бази професійної підготовки, неповну адекватність місць

проходження практик професійним очікуванням студентів, не завжди достатнім рівнем сформованості спеціальних умінь у суб'єктів вищої освіти та незначним досвідом їхньої практичної діяльності за фахом.

Працюючи зі студентами, які оволодівають в умовах магістратури спеціальністю, ми встановили певну закономірність, котра значною мірою суперечить прогнозам ініціаторів створення Єдиного європейського простору вищої освіти і науки щодо підвищення рівня привабливості європейської освіти.

Студенти магістратури – це особи з базовою вищою освітою. Відповідно до чинних Закону України «Про вищу освіту» та галузевих інструкцій вони вже мають право на здійснення відповідно до фаху професійної діяльності на первинних посадах. *Складні умови вступу до ВНЗ* (не завжди наявні умови для реалізації права випускника загальноосвітньої школи щодо вибору майбутньої професії відповідно до «здібностей, нахилів та покликання» через обмеженість можливостей навчання за державним замовленням чи через відсутність фінансової підтримки здобуття вищої освіти за контрактом), *відсутність після його закінчення не лише реальної перспективи працевлаштування*, котре б сприяло динаміці особистісної та фахової складових професійної компетентності, а й взагалі перспективи кваліфікованої діяльності, спричинили, на нашу думку, формування в більшості студентів таких *вольових рис* як цілеспрямованість, наполегливість, терплячість, здатність долати труднощі, вирішувати складні психолого-соціальні проблеми, віра в можливість реалізації особистісних та професійних планів. Водночас протягом останніх років в їхній життєдіяльності активізувались процеси, пов'язані з пошуком додаткових можливостей щодо підвищення рівня спроможності працевлаштування: навчання на курсах, участь у тренінгах, які організують установи, фірми – потенційні роботодавці; здобуття в системі закладів післядипломної освіти поряд з основним – додаткового фаху; оволодіння декількома іноземними мовами.

Безумовно, що студент, котрий серйозно дбає про своє майбутнє, про особистісне, професійне, кар'єрне зростання, не шукатиме легких шляхів щодо отримання вищої освіти за кордоном та не тішитиме себе ілюзіями про реальність віднайдення перспективного робочого місця і повного задоволення соціальних потреб в іншій країні.

Більшість студентів прагнуть жити й працювати в Україні. В інших системах вищої освіти їх не приваблюють спрощені умови вступу до закладів освіти, легкість процедури перезарахування результатів навчальних досягнень у ВНЗ країни походження. Для подальшого навчання вони обирають саме ті системи, котрі забезпечують надзвичайно високу якість підготовки спеціалістів і доступ до котрих є ускладненим (наприклад, їх приваблює система професійної підготовки у закладах вищої освіти Японії та її традиції щодо курування молодих фахівців в умовах виробництва; а тому вони готові пройти через непрості вступні випробування: складати комплексний вступний іспит з японської (іноді – з англійської) мови, іспит з історії Японії та іспит з культури цієї країни.

Тобто, на конкретному прикладі в умовах реальної – вітчизняної системи вищої освіти, конкретного ВНЗ, ми констатуємо, що навіть за умови створення доступного для іноземних громадян рівня вимог щодо вступу та навчання не завжди Європа може стати привабливою: є й інші цінності, закладені в нашій національній самосвідомості та самоідентичності.

Література:

1. Дмитриченко М.Ф. Вища освіта і Болонський процес : Навчальний посібник для студентів ВНЗ / Дмитриченко М.Ф., Хорошун Б.І., Язвінська О.М., Данчук В.Д. – К. : Знання України, 207. – 440 с.
2. Чаграк Н.І., Гритчук Г.В. Основні тенденції розвитку міграційних процесів у сфері вищої освіти України // Вища освіта України. – 2012. – № 1. – С.126-133.

*L.V. Baranovska, Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor of the Department of Pedagogy and Psychology
of Professional Education National Aviation University, Kyiv*

EUROPEAN HIGHER EDUCATION AREA MULTICULTURALISM AND STUDENTS' SELF-IDENTITY

Ukraine is a state of the European continent where during the last decade on the basis of integration there have been a lot of changes that cover all aspects of personal and social life. It has been caused by the globalization process, formation of the information society, increase of the labour market mobility, and intensification of migration processes. Such changes has led to the reinterpretation of the human life paradigm, as the social medium of a person has stepped over the bounds of national, ethnic and individual range of values. Therefore, there the necessity of "living together" has appeared [1, p.5]. Its future ealization is closely connected with the multiculturalism. Namely: recognition of the pan-European political and cultural traditions based on the substantial values of Western civilization (parliamentarism; supremacy of human rights and the rights of national minorities; freedom of speech, movement and residence; education accessibility; employment possibilities) and actualization of the human virtues (kindness, honour, justice, dignity, tolerance, honesty). These virtues are the main criterion for the thoughts, opinions, actions and behavior in the European and international social space.

The purpose of this article is the analysis of the peculiarities of the Ukrainian university students' attitude and perception to the European education mobility and employment according to the obtained specialty.

The process of self-identification with the pan-European social and cultural environment should be held on the basis of sincere love, respect and understanding of the values of the state, its people and ethnic community. Therefore, multiculturalism can be achieved only if there is high level of national self-consciousness.

Education and in particular the national technical education in the field of aviation is closely connected with the pan-European integration processes, especially with the one that is called "Europe of knowledge". It is based on the "lifelong education", that means constant self-improvement. The mobility of students and scientific and pedagogical workers, proclaimed by the Bologna Declaration, is a key principle of formation of the Single European space of higher education and science. At the same time, mobility contributes to the satisfaction of the national interest not only in the field of higher education, but also in many other spheres of social life. For example, let us consider the China specialists training at the Universities of Great Britain in the last decade of the XX century. The Universities of this European country contributed to the formation of scientific-pedagogical potential of the number of Chinese citizens for their own institutions of higher education, which significantly increased the rating of these institutions and led to the reduction of the population of young people desiring to study in Europe. Another example of the national interest satisfaction is the Ukrainian students' internships and trainings at the Master Degree Programs in the Universities of Munich, Giessen (Germany). Such students are the participants of the international projects of the European Union TEMPUS-TACIS program. Nowadays all of them are in demand in the market of professional services and most of them are adequately employed according to their specialties in Ukraine. Each of them received the recommendations of the scientific-pedagogical workers of German Universities, specialists of the respective industries, where there was the acquisition of practical experience, heads of higher education establishments and organizers of the international programs. Former students work successfully in the joint Ukrainian-German enterprises, in the departments of international relations at the various ministries, and in foreign banks. Professional self-actualization was achieved, first of all, due to the desire of the students to work in Ukraine and the interest of the German institutions of higher education and various enterprises to extend their experience of high-quality, professionally applied training.

Migration processes in the field of vocational education is a natural and common phenomenon that is a real indicator of the existence of the European higher education area, which unites national educational systems of different levels and types that have different philosophical and cultural traditions, levels of objectives and tasks. Besides, it is a formed integrated organism, as each of its components has the global trends and tendencies on the biodiversity preservation. It is in an intensive period of its formation (the first decade of the XXI century) a number of foreign students in Europe and in the world, has increased significantly (from 2000 to 2009 their number increased by 64, 5%, and their share in the total number of students is now around 3%). In the world the main countries of respondents are the United States of America, Great Britain, Germany, France, Australia, Canada [2].

Ukraine is included in the top ten countries according to the number of foreign students. Nowadays in Ukraine there are more than 200 institutions of higher education that have the license for realization of their professional training. It gives the possibility to teach more than 44 thousand students (since 2000 their number has increased twice) from 133 countries of the world. This annually brings to the state budget of the country on the average up to 80 million dollars. Geography of the countries of the foreign students' origin is represented by Russia, the countries of the East and the Middle East. A significant number of foreign students studying in higher educational institutions of Ukraine are from China (6,700), the Russian Federation (4,500), India (2,700), Jordan, Iran, Syria, Pakistan, Iran, Malaysia, the Congo, Nigeria and Egypt. The leaders among the places hosting foreign students are the major cities of Ukraine – Kharkov and Kiev (17,000 of foreign students studying at 69 Universities). In Odessa there are 18 universities and in Dnepropetrovsk there are 16 universities that have the licenses for foreign students training. The most popular specialties are Medicine, Engineering, Economics and Finance, social sciences and linguistics. The largest number of foreign students study in Lugansk, Donetsk and Vinnitsa Medical Universities, Kharkiv National University named after V. Karazin and at the National Aviation University. In particular, 1200 foreign students from 49 countries of the world are trained at the NAU.

Until recently, the majority of foreign students studied in the capital of Ukraine. Today there is a tendency of choosing the regional institutions of higher education, taking into consideration a lower cost of educational services and the highest level of safety of foreign citizens [2, p.130].

What makes the Ukrainian higher education system attractive to the foreign citizens? This is the scientific schools effectiveness, high quality of education that meets international standards; lower than in other European countries cost of instruction; the reasonable cost of living. However, the main, in our opinion, reason is the Ukrainian hospitality, which is a major sign of the reputation of the Ukrainian nation as a nation of tolerance.

Young people in Ukraine also actively migrate to other countries, mainly for different training programmes, for the degree of PhD and for the internships. According to the results of the survey of graduate students of the National Aviation University the main motives of their mobility are:

- High quality of education at the European Universities that is in the demand on the market of professional services;
- Additional diploma (diploma of European sample) in order to increase the level of competitiveness in the process of employment in Ukraine and in other countries;
- Mastering of the newest information and pedagogical technologies and advanced production technologies;
- The language and speech self actualization;
- Knowledge of the peculiarities of a culture, history of a particular state.

The ranking of the motives of the domestic students' educational mobility allowed to identify the relevance to them of the needs of future employment according to the specialty. At the same time, as evidenced by the results of the surveillance of their participation in the discussion of the psychological and pedagogical aspects of the higher education development, the students of the National Aviation University are capable to analyze objectively their own educational

achievements, especially the practical component. Practical skills, in the opinion of the respondents, are not fully formed due to the lack of relevant technical and instrumental base of vocational training, incomplete adequacy of the places of the traineeship to the student professional expectations; a level of special skills is not always sufficient and as a rule they have little or no practical experience regarding their specialties.

While working with the students who are studying on the Master's programme, we have established a certain regularity which greatly contradicts to the forecasts of the initiators of the Single European space of higher education and science concerning the ways of making the European education more attractive.

Students working on the Master Degree are the persons with basic higher education. In accordance with the current Law of Ukraine «On higher education» and branch instructions they already have the right to work in one's specialty occupying the primary positions. The complex conditions of admission to the University (not always there is a possibility for a graduate of a secondary school to choose the future profession in accordance with one's «abilities, inclinations and mission» due to the limited training opportunities for the state order, or due to a lack of financial resources for private higher education to pay for the contract), there may not be real vacancies for the employment within the specialty. If there are not such perspectives the students' motivation to improve their professional competencies is reduced. But nevertheless, majority of them have such strong-willed qualities, as purposefulness, perseverance, patience, ability to overcome difficulties to solve complex psycho-social problems, the belief in the possibility of personal and professional plans realization.

At the same time during the last years it has been noticed that most students are trying to work harder in order to increase their chances of future employment. Therefore, they attend additional training courses, participate in various trainings and competitions organized by the companies and enterprises that are potential employers, learn several foreign languages, and obtain additional higher education.

Without doubt, a student who seriously cares about his future, about his personal, professional and career growth, will not search for the easy way of getting higher education abroad and will not cherish any illusions about the reality of gaining a promising working place and full satisfaction of social needs in another country.

Most students have a desire to live in Ukraine. In the other higher educational systems they do not like the simplified conditions of the entry into the universities, easy procedures of transfer of the results of learning achievements in higher educational institutions of the country of origin. For further studies, they choose those systems that provide a very high quality of specialists' training and the access to which is difficult (for example, they like the system of vocational training in universities of Japan and its traditions in respect of young specialists control in the production sphere; and because of this they are ready to go through the complex entrance test: prepare a comprehensive entrance examination on the Japanese (sometimes English), the examination on the history of Japan and the examination on the culture of this country.

Consequently, on the basis of a particular example of the university under the conditions of a real national system of higher education, we can state that even if to create an accessible for foreign citizens requirements level concerning the entry and studies, Europe may not always be attractive for them as there are other values inherent in our national self-awareness and self-identity.

References:

1. Dmytrychenko M.F. Higher Education and the Bologna Process: Textbook for the University students / Dmytrychenko M.F., Horoshun B.I., Yazvinska O.M., Danchuk V.D. – K. : Knowledge of Ukraine, 2007. – 440 pages.
2. Chagrack N.I., Grytchuk G.V. The main trends of the migration process in the Higher Education of Ukraine // Higher Education of Ukraine. – 2012. – № 1. – P. 126-133.

УДК 371.2 (09)

*Е.В. Лузік, д.пед.н., професор,
Національний авіаційний університет, м. Київ*

СИНЕРГЕТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРОВАНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ АВІАФАХІВЦІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Розглянуті теоретичні аспекти застосування міжпредметної інтеграції як мета-результату синергетичного механізму організації інтегрального професійного простору в процесі навчання майбутніх авіафахівців.

Ключові слова: міжпредметна інтеграція; синергетичні принципи; інтегральний професійний простір; професійно-спрямована психолого-педагогічна компетентність; професійна надійність авіафахівця.

Рассмотрены теоретические аспекты применения межпредметной интеграции как целевого результата синергического механизма организации интегрального профессионального пространства в процессе обучения будущих авиаспециалистов.

Ключевые слова: межпредметная интеграция; синергические принципы; интегральное профессиональное пространство; профессионально направленная психолого-педагогическая компетентность; профессиональная надежность авиаспециалиста.

The theoretical aspects of application are considered between subject integration as of having a special purpose result of synergistically mechanism of organization of integral professional area in the process of studies of the future air specialists.

Keywords: Intersubject integration; synergistically principles; integral professional area; professionally directed psychology-pedagogical competence; professional reliability of an air specialist.

Актуальність дослідження. Нова парадигма людського існування, що базується на інтегрованих та глобальних принципах мислення, обумовлена тим, що техногенна цивілізація з усіма її досягненнями в галузі науки, техніки, освіти, привела людство до глобальних криз у всіх сферах, що привело до необхідності пошуку нового шляху розвитку суспільства.

У Всесвітній декларації про вищу освіту для XXI століття, підписаній на порозі нового тисячоліття, сформульовано необхідність нового бачення парадигми вищої освіти, яка має бути орієнтована на того, хто навчається, а також нового бачення в «парадигмі її змісту, методів, практики і засобів забезпечення на основі нових видів зв'язків і партнерства зі спільнотою, і самими широкими верстами населення» [1]. У документі підкреслюється, що вищі навчальні заклади повинні забезпечувати таку освіту студентам, яка виховує в них добре поінформованих та глибоко мотивованих громадян, здатних до критичного мислення, аналізу суспільної проблематики, пошуку та використанню рішень проблем, які постають перед суспільством, а також до того, щоб брати на себе соціальну відповідальність.

Сьогодні у центрі уваги ініціаторів та учасників Європейського освітнього простору перебуває проблема вдосконалення відкритої європейської освіти, головне змістовне завдання якої полягає у збереженні й забезпеченні відповідної якості професійної підготовки фахівця й пошуку механізмів її підвищення. Самостійність і професійна відповідальність у прийнятті рішень, демократизація відношень суб'єктів освітнього простору, вирішення проблем гуманізації в суспільстві вимагають від кожного майбутнього фахівця усвідомленості дій, рефлексивної та комунікативної культури, що, в свою чергу, потребує оволодіння синергетичними моделями управління інтегративно-діяльним освітнім процесом у ВНЗ. Саме тому однією з найважливіших стратегічних задач на сьогоднішньому етапі модернізації системи вищої освіти України є забезпечення якості підготовки фахівців на рівні міжнародних вимог, а основним завданням, що стає перед вищим навчальним закладом, є створення інноваційних моделей навчального процесу, що сприятимуть забезпеченню цієї

якості. Під якістю професійної підготовки фахівця ВНЗ в нашому дослідженні розглядається здатність освітнього середовища задовольняти, з одного боку, потреби ринку праці у фахівцях відповідної кваліфікації, а, з іншого, потреби особистості в отриманні конкурентоздатних продуктивних знань та інтегрованих умінь і навичок. Для цього, на думку багатьох дослідників, основою сучасної вищої освіти повинні бути не стільки навчальні дисципліни, скільки способи мислення та діяльності, тобто вищі навчальні заклади мають створити умови не лише для забезпечення майбутнього фахівця ґрунтовними професійними знаннями, навичками для формування його світогляду на основі сучасної наукової картини світу, а й розвитку самостійного, критичного творчого мислення, умінь і навичок контролю, прогнозування, своєчасного прийняття обґрунтованих рішень, а головне – сприяти соціальній самореалізації особистості.

Як свідчить аналіз наукових публікацій останніх років [2, 3, 4], ефективна реалізація вказаних вимог неможлива без використання сучасних підходів, нової методології, нових понять та категорій, що пропонує синергетична парадигма освіти, впровадження якої, на наш погляд, дозволить обґрунтувати використання синергетичних механізмів до розгляду складових компонентів освітнього процесу, в тому числі і основних її компонентів – суб'єктів педагогічного процесу – особистості викладача і студента як основи самоорганізації та саморозвитку навчального процесу у ВНЗ.

Сучасний ринок, а звідси, й система вищої технічної освіти також потребує підготовки фахівця нового типу – з фундаментальною гуманітарною та психолого-педагогічною підготовкою, здатного до особистісно-відповідального прояву, інтенсивного самовизначення, продуктивної самореалізації і безперервного саморозвитку. Виходячи із цілей, задач і функцій майбутньої професійної діяльності авіафахівця, коли на перший план виходять завдання науково-обґрунтованої інтеграції гуманітарного і технічного знання, пошук синергетичних механізмів має створити ефективні умови для структурування професійної підготовки майбутнього фахівця в режимі особистісного розвитку як суб'єкта інтеграції міжпредметних ресурсів професійної підготовки.

Ще не стало дидактичною нормою в процесі професійної підготовки вбачати в особистості студента – генератора освітнього процесу – суб'єкта міжпредметної інтеграції, здатного ефективно функціонувати в синергетичному освітньому просторі, основу якого складає ідея міжсуб'єктної реальності конструювання психолого-педагогічних умов для формування професійної автономності майбутніх авіафахівців. Джерелом і рушійною силою професійної автономності в інтегральному професійному просторі є, з одного боку, особистісний синергетизм майбутнього фахівця, а, з іншого, синергетизм його взаємодії з іншими, коли всі професійні й особистісні компетентності творчо взаємодіють з метою досягнення запланованого кінцевого результату навчально-виховного процесу, створюючи гармонійність «мета – результат» синергетичного навчання майбутніх авіафахівців. Саме тоді, коли міжсуб'єктна реальність сприятиме створенню психолого-педагогічних умов впливу однієї людини на іншу, тобто творення себе «від іншого», сформується і практично здійснюватимуться нові механізми інтеграції різних компонентів навчально-професійного і особистісного характеру в синергетичну цілісність професійної підготовки, а процес саморозвитку та самовдосконалення майбутнього фахівця буде розглядатиметься як перехід від індивідуальної форми вихідного рівня розвитку професійної компетентності – через спільну «мету – результат» синергетичного навчання – в професійну автономність вищого рівня розвитку, а саме, професійну надійність суб'єкта, що навчається.

Таким чином, необхідність модернізації професійної підготовки майбутніх авіафахівців потребує методологічного підґрунтя, яке дозволить усвідомити всю повноту і цілісність інтеграційних установок цієї підготовки та довести її гуманістичне спрямування – розвиток особистості майбутнього фахівця із професійно-спрямованими психолого-педагогічними компетентностями. Саме тому проблема формування інтегрального професійного простору виходить на рівень пріоритетних у вищій технічній школі взагалі і в авіаційній галузі зокрема.

Основний зміст. Актуальність і доцільність дослідження сформульованої проблеми зумовлено, перш за все, загостренням низки суперечностей, що характеризують сучасний нелінійний освітній простір професійної підготовки майбутніх фахівців вищих технічних навчальних закладів України, а саме, між:

▲ умовами сучасного відкритого, нелінійного світу, що постійно змінюється, і відсутністю орієнтації на нову стратегію, на нові методології мислення і пізнання [5];

▲ сучасним рівнем вимог ринку праці до професіоналізму майбутніх авіафахівців та невдосконаленою системою професійної підготовки у ВТНЗ;

▲ задекларованими завданнями гуманізації професійної освіти в Україні, які б забезпечували цілісний розвиток особистості майбутнього фахівця із сформованими професійно-спрямованими психолого-педагогічними компетентностями та відсутністю науково обгрунтованої відкритої, самоорганізуючої системи такого розвитку особистості;

▲ необхідністю створення інтегрального професійно-освітнього простору для творчого професійного й особистісного зростання майбутніх фахівців ВТНЗ і відсутністю його системного теоретичного і методологічного обгрунтування;

▲ утвердженням синергетичного підходу в професійній освіті, пріоритетом впровадження проектно-контекстних технологій і відсутністю теоретико-методичного підґрунтя алгоритму впровадження;

▲ невизначеністю сутності самого феномену професійно-спрямована психолого-педагогічна компетентність майбутнього авіафахівця, ототожненням її структури і змісту з іншими педагогічними категоріями і недостатньою розробкою системи її формування.

Ці та інші суперечності доводять, що професійна підготовка майбутніх авіафахівців ще не повною мірою відповідає сучасним гуманістичним моделям професійної освіти, що суттєво впливає на їх рівень професіоналізму. І хоча у сучасному освітньому середовищі утверджується тенденція пріоритетності особистісного розвитку, на практиці домінує предметно-центрована спрямованість професійної підготовки фахівців ВТНЗ, сутність якої полягає у формуванні адаптивних механізмів організму майбутнього фахівця до умов майбутньої професійної діяльності та їх психофізіологічної надійності. Вирішення цих суперечностей потребує переосмислення мети, змісту, функцій і завдань професійної підготовки майбутніх фахівців вищих технічних закладів освіти відповідно до вимог синергетичної парадигми професійної освіти.

Об'єкт дослідження: процес професійної підготовки майбутніх авіафахівців у ВТНЗ.

Предмет дослідження: синергетична організація інтегрального професійно-освітнього простору як мета – результат ефективності професійної підготовки майбутніх авіафахівців у ВТНЗ.

У сучасній науковій літературі активно обговорюється проблема якості професійної підготовки шляхом застосування інтеграційного, синергетичного і компетентісного підходів (В. Биков, С. Бугайцев, Г. Васянович, С. Гончаренко, І. Єршова-Бабенко, І. Зязюн, М. Євтух, Н. Ничкало, І. Смирнова, С. Сисоєва та ін.) до підготовки висококваліфікованого спеціаліста-професіонала, що пов'язана з висвітленням засад взаємодії як форми суб'єкт-суб'єктних відносин. Аналіз питань співвідношення особистості і синергетичного освітнього середовища, умов організації взаємовпливу привів до введення у наукову практику поняття «освітній простір» (О. Данілюк, Е. Зеєр, Р. Пономарев, І. Фрумін, Б. Ельконін) з висвітленням технологічних основ організації його внутрішньої структури на основі принципу міжпредметної інтеграції, що, конкретизуючись у вигляді дидактичних правил формування його інтеграційних механізмів, розкриває підвалини міжсуб'єктної взаємодії викладача і студента, студентів в процесі вирішення квазіпрофесійних проблемних навчальних завдань.

Серед учених, які присвятили свої дослідження проблемам інтеграції в професійній підготовці майбутніх авіаційних фахівців, можна виділити праці О. Ворони, Н. Завалової, В. Кузнецова, О. Ларічева, В. Пономаренка, що досліджували проблему інтеграції різних видів підготовки льотного і диспетчерського складу з метою формування їх професійної надійності.

Незважаючи на значну кількість психолого-педагогічних досліджень, проблема організації інтегрального професійного простору майбутніх авіафахівців у вищих технічних навчальних закладах як у теоретичному, так і в практичному планах залишається малодослідженою. Зокрема, недостатньо дослідженою у теоретико-методичному аспекті є міжсуб'єктна взаємодія у конструюванні спільних професійно-спрямованих психолого-педагогічних умов формування інтегральної професійної компетентності майбутніх фахівців. Не розкрита системна сутність інтеграції психолого-педагогічних дисциплін з квазіпрофесійною практикою, її структурою і технологіями; не визначена сутність самого феномену «професійно-спрямована психолого-педагогічна компетентність майбутнього фахівця ВТНЗ»; недостатньо розроблена система її формування.

В якості провідної ідеї дослідження розглядається положення про те, що синергетична організація інтегрального професійного простору майбутніх фахівців ВТНЗ має поєднувати в собі такі різновекторні фактори, які, з одного боку, визначають розвиток студента як суб'єкта навчальної діяльності, а, з іншого, запускають внутрішні механізми його професійного й особистісного зростання як мети – результату освіти.

Тому в більшості сучасних педагогічних досліджень йдеться не про формування окремих професійних якостей майбутнього авіафахівця, а про створення умов для повноцінного прояву і розвитку особистісних якостей людини (С. Бондаревська, І. Зязюн, О. Крюкова, Л. Разбегаєва). Відбувається реформування традиційної знанневої моделі освіти, яка в умовах реалізації синергетичної парадигми розглядається як складова інтегральної професійної підготовки майбутнього авіафахівця, перетворюючись із його мети у засіб.

Сучасна педагогіка відмовляється від навчання, у якому студент є об'єктом навчальної діяльності, і переходить до системи організації підтримки і стимулювання пізнавальної самостійності, створення умов для творчості, до педагогіки співпраці, головна мета якої полягає в наданні особистості потужної життєвої мотивації, формування її потенціалу як системи творчих здібностей і передумов їх реалізації, виховання її впевненою у своїх правах і свідомою в обов'язках, надання їй автономності як запоруки її самоактуалізації, тобто формування інноваційних якостей творчої особистості.

Навчання у співпраці (cooperative learning) є однією із продуктивних особистісно-орієнтованих технологій, яка кваліфікується у педагогіці як навчання і виховання у малих групах. В університеті Джона Хопкінса був розроблений варіант навчання у співпраці Student Team Learning (STL, навчання в команді), де особлива увага приділялася «груповим цілям» (team goals) та успіху всієї групи (team success). Хоча наявним тут є праксеологічний, діяльнісно-пізнавальний аспект, який формує у студента спрямованість на успіх, надзвичайно важливим є те, що, за суто прагматичним аспектом, не втрачається сенс діяльності, спрямований на гуманні відносини в колективі, толерантне ставлення до людини як вищої цінності. Вартісним цей підхід є з погляду на формування у майбутніх авіафахівців таких професійних якостей, як уміння діалогічно спілкуватися, взаєморозуміння, прагнення пізнати логіку один одного, адаптуватися в групі, в колективі, без яких неможливі професійна та життєва компетентності. Тобто, на відміну від звичних «знань, умінь і навичок до структури професійної компетентності увійшли цінності й якості, що перетворили «виконавця», який знає, уміє і діє, на «усвідомленого творця», який знає, заради чого і яким чином він діє» [6, с. 217].

Ознаками, які свідчать про зміни в особистості студента, що відбулися завдяки виховному впливу навчального колективу, можна вважати такі: позитивні зміни в характері діяльності, за якими стоїть зміна мотивації даної діяльності, пов'язана з виникненням нових ціннісних орієнтирів; нове ставлення до загальнолюдських, національних і професійних цінностей, що виражається в різних формах.

У результаті самовизначення в навчальній діяльності особистість майбутнього авіафахівця вибудовує власну систему мотивів, смислів, значеннєве проблемне знаннєве поле, тобто внутрішньо значущий розвивальний суб'єктний простір, який є зв'язуючим ланцюжком між інтегральним професійним простором і створеним особистістю внутрішнім

планом діяльності, тобто внутрішнім розвивальним освітнім простором особистості. Створений таким чином простір дозволяє майбутньому авіафахівцю діяти у двох напрямках, а саме: як суб'єкту навчальної діяльності, який функціонує, взаємодіє з іншими суб'єктами в інтегральному професійному просторі для отримання навчальної інформації, нових продуктивних знань та умінь; адаптації до вимог майбутньої професійної діяльності; як активному учаснику у його наповненні і формуванні; трансформації в бік особистісних орієнтирів, смислів, проявляючи автономність і здійснюючи власний професійний розвиток у процесі навчальної діяльності. У другому напрямку даного простору – як студент, що концентрує зусилля на самостворенні власної суб'єктності – концентрації внутрішніх рушійних сил, здатності до міжсуб'єктної взаємодії, в результаті чого у внутрішньому плані діяльності особистості студента здійснюється подолання у собі того сформованого і сталого, що закриває шлях до створення нового через «іншого».

Крім того, досліджуючи проблему міжпредметної інтеграції професійної підготовки майбутнього авіафахівця, ми виходили з того, що при формуванні змісту сучасної професійної освіти, з урахуванням інтеграційного потенціалу кожної дисципліни, слід особливу увагу приділяти як дослідженню логічних структур засвоєння навчальних дисциплін, так і механізмів виникнення нового інтегративного знання в цілісній структурі навчальної діяльності. Міжпредметна інтеграція за умов такого розуміння змісту професійної освіти майбутнього авіафахівця стає специфічним механізмом синергетичної організації інтегрального професійного простору як форми закріплення мета-результату у навчальній діяльності; значущості для майбутніх фахівців предметно-дисциплінарних смислів з погляду реалій їхньої готовності до професійного і особистісного саморозвитку, розглядаючи, при цьому, власний синергетизм студента як систему синергетичного порядку, що сформована і діє за принципом створення внутрішніх чинників (мотивів, потреб, цілей) у внутрішньому плані діяльності особистості, які функціонують як в інтегральному професійному просторі, так і в суб'єктно-розвивальному освітньому просторі.

Сформульована вище провідна ідея дослідження, на наш погляд, може бути реалізована, якщо професійно-спрямовані психолого-педагогічні умови синергетичної організації інтегрального професійного простору, що сформовані на засадах міжпредметної інтеграції, розглядаючи психіку суб'єктів освітнього простору як відкрити неврівноважену нелінійну систему, яка знаходиться під флуктуаційним впливом зовнішнього інформаційного простору, що діє на свідомість і підсвідомість, дозволяють сформулювати гіпотетичне припущення щодо "біфуркаційного" механізму розвитку особистості студента, а процес еволюційного розвитку особистості цього процесу (викладача і студента) представити у вигляді безперервного ланцюжка дискретних областей певного суб'єктного параметричного простору поблизу критичних точок, що є результатом дії малих подразників інформаційно-освітнього середовища на психіку суб'єктів навчального процесу. Крім того, якщо взяти до уваги спонтанний характер вибору подальшої траєкторії еволюції освітньої системи в точках біфуркації, то стає зрозумілою цілком імовірнісна природа нелінійної динаміки формування суб'єктів освітньої системи під час навчального процесу (саме цим можна пояснити збої у цьому процесі при вихованні особистості на кінцевому етапі навчального процесу, які можуть сильно відрізнятися від тих, що були спроектовані на початковому етапі даного процесу). Досягнення ж високого рівня сформованості професійної готовності майбутнього авіафахівця до прояву синергетизму в навчальній діяльності можливе за умов, якщо:

> синергетизм особистості майбутнього фахівця розглядати як професійно-синергетичну психолого-педагогічну компетентність до створення суб'єктно-розвивального освітнього простору, що структурно підпорядкований інтегральному професійному простору вищого порядку;

> процес формування готовності особистості майбутнього фахівця до прояву синергетизму в навчальній діяльності здійснюватиметься з урахуванням рівня розвитку його психолого-педагогічної компетентності та здатності до самомотивації, саморефлексії і саморегуляції навчальної діяльності;

> забезпечення поетапного формування готовності майбутнього авіафахівця до прояву синергетизму в навчальній діяльності здійснюватиметься через діагностику, оцінювання та управління цим процесом.

Сформульовані психолого-педагогічні умови вимагають сформованості відповідних технологій навчання, які відповідали б:

- ▲ створенню атмосфери взаємної довіри і вимогливості, а також всебічної турботи протягом всього навчально-виховного процесу;
- ▲ формуванню спільних цілей та інтересів, спрямованих на «завтрашню» професійну діяльність;
- ▲ умінням розробляти і перевіряти взаємоприйнятну технологію спільної та самостійної діяльності, спрямованої на процеси самоуправління і самоактуалізації майбутнього авіафахівця;
- ▲ володінню високою культурою пізнавальної діяльності;
- ▲ прогнозуванні навчальної діяльності в умовах творчої самостійності суб'єктів освітнього процесу.

Крім того, запровадження синергетичної парадигми передбачає застосування таких специфічних методів навчання при побудові всього освітнього процесу, як самоосвіта, нелінійний діалог учасників освітнього процесу, стимулююче навчання, навчання як адаптивна модифікація, навчання як фазовий перехід. Основою реалізації такої моделі освіти є новий тип соціальних відносин між учасниками навчально-виховного процесу, який передбачає співробітництво, співтворчість, взаємну допомогу. Як підкреслює С. Шевельова [8], ситуація спільного творчого освоєння світу, коли учасники освітнього процесу об'єднуються в єдину структуру, дозволяє реалізувати оптимальні освітні траєкторії для кожного учасника процесу, при цьому справжня освіта базується на самовдосконаленні особистості в спілкуванні. Відповідний навчально-виховний процес характеризується наступними особливостями:

- формальний процес передачі знань змінюється розв'язанням конкретних завдань, які спільно обговорюють викладач і студент;
- формування знань і вмінь студентів відбувається не через пасивне запам'ятовування, а полягає в оволодінні різноманітною інформацією;
- формою спілкування викладача зі студентом стає взаємний обмін інформацією, що передбачає велику самостійну роботу та самоосвіту студентів шляхом застосування, окрім традиційних, нових засобів пізнання, пов'язаних із сучасними технічними можливостями;
- характер відносин між учасниками освітнього процесу базується на чергуванні домінування викладача та студента або їх рівності.

Вивчаючи проблему застосування принципів синергетики при побудові навчально-виховного процесу, ряд дослідників виокремлюють три взаємопов'язані напрями впровадження синергетики в освітній процес - синергетика для освіти, синергетика в освіті та синергетика освіти. Аналіз наукових робіт дозволив виділити основні шляхи реалізації принципів синергетики при побудові навчально-виховного процесу (таблиця 1) [9].

Таблиця 1

Шляхи реалізації принципів синергетики

№	Напрямок впровадження	Шляхи реалізації
1.	Синергетика для освіти	<ul style="list-style-type: none"> ▲ інтегративні курси синергетики у вищій школі; ▲ цикл фундаментальних дисциплін у вищій школі; ▲ цикл спеціальних дисциплін на рівні аспірантури; ▲ підвищення кваліфікації викладачів; ▲ адаптивні курси та друга вища освіта;
2.	Синергетика в освіті	<ul style="list-style-type: none"> ▲ фундаменталізація освіти, яка базується на принципах синергетики;

		<ul style="list-style-type: none"> ▲ внесення принципів змін в існуючі програми як фундаментальних, так і фахових дисциплін; ▲ використання основних понять синергетики при викладанні природничо-наукових та гуманітарних дисциплін; ▲ впровадження спецкурсів з синергетики відповідно до профілю вищих навчальних закладів;
3.	Синергетика освіти	<ul style="list-style-type: none"> ▲ створення єдиного міждисциплінарного простору у навчальному закладі; ▲ новий тип соціальних відносин між усіма учасниками навчально-виховного процесу, що передбачає взаємодію на правах рівності, співробітництва, співтворчості, взаємної допомоги; ▲ використання синергетичних методів навчання: самоосвіта, нелінійний діалог, пробуджуюче навчання, гештальтосвіта тощо.

Висновки

1. Застосування принципу міжпредметної інтеграції в професійній підготовці майбутніх авіафахівців у ВТНЗ дає підстави дослідити особистість студента як активно-мислячого суб'єкта, котрий пізнає світ своєї майбутньої професії і себе в цьому світі на засадах системного, синергетичного, антропологічного, суб'єктно-діяльнісного підходів.

2. Теоретичною основою синергетичної організації інтегрального професійного простору є міжпредметна інтеграція як мета-результат синергетичного механізму організації навчання майбутніх авіафахівців.

3. Суб'єктно-розвивальний освітній простір майбутнього авіафахівця є складовою структури його інтегрального професійного простору.

4. Професійно-спрямована психолого-педагогічна компетентність, представляючи собою систему синергетичного порядку, що зорієнтована на активізацію процесів професійної самоорганізації майбутнього фахівця, включає в себе не тільки змістові компетентності і технологічні засоби самоздійснення автономності, але й методики діагностики, оцінювання та прийоми регулювання процесу готовності студентів до прояву синергетизму в автономності навчальної діяльності і в процесі професійно-спрямованої психолого-педагогічної підготовки майбутніх авіаційних фахівців.

5. На основі інтеграції професійно-спрямованих психолого-педагогічних дисциплін у майбутніх авіафахівців формується власний синергетизм і синергетизм взаємодії з іншими; пріоритет особистісного розвитку студента, його суб'єктність, потреби, мотиви, смисли, здібності, індивідуально-психологічні особливості у формуванні професійної надійності.

Література:

1. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века : подходы и практические меры // Дистанционное образование. – № 5. – 1999. – С.4-9.
2. Скотний В.Г. Філософія символічного світу. Цінності. // Філософія. Історичний і систематичний курс. – К. : Знання України, 2005. – 575 с.
3. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. // Общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов : пер. с англ. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
4. Колотило М.О. Університетська освіта в контексті соціально-культурної трансформації глобалізованого суспільства // Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри. – Зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції – К. 26-27 березня 2009 р. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2009, – 504 с.
5. Андрущенко В.П. Освіта в пошуках нових стратегій мислення / В.П. Андрущенко // Вища освіта України. 2003. – № 2. – С.5-6.
6. Лактіонова Г. Концепт покоління // Концептосфера педагогічної освіти : Матеріали філософсько-методологічного семінару «Аксіологічна концептосфера педагогічної освіти» / Авт. ідеї і укор. Т.П. Усатенко. – К. – Ніжин, 2010. – 299 с.
7. Князева Е.Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов // – Спб. : Алетея, 2002. – 414 с.

8. Шевелёва С.С. К становлению синергетической модели образования / С.С. Шевелёва // Общественные науки и современность. – 1997. – № 1. – С. 125-133.
9. Коломієць С.В. Синергетичні аспекти освіти: Питання методології / С.В. Коломієць // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць. – 2011. – Вип. IV. – ч. 1. – С. 23-36.

*E. V. Luzik, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
National Aviation University, Kyiv*

SYNERGISTIC MECHANISMS OF FORMING INTEGRATED COMPETENCES OF FUTURE AIRMAN IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Topicality of the research. The new paradigm of human existence, which is based on integrated and global principles of thinking, stipulated by the fact that a technological civilization with all its achievements in the sphere of science, technology, education, brought humanity to the global crisis in all areas, led to the necessity of finding a new way of social development .

The World Declaration on Higher Education for the XXI Century, signed on the eve of the new millennium, suggests the necessity of a new vision of higher education paradigm, which should be focused on the student as well as on the new vision "in the paradigm of its content, methods, practices and tools for ensuring on the basis of new relationships and partnerships with the community, and the widest sections of the population "[1]. The document emphasizes that higher education establishments should ensure students with the education which fosters them to be well-informed and deeply motivated citizens capable of critical thinking, analysis of social issues, research and solutions of the problems facing the society, as well as being able to take on social responsibility.

Nowadays the initiators and participants of the European educational space are focused on the problem of improving the open European education, the main task of which is to preserve and ensure the appropriate quality of professional training and to find mechanisms of improving it. Autonomy and professional responsibility in decision making, democratization of relations of the education sphere subjects, solving problems of humanization of society require from each future expert activity awareness, reflexive and communicative culture, which in its turn requires mastery of synergetic models of managing the integrative-and-operational educational process in higher school. That is why one of the most important strategic tasks on the current stage of modernizing the higher education in Ukraine is to ensure the quality of specialists training in compliance with international standards, and the main task facing any higher educational institution is to create innovative models of educational process that contribute to this quality. By the quality of professional training of a expert in a higher educational establishment in the paper under review we mean on the one hand the ability of the educational environment to meet the needs of the labor market for experts of relevant qualifications, and on the other hand, the needs of the individual to obtain competitive productive knowledge and integral abilities and skills. For this purpose, according to many researchers, the foundation of modern higher education should be composed not only of the subjects, but also of the ways of thinking and activity, which means that higher educational establishments should create conditions not only for giving the future professional profound professional knowledge and skills to create his own conception of the world on the basis of modern scientific world-view, but also to develop the independent, critical creative thinking, monitoring skills, forecasting, timely decision-making, and most importantly to promote social self-identity.

The analysis of scientific publications in recent years [2, 3, 4] proves that the effective implementation of these requirements is impossible without application of modern approaches, new methodologies, new concepts and categories, which are offered by the synergetic paradigm of education, the implementation of which, in our opinion, will justify the use of synergetic mechanisms to review the components of the educational process, including its main components,

subjects of educational process, the personality of the lecturer and the student who serve as the basis for self-organization and self-development of the academic activity in higher school.

The current market, and hence, the system of higher technical education also requires training of a new type with fundamental humanitarian and psycho-pedagogical training, capable of personal-and-responsible manifestation, intense self-determination, productive self-realization and constant self-development. Based on the goals, objectives and functions of the future professional activity of the airman, at which the forefront task is scientifically-based integration of humanitarian and technical knowledge, search for synergetic mechanisms should create conditions for effective structuring of future experts training using personal development as the subject of interdisciplinary resources integration in the process of professional training.

It's not a didactic norm yet to see in a student's personality, who is the generator of the educational process, the subject of interdisciplinary integration, capable of functioning effectively in a synergetic educational space, which is based on the idea of inter-subject reality of constructing psycho-pedagogical conditions for the formation of professional autonomy of the future airmen. The source and driving force of professional autonomy in the integrated professional space is on the one hand, personal synergism of the future expert, and on the other, synergism of his interaction with others, at which all the professional and personal competences creatively interact with the aim of achieving the intended final result of the educational process creating the harmony of "goal – result" synergetic training of future airmen. Only when the inter-subject reality fosters the creation of psycho-pedagogical conditions of the influence of one person on another, i. e. self-creation as a result of influence "of another person" one may form and practically carry out new integration mechanisms of various components of educational-and-professional and personal nature into the synergetic integrity of professional training, and the process of self-development and self-improvement of the future expert will be considered as a transition from individual forms of the baseline development of professional competence – through a common "goal-result" of synergetic training – into professional autonomy of the higher level of development, namely, professional reliability of the subject of the educational process.

Thus, the need of modernizing the training of future airmen requires methodological foundation, which will allow to realize the completeness and entirety of systems of integration directives in the training process and to prove its humanistic trend, i.e. the development of future expert with professionally-oriented psycho-pedagogical competences. That is why the issue of forming the integrated professional space goes to the level of priority in higher technical institutions in general and the aviation industry in particular.

The main content. The topicality and expediency of researching the formulated issue is stipulated, primarily, by the exacerbation of a number of contradictions that characterize the modern nonlinear educational space of professional training of future experts of higher technical educational establishments in Ukraine, namely between:

- conditions of modern open, non-linear world that is constantly changing, and the lack of focus on a new strategy, new thinking and learning methodology [5];
- the current level of labor market requirements to professionalism of future experts in aviation sphere and non-improved system of professional training in higher technical educational establishments;
- stated objectives of humanization of professional education in Ukraine, which would ensure an integral development of future experts with prevailing professionally-oriented psycho-pedagogical competences and the lack of science-based open, self-organizing system which would provide such personal development;
- the need to create an integral professional-and-educational space for the creative professional and personal growth of future experts in higher technical educational establishments and the lack of system theoretical and methodological basis;
- establishment of a synergetic approach in professional education, priority of implementing project-and-context technologies and the lack of theoretical and methodological basis of the implementation algorithm;

- ambiguity of the nature of the phenomenon professionally-oriented psycho-pedagogical competence of the future airman, identification of its structure and content with other pedagogic categories and insufficient development of its formation system.

These and other contradictions prove that the professional training of future airmen does not fully meet modern humanistic model of professional education, which significantly affects their level of professionalism. Although today's educational environment confirms the trend of prioritizing personal development, in practice we observe the predominance of the subject-oriented direction of experts' professional training in higher technical educational establishments, the essence of which is to form adaptive mechanisms of the body of the future expert to the terms of future professional activity and their psychophysiological reliability. Solution of these contradictions requires the reinterpretation of the goal, content, functions and tasks of professional training of future experts in higher technical education establishments according to the synergetic paradigm of professional education.

Object of research: the process of professional training of future airmen in higher technical educational establishments.

Subject of research: synergetic organization of the integral professional-and-educational space as a goal-result of the effectiveness of professional training of future airmen in higher technical educational establishments.

Modern scientific literature widely debates the issue of the quality of professional training by means of applying integration, synergetics and competence approaches (V. Bykov, S. Buhaytsev, D. Vasyanovich, S. Goncharenko, I. Ershova-Babenco, I. Zyazyun, M. Evtukh, N. Nychkalo, I. Smirnov, S. Sysoev et al.) in the process of training a highly-qualified professional, which is connected with the coverage of the principles of interaction as a form of subject-subject relations. Analysis of the issue of correlation between the individual and synergetic educational environment, conditions of mutual interference led to the introduction of the concept of "educational space" into the scientific practice (O. Danilyuk, E. Zeyer, G.Ponomarev, I. Frumin, El'konin) with the aim of highlighting technological foundations of its internal structure organization based on the principle of interdisciplinary integration, which are concretized as didactic rules for forming its integration mechanisms, reveals the foundations of inter-subject interaction between the lecturer and the student, students in the process of problem solving quazi-professional learning tasks.

Among the scholars who devoted their research to problems of integration in the process of professional training of future airmen are the works by O. Vorona, N. Zavalova, V. Kuznetsov, A. Laricheva, V. Ponomarenko, who studied the problem of integrating different types of training of the flight personnel and air-traffic controllers to form their professional credibility.

Despite a large number of psycho-pedagogical studies, the problem of arranging integral professional space of future airmen in higher technical educational establishments remains underexplored both in theoretical and in practical terms. As for the theoretical and methodological aspect the underexplored issue is the inter-subject interaction while constructing common professionally-oriented psychological and pedagogical conditions of forming integrated professional competence of future experts. Still needs disclosing the systemic nature of integrating psychological and pedagogical subjects with quazi-professional practice, its structure and technology; the essence of the phenomenon "professionally-oriented psycho-pedagogical competence of the future expert in the higher technical educational establishment"; and the system of its formation is not sufficiently developed either.

The leading idea of the present research is the statement that synergetic arrangement of the integral professional space of future experts in higher technical educational establishments should combine such multi-vector factors, which on the one hand, determine the development of a student acting as a subject of academic activities, and on the other hand, trigger the internal mechanisms of their professional and personal growth as a goal-result of education.

Therefore, most contemporary educational researches are dedicated not to the formation of individual professional qualities of a future expert, but to the creation of conditions for the full-fledged manifestation and development of personal qualities (S. Bondarevskaya, I. Zyazyun, A.

Kryukov, L. Razbehayeva). We can trace the restructuring of traditional knowledge-based training model of education, which in conditions of synergetic paradigm is seen as an integral part of training future airmen, turning from its goal into instrument.

Modern pedagogy refuses the training in which a student is the subject of academic activities, and transfers to a system of supplying support and encouragement of cognitive independence, making conditions for creativity, for pedagogic cooperation, main goal of which is to provide an individual with a powerful life motivation, formation of its potential as a system of creative abilities and preconditions for their implementation, training him confident in his rights and conscious of his duties, giving him autonomy as a prerequisite for his self-actualization, i.e. the formation of innovative qualities of a creative person.

Cooperative learning is one of the productive student-oriented technologies, which is qualified in pedagogics as an education and training in small groups. John Hopkins University developed the variant of cooperative learning, namely Student Team Learning (STL), in which special attention was paid to "team goals" and team success. Although the praxeological, action-and-cognitive aspect is evident here, that forms the student's determination on success, of the same importance is the fact that, under the purely pragmatic aspect the meaning of the activity is not lost, and it's aimed at humane relationships in the team, tolerant attitude to a person as the highest value. This approach is valuable in terms of forming such professional qualities of future airmen as the ability to communicate dialogically, mutual understanding, the desire to know the logic of each other, adapt to the group or the team, without which the professional and social competences are impossible. That is, unlike the usual 'knowledge, skills and abilities, the structure of professional competence includes values and qualities that turned "the subject" who is able, who knows and acts into a "conscious creator" who knows what for and in what way he acts"[6, p. 217].

Signs that indicate changes in the student's personality, which took place due to the educational impact of the academic staff, are the following: positive changes in the nature of work, which implies the change of motivation for this activity, associated with the emergence of new values and goals, a new attitude to human, national and professional values, expressed in various forms.

As a result of self-determination in the educational process the student, future airman, builds up his own system of motives, senses, meaningful problematic knowledge field which is an intrinsically meaningful developmental subjective space, which serves as a binding chain between integrated professional space and the personal built up internal plan of activity, i.e. internal developmental educational space of the personality. The space created in such a manner allows a future airman to act in two directions, more specifically, as a subject of educational activities, who operates, interacts with other entities in the integrated professional space for obtaining educational information, new productive knowledge and skills, adaptation to the requirements of the future professional activities; as an active participant in its filling and shaping; transformation towards personal orientations, meanings, displaying autonomy and making his own professional development in the educational activity. The second direction in this space – as a student, concentrating his efforts on self-creation of his own subjectivity – we trace concentration of internal driving forces, ability of inter-subject interaction, as a result of which the internal activity plan of the student's personality sees the overcoming of the molded and sustained, which blocks the way of creating something new by means of "another".

Furthermore, studying the issue of interdisciplinary integration of the professional training of a future airman, we proceeded from the fact that at forming the content of modern professional education, taking into account the integration potential of each subject, special attention should be paid to the study of logical structures of mastering academic subjects, and mechanisms of the new integrative knowledge appearance in a coherent structure of academic activities. Interdisciplinary integration on condition of understanding in such a manner the content of professional education of future airmen becomes a specific mechanism of synergetic arrangement of the integral professional space as a form of meta-result in academic activities; importance for future professionals of subject-disciplinary meanings in terms of realities of their readiness to professional and personal self-

development, considering at it the personal synergetics of a student as a system of synergetic order that is formed and operates on the principle of creating internal factors (motivation, needs, goals) in the internal plan of a person's activity, which function both in an integral professional space and in the subject-developing educational space.

The above-stated central idea of the present study, in our opinion, may be realized on condition that the professionally-oriented psycho-pedagogical conditions of synergetic arrangement of the integral professional space, which are formed on the basis of interdisciplinary integration, considering the psyche of the subjects of the educational space as an open unbalanced nonlinear system, which is subject to fluctuation influence of the external information space, which influences the consciousness and subconsciousness, allow to formulate a hypothetical assumption of "bifurcation" mechanism of the student's personality, and the process of evolutionary development of the personality in this process (a lecturer and a student) to represent as a continuous chain of discrete areas of a particular subject parameter space near the critical points, which is the result of small irritants of the information-and-educational environment on the psyche of the subjects of the educational process. Moreover, if we take into account the spontaneous character of the choice of its subsequent evolution of the educational system at the bifurcation points, one can see clearly the probabilistic nature of nonlinear dynamics of forming the subjects of the education system during the educational process (this may explain the failure of this process while educating the individual at the final stage of the educational process, which may radically differ from those set at the initial stage of the process). Achievement of the high level of professional readiness by future airmen to manifest synergetics in academic activities is possible under conditions, that:

> synergetics of the future expert is regarded as a professionally-synergetic psycho-pedagogical competence with the aim of creating subject-developmental education space, which is structurally subordinated to the integral professional space of a higher order;

> the process of forming the personality readiness of the future expert to exercise synergetics in academic activities will be carried out with regard to the level of his psycho-pedagogical competence and capacity for self-motivation, self-reflection and self-learning activities;

> ensuring the gradual formation of readiness of a future airman to exercise synergetics in academic activities will be carried out by means of diagnostic, evaluation and management of the process.

Formulated psycho-pedagogical conditions require the formation of appropriate training technologies, which would correspond to:

- the creation of an atmosphere of mutual confidence and demand, as well as comprehensive care within the entire educational process;
- the formation of common goals and interests, aimed at future professional activities;
- the ability to develop and validate the mutually-acceptable technology of common and independent activities, aimed at the processes of self-management and self-actualization of a future airman;
- mastery of the high culture of cognitive activity;
- forecasting of the academic activities under the conditions of creative independence of the subjects of educational process.

In addition, the introduction of synergetic paradigm involves the use of specific teaching methods in structuring the entire educational process as self-education, non-linear dialogue between the participants of the educational process, stimulating learning, training as an adaptive modification, training as a phase transition. The basis for realizing such a model of education is a new type of social relations between the participants of the educational process that involves collaboration, co-creativity, mutual assistance. As S. Sheveleva points out [8], a situation of the mutual creative development of the world, at which the members of the educational process are combined into a single structure, allows the realization of the optimal educational trajectories for each participant in the process, while real education is based on person's self-perfection in communication. The relevant educational process is characterized by the following features:

- the formal process of knowledge transfer turns into solving specific tasks, which are jointly

discussed by a lecturer and a student;

- the formation of students' knowledge and skills is carried out not by means of passive memorization, but lies in obtaining various information;

- the type of communication between a lecturer and a student is mutual exchange of information, which envisages significant self-direction and self-education of the students through the application, in addition to the traditional ones, of the new means of cognition associated with modern technical capabilities;

- the nature of relationship between the participants of the educational process is based on the alternation of the dominance of the lecturer and the student or their equality.

Studying the problem of applying the principles of synergetics while structuring the educational process, a number of researchers distinguish among three interrelated directions of synergetics implementation into the educational process – synergetics for education, synergetics in education and synergetics of education. The analysis of scientific papers allowed to identify the main ways of implementing the principles of synergetics while structuring the educational process (Table 1) [9].

Table 1

Ways of implementing the principles of synergetics

№	The direction of implementation	Ways of implementation
1.	Synergetics for Education	<ol style="list-style-type: none"> 1. integral synergetic courses in higher school; 2. a series of fundamental subjects in higher school; 3. a series of special courses at a postgraduate level; 4. advanced training of lecturers; 5. adaptive courses and the second higher education;
2.	Synergetics in Education	<ul style="list-style-type: none"> • fundamentalization of education, which is based on the principles of synergetics; • introduction of fundamental changes into existing syllabus of both fundamental and professional subjects; <ul style="list-style-type: none"> △ usage of basic concepts of synergetics in teaching natural science and humanities; • introduction of special courses of synergetics according to the profile of higher education institutions;
3.	Synergetics of education	<ul style="list-style-type: none"> △ creation of a single interdisciplinary space in the educational establishment; △ a new type of social relations between all the participants of the educational process that envisages the interaction of the rights of equality, cooperation, co-creation, mutual assistance; △ usage of synergistic learning methods: self-education, non-linear dialogue, evoking training, gestalt training and others.

Conclusions.

1. Application of the principle of interdisciplinary integration in the professional training of the future airman in higher technical educational establishments suggests the personality of the student as an active-thinking subject who cognizes the world of his future profession and himself in this world on the basis of systematic, synergetic, anthropological, subject-operational approaches.

2. The theoretical basis of synergetic arrangement of integral professional space is interdisciplinary integration as a goal-result of the synergetic mechanism of training future airmen.

3. Subject-developing educational space of the future airman is a component of the structure of his integral professional space.

4. Professionally-oriented psycho-pedagogical competence, which is a system of synergetic manner itself, being focused on the activation of the processes of professional self-organization of the future expert, is composed not only of the content competences and technological means of self-

exercising autonomy, but also methods of diagnostics, evaluation and control techniques process of students' readiness to demonstrate synergetics in the autonomy of educational activities and in the process of professionally-oriented psycho-pedagogical training of future airmen.

5. Based on the integration of professionally-oriented psycho-pedagogical subjects the future airman develops his own synergism and synergetics of interacting with others; the priority of personal development of the student, his subjectivity, needs, motives, meanings, skills, individual psychological characteristics in the process of developing professional reliability.

References:

1. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века : подходы и практические меры // Дистанционное образование. – 1999. – № 5. – С. 4-9.
2. Скотний В.Г. Філософія символічного світу. Цінності. // Філософія. Історичний і систематичний курс. – К. : Знання України, 2005. – 575 с.
3. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. // Общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов: пер. с англ. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
4. Колотило М.О. Університетська освіта в контексті соціально-культурної трансформації глобалізованого суспільства // Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри. Зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції – К. 26-27 березня 2009 р. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. – 504 с.
5. Андрущенко В.П. Освіта в пошуках нових стратегій мислення / В.П. Андрущенко // Вища освіта України. 2003. – № 2. – С. 5-6.
6. Лактіонова Г. Концепт покоління // Концептосфера педагогічної освіти : Матеріали філософсько-методологічного семінару «Аксіологічна концептосфера педагогічної освіти» / Авт. ідеї і укор. Т.П. Усатенко. – К. – Ніжин, 2010. – 299 с.
7. Князева Е.Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов // – СПб.: Алетея. 2002. – 414 с.
8. Шевелёва С.С. К становлению синергетической модели образования / С.С. Шевелёва // Общественные науки и современность. – 1997. – № 1. – С. 125-133.
9. Коломієць С.В. Синергетичні аспекти освіти: Питання методології / С.В. Коломієць // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць. – 2011. – Вип. IV. – ч. 1. – С. 23-36.

УДК 371

*Л.І. Морська, д.пед.н., професор,
Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка*

РОЗДУМИ З ПРИВОДУ ТОГО, ЧОМУ ДІТИ ЗАЗНАЮТЬ НЕВДАЧ У НАВЧАННІ, І ЯК ДОПОМОГТИ ЇМ ПОПЕРЕДИТИ ЦІ НЕВДАЧІ

У статті проаналізовано причини створення несприятливих умов у частині сучасних шкіл, що призводять до втрати пізнавального інтересу учнів і веде до частих невдач у процесі навчання. Автор пропонує порівняльне дослідження причин такого явища на прикладі двох типів шкіл: перший тип сприяє втраті в учнів інтересу до навчання; інший тип стимулює прояв інтересу до навчання, зацікавленості та допитливості, бажанню вчитися, які є обов'язковими вимогами для успіху у навчанні в школі.

Ключові слова: невдача, успіх, допитливість, творчість, здібність, навчання і викладання.

В статтє проанализированы причины создания неблагоприятных условий в части современных школ, что приводит к потере познавательного интереса учеников и ведет к частым неудачам в процессе учебы. Автор предлагает сравнительное исследование причин такого явления на примере двух типов школ: первый тип способствует потере у учеников интереса к учебе; другой тип стимулирует проявление интереса к учебе, заинтересованность и любознательность, желание учиться, которые являются обязательными требованиями для успеха в учебе в школе.

Ключевые слова: неудача, успех, любознательность, творчество, способность, обучения и преподавания.

The ideas of why modern schools create conditions favourable for the students' failure have

been analyzed in the article. The author suggests a comparative study of two types of schools – the one which triggers the lack of interest in studies among students which often leads to failure, and that which promotes curiosity and desire to learn, which are the necessary requirements for students' success in school.

Keywords: *failure, success, curiosity, creativity, capability, learning and teaching.*

Цивілізоване життя змушує нас вступати в різноманітні стосунки з людьми. Ми купуємо від когось і продаємо іншим; граємо з кимсь і боремося з іншими. Ми знаємо людей як друзів, родичів, полісменів тощо. Одна особа – наш лікар, інша – дядько, учитель, дружина, батько, дочка. Деякі з цих стосунків формальні, структуровані, визначені; інші вільні, неточно визначені, мимовільні. Деякі поверхневі і хиткі, інші залучають наші найглибші почуття [3, с.11]. Визначені майже як полігон для нашого особистісного пристосування, шлюбні взаємини стали іншою головною цариною дослідження. Сучасна психологічна думка тепер підкреслює важливість дослідження і розуміння цих стосунків. Основна якість нашої емоційної зрілості, як ми зараз усвідомлюємо, – є значною мірою результатом подій, що формують історію з цих стосунків: між батьками і дитиною. Інші стосунки вважаються як основа перевірки нашої здатності до особистого пристосування до життя, – шлюбні стосунки, що потребують теж глибокого вивчення.

Ще інші важливі для зростання індивідуума стосунки – і ще важливіші для добробуту суспільства – все ще потребують вивчення, але залишаються загалом забутими. Незважаючи на те, що мільйони дітей і тисячі дорослих щодня примушені вступати у стосунки учитель-учень, ми знаємо дуже мало про їх взаємодію і вплив, яку вони мають один на одного. Звичайно, є багато доступного матеріалу з вивчення теорії і загальної освітньої практики, але жоден з них не дає відповідь на питання, що фактично відбувається, коли учитель ставить дитині запитання в класній кімнаті [3, с.13].

Що чує дитина, коли її викликають до дошки? Що вона відчуває? Про що вона думає? Якими є її фантазії і побажання? Що вона пробує зробити? Які види навичок вона розвиває? Який вплив вона має на вчителя? Що учитель відчуває, думає і робить, коли він чекає відповідь? Чи він розуміє значення відповіді дитини чи сприймає її просто як правильну чи неправильну? Чи його ставлення до дитини демонструє таку близькість, яка є ідеальною необхідною для інтелектуального зростання, чи є нудним, договірним, яке заохочує швидше до не-навчання, ніж до навчання?

Мета статті – проаналізувати проблеми, які стоять за неуспіхом дитини в школі для того, щоб створити відповідну філософію навчання, щоб допомогти сучасній школі сприяти дітям в їхніх освітніх прагненнях.

Не кожен учитель може або навіть готовий прийняти стосунки такої близькості. Так само як і не кожен учень. Було б однак добре, якби вчитель докладав більше зусиль, ніж учень, щоб сприяти цій взаємодії. Але як? Що може учитель насправді зробити?

Ми можемо заохочувати вчителів, щоб вони вчилися бачити й розуміти своїх учнів, не лише свій предмет. Тільки постійно демонструючи, що робить дитина в класній кімнаті, ми можемо прийти до розуміння, як вона вчиться і коли вона не може вчитися.

Провал у навчанні в орієнтованій на успіх культурі важкий для усвідомлення [2, с.1017]. Ми зазнаємо невдачі і наші діти зазнають невдачі в школах в тривожному обсязі. Навіть діти, які досягають високих результатів у навчанні, не в змозі вивчити багато з того, що ми сподіваємося їм подати: абстракція, цікавість, і, понад усе, цінування. Предмет є досить часто лише засобом для досягнення освітніх цілей – однак, зазвичай, предмет стає кінцевою метою навчання. Учитель може сприйняти це, тільки якщо він зрозуміє, що відбувається у головах його учнів.

Більшість дітей в школі зазнають невдачі номінально. Вони завершують своє навчання тільки, тому що ми вирішили проштовхнути їх крізь оцінки і випустити зі школи, незалежно від того, чи вони знають що-небудь, чи ні. Насправді є набагато більше таких дітей, ніж ми думаємо [3, с.15].

Але найважливішою причиною, чому усі діти терплять невдачу, є те, що вони не в змозі розвивати більш, ніж ту крихітну частинку своєї величезної здатності до навчання, розуміння, творчого потенціалу, з яким вони народилися і який вони повністю використовували упродовж перших двох чи трьох років їхнього життя. Чому вони зазнають невдачі?

Вони терплять невдачу, тому що вони бояться, нудьгують і часто не розуміють змісту навчання [4, с.98]. Вони бояться найбільше самого процесу неуспіху, розчарування чи виклику незадоволення у дорослих, що їх оточують, чії безмежні надії й очікування тяжіють над головами дітей як хмара. Вони нудьгують, тому що те, що дітям дають і кажуть робити в школі, тривіальні, нудні, і накладають обмежені і вузькі вимоги на фоні широкого спектру їх розуму, здібностей, і талантів. Дітей збивають з толку, тому що більшість слів із того потоку, що їх заливає в школі, не має жодного або дуже малий сенс. Це часто суттєво суперечить іншій інформації, яку їм повідомляли раніше, і майже ніколи не має жодного відношення до того, що вони дійсно знають про ту модель реальності, яку вони собі уявляють у своїх голівках.

Як ця масштабна невдача відбувається? Що дійсно відбувається в класній кімнаті? Якими є ці діти, які не справляються із виконанням завдання? Що відбувається в їх головах? Чому вони не використовують більше своїх задатків?

Більшість із нас має дуже недосконалий контроль над нашою увагою [3, с.28]. Наш розум уникає виконання своїх обов'язків і ми дуже пізно усвідомлюємо, що він від нас іде. Частина буття хорошого студента полягає в тому, щоб розуміти цю властивість нашого розуму і міру свого розуміння. Хороший студент, можливо, є тим, хто часто повідомляє, що він не розуміє, власне через те, що він постійно контролює своє розуміння. Поганий студент, який не робить, так би мовити, спостережень за собою, в основному не знає, чи він розуміє чи ні. Отже проблема полягає не в тому, щоб змусити студентів запитувати у нас, що вони не знають, а в тому, щоб вони усвідомлювали різницю між тим, що вони знають і що вони не знають.

Учителям слід зосередитися більше на навчанні замість зберігання тиші у класі і займати дітей роботою. Учитель в класі подібний до чоловіка у лісі вночі з потужним ліхтариком в руці. Де б він не повертався, істоти, на які він світить, знають про це і тому не поводяться так, як би вони поводитися в темряві. Отже самий факт того, що за ними спостерігають, змінює їх поведінку кардинально. Але де б людина не засвітила ліхтарем, вона не може знати багато про нічне життя в лісі [1, с.412].

Тому в класі, учитель може повернути центр його уваги на ту чи іншу дитину, або на всіх них одразу, але діти знають, коли його увага на них, і не поводять себе так, якби його увага не була зосереджена на них. Отже, якщо учитель помічає, що інші діти роблять не те, що вони повинні, і говорить їм перестати це робити, вони знають, що їм слід лише зачекати, щоб він повернувся до виконання своєї безпосередньої роботи.

Відповідаючи на питання, чому школярі нудьгують в школі, варто згадати, що більшість із них бачить школу майже повністю через призму щоденного і щогодинного виконання завдань, які ми нав'язуємо їм [6, с.68]. Учитель розуміє цей процес по-іншому. Добросовісний учитель уявляє себе поводитарем, що бере студентів у подорож до певного славного місця, яка вартує витрат зусиль, витрачених на цю подорож. Якщо він викладає історію, він думає про те, як цікаво, як захопливо, як корисно знати історію, і як поталанить його студентам, коли вони знатимуть те, що знає він. Отже, учителі відчувають, що їх інтереси й інтереси їхніх студентів збігаються. Але це не вірно. Школярі знаходяться в школі, тому що їм потрібно бути там; вони знаходяться у вашому класі, тому що їм треба бути у вашому класі сьогодні, або інакше їм довелось б бути в іншому класі. Для дітей, основне завдання у школі – не вчитися, а виконувати ці щоденні завдання, з мінімумом зусиль і неприємностей. Кожне завдання є самоціллю. Дітям байдуже, як вони позбудуться цих завдань. Якщо їм легше виконати завдання, вони це зроблять; однак досвід їм підкаже знайти інший засіб виконання обов'язку перебування у школі, інколи навіть не зовсім правдивий

спосіб, інколи вони можуть залучити інших людей до виконання шкільних завдань тощо.

Не багато дітей перероблять свій стиль долаання життєвих проблем [6, с.70]. Якщо нам пощастить, ми можемо забезпечити декого із них відчуттям того, як можна, використовуючи розум, справитися із проблемою, думати творчо, оригінально, конструктивно, замість того, щоб оборонятися чи нападати. Ми можемо сподіватися, що їм сподобається наше розуміння вирішення проблем і вони захочуть спробувати знову й знову. Однак це лише надія.

Щоб перетворити цю надію на щось більше, нам доведеться переконати дітей не боятися поставити питання; але далі ми повинні добре розтлумачити те, що деякі питання є корисніші, ніж інші, і що на правильно поставлене запитання відповідь «ні» може бути такою ж пізнавальною, як і відповідь «так».

Ми погоджуємо, що усім дітям треба мати успіх; але чи маємо ми на увазі одне і те ж? Успіх не має бути швидким або легким, і не повинен приходити постійно. Успіх передбачає подолання перешкоди, у тому числі й думку про те, що ми можемо й не досягти успіху. Це перетворення "я не можу" на "я можу, і я зробив це". Що ми не в змозі зробити сьогодні, ми, можливо, зробимо завтра. Наша невдача може прокласти шлях до успіху когось іншого.

Учені виявили, що відчувається свого роду полегшення, зменшення напруги, коли людина робить помилку [3, с.64]. Оскільки, коли людина робить одну помилку, їй більше не доведеться хвилюватися про те, чи зробить вона ще одну. Йдучи по канату, ви хвилюєтеся про те, щоб не впасти; як тільки ви впали, вам більше не потрібно хвилюватися. Діти, для кого помилка є гострим болем, знаходяться під великою напругою, роблячи що-небудь правильно. Хвилювання про помилки, які вони можуть допустити, є таким же негативним досвідом, як і хвилювання про вже допущену помилку.

Звичайно ми повинні по можливості захистити дитину від дієти постійних невдач. Більше того, ми повинні бачити, що невдача повинна бути почесною і конструктивною, а не зневажливою. Нам треба розуміти семантичну відмінність між неуспіхом і провалом.

Отже, ми повинні встановити межу напруги, під якою ми поміщаємо дітей. Якщо ми цього не зробимо, вони встановлять свою власну межу, стаючи неухважними чи байдикуючи. Ми повинні дати їм знати заздалегідь, що їм не доведеться бути під напругою впродовж усього періоду навчального процесу. Звільнені від хвилювання, вони будуть готові користуватися своїми мізками. Отже, учителі мають дві проблеми, не одну: зробити так, щоб діти перестали боятися, а пізніше зламати їхні погані звички, до яких привели їхні страхи [7, с.44].

Коли ми говоримо про розум, ми не маємо на увазі здатність отримати хороший бал з певного тесту, і навіть не здатність добре вивчитися в школі; це є індикатори чогось більшого, глибшого і значно важливішого. Під розумом ми маємо на увазі стиль життя, поведінку в різних ситуаціях, особливо в нових, незвичних, приголомшуючих ситуаціях. Істинне випробування розуму – не те, скільки ми знаємо, як зробити, але як ми поведимося, коли ми не знаємо, що робити [5, с.46].

Розумна людина, молода чи стара, опинившись у новій ситуації або проблемі, відкрито і прямо дивиться на неї; вона намагається прийняти з розумом і відчуттями сприйняти все, що можна про цю ситуацію; вона думає про ситуацію замість того, щоб думати про себе чи про те, що ця ситуація може заподіяти людині; якщо людина не в змозі вирішити проблему, вона дивиться на свій неуспіх без сорому чи страху і вчиться на своїх помилках. Це є розум. Зрозуміло, що його корені беруть початок у певних відчуттях життя, самого себе відносно життя. Аналогічно сказаному, розумна дитина цікавиться життям і реальністю, прагне долучитися до неї, охопити її, поєднатися з нею. Немає ніякої стіни, жодного бар'єру між дитиною і життям. Нерозумна дитина менше допитлива, менше цікавиться тим, що відбувається довкола і що реальним, більше відчуває схильність жити у світі фантазій. Розумна дитина любить експериментувати, пробувати. Якщо вона не може зробити щось одним способом, то спробує іншим. Нерозумна дитина зазвичай боїться пробувати взагалі. Треба добряче попрацювати, щоб заохотити таку дитину спробувати ще раз; якщо вона помиляється, більше вона не зробить спроби.

Розумна дитина терпляча. Вона може терпіти невпевненість і неуспіх, продовжуватиме спроби поки не отримає відповідь. Коли усі її експерименти завершаться невдачею, вона може довести собі й іншим, що зараз вона відповіді не отримає. Це може дратувати її, але вона може чекати. Дуже часто така дитина відмовляється від підказки у вирішенні проблеми чи головоломки, тому що вона не хоче бути обдуреною і позбавити себе можливості з'ясувати це для себе в майбутньому. Нерозумна дитина не може терпіти невпевненість чи неуспіх; для неї питання, що залишилося без відповіді, – не виклик або можливість, а загроза. Якщо вона не може знайти відповідь швидко, її слід надати негайно і швидко; така дитина повинна мати відповіді на всі запитання.

Ніхто не народжується дурним чи нерозумним [3, с.207]. Слід поспостерігати за малюками і немовлятами і подумати серйозно про те, що вони вивчають і роблять. Навряд чи хтось із дорослих серед тисячі або десяти тисяч, зміг за будь-які три роки свого життя вирости на такий високий щабель у розумінні світу довкола себе, у порівнянні з тим, як кожен малюк дізнається і виростає за перші три роки свого життя. Але що трапляється, коли ми підростаємо, що стається із цією екстраординарною здатністю до навчання й інтелектуального зростання?

А трапляється те, що ця здатність знищується, і більш ніж будь-чим іншим, власне процесом, який ми невірно називаємо освітою – процесом, який відбувається в більшості домівок і шкіл. Ми, дорослі, знищуємо більшість із інтелектуальної і творчої здатності дітей речами, які ми робимо для них або змушуємо їх виконувати: лякаючи їх, і вони бояться не зробити те, чого хочуть від них інші, бояться нашої незадоволеності, бояться зробити помилку, зазнати невдачі. Отже, ми відлякуємо їх від гри, від бажання експериментувати, пробувати виконувати незвідані і складні завдання. Навіть, коли ми не створюємо дитячих страхів, коли вони звертаються до нас з уже сформованими страхами, ми їх використовуємо як засоби маніпуляції і примушуємо їх робити те, що ми хочемо. Замість спроби розв'язати ці страхи, ми створюємо їх, розвиваємо до жахливого розміру. Бо нам подобаються діти, які трохи бояться нас, бояться нас до тієї міри, щоб ми могли зробити все, що хочемо, не розуміючи, що саме страх змушує їх виконувати наші завдання.

Ми знищуємо любов навчання у дітей, який такий сильний, коли вони ще маленькі, заохочуючи і змушуючи їх працювати за незначні і ганебні винагороди – золоті зірки, золоті медалі, контрольні чи інші завдання з оцінкою 12, дипломи з відзнакою, або списки у деканатах, для задоволення відчуття, що вони кращі, ніж будь-хто інший. Ми заохочуємо їх до відчуття того, що кінець і мета всього процесу навчання в школі – ніщо більше, ніж добра оцінка чи бал за тест, або щоб вразити кого-небудь тим, що вони, здається, знають. Ми вбиваємо не лише їхню цікавість, але і їх відчуття того, що їх цікавість є чудова річ, і через це у віці до десяти років більшість із них не поставить запитання і з презирством ставитимуться до тих, хто це робитиме.

Ми заохочуємо дітей діяти безглуздо, не лише відлякуючи і заплутуючи їх, але і наповнюючи їх дні з нерозумними, нудними завданнями, які не апелюють до їхньої уваги і не вимагають застосування їхнього розуму. Наші серця стрибають від радості, коли ми бачимо повну кімнату дітей, які пихтять над виконанням якогось завдання, і ми ще більше тішимося, коли чуємо, що дітям не подобається те, що вони роблять. Ми говоримо собі, що ця важка робота є доброю життєвою підготовкою, і ми боїмося, що без цієї роботи дітей буде неможливо проконтролювати і керувати ними. Але чому ж ця праця має бути такою нудною? Чому не дати цікаві й інтригуючі завдання? Тому що у школах, де кожне завдання повинно бути виконане не і правильне, якщо ми дамо складніше завдання, ми відразу боїмося, що діти попросять нас пояснити, як його виконувати. А коли ви маєте купити паперу і багато писанини, у вас не вистачає часу на таку розкіш, як думання. Такими засобами ми формуємо міцну навичку у дітей використовувати лише незначну частину їхньої мислительної здатності. Вони відчують, що школа є місцем, де вони більшість часу проводять, виконуючи нудні завдання у нудний для них спосіб. Досить швидко вони глибоко поселяються у борозну нерозумної поведінки, з якої більшість з них не зможуть вийти, навіть якщо б дуже захотіли.

За більшістю того, що ми робимо в школі криються певні ідеї, які можна виразити так:

- серед великого обсягу людського знання, є певні частини, які можуть бути названі найсуттєвішими, які кожен повинен знати;

- міра, до якої людина може вважатися освіченою, такою, що вважатиметься розумною у сучасному світі і стати корисною у суспільстві, залежить від цих найсуттєвіших знань, яке вона здобуває;

- завданням школи є забезпечити дітей якомога більшим обсягом цих знань.

Отже, ми намагаємося запхати факти, рецепти, ідеї у голови дітей у школі, не зважаючи на те, чи це дітей цікавить, чи ні, чи відлякує, чи навіть нудить, або навіть на те, що існують інші знання, які цікавлять дитину.

Висновки. Такі ідеї – абсурдна і шкідлива нісенітниця. Ми не матимемо істинної освіти або дійсного навчального процесу в наших школах, поки ми не викоринимо цю нісенітницю. Школи мають бути місцем, де діти вчаться вчитимуть те, що вони найбільше хочуть знати, замість того, що ми думаємо, що вони повинні знати. Дитина, яка хоче знати що-небудь, пам'ятає це і користується цим як тільки здобуває це знання; дитина, яка вивчає що-небудь, щоб задовольнити когось, забуває те, що вивчила, як тільки потреба задоволення минає. Ось чому діти швидко забувають більшу частину того, що вони вивчають в школі. Просто ці знання не викликають жодного інтересу у дітей і не можуть бути використані в реальному житті. Єдина різниця між поганими і хорошими учнями у цьому випадку полягає в тому, що погані учні забувають відразу, а хороші чекають до іспиту.

Поняття навчального плану, істотного знання, було б абсурдне, навіть якщо діти пам'ятали все, що ми їм вкладаємо в голови. Ми не можемо домовлятися про те, яке знання істотне. Людина, що вивчилася у певній галузі знань, думає, що її предмет повинен бути у навчальному плані. який має, навчив себе в деякій спеціальній області знання або компетентність думає, природно, це його особливість має бути в учбовому плані. Учені класичного епохи хочуть грецьку і латинські мови; історики гаряче підтримують більше питань з історії; математики переконують ввести більше математики; експерти із сучасних мов хочуть навчати усіх дітей англійської, французької, німецької або китайської мов тощо. Хто виграє цю боротьбу і хто втратить залежить не від реальних потреб дітей або навіть суспільства, а від того, хто більше кваліфікований в зв'язках з громадськістю, хто має кращих освітніх лобістів, хто краще може підняти свій капітал на подіях, які не мають нічого спільного з освітою.

Ідея навчального плану не могла б бути дійсна, навіть якщо ми змогли б домовитися про те, що має бути в ньому. Бо знання змінюються. Багато з того, що дитина вивчає в школі, стане неправильним, коли вона закінчить вищу школу. Окрім того, ми не можемо судити про те, яке знання стане потрібним через сорок, двадцять або навіть десять років. Ми завжди з'ясовуємо, надто пізно, що ми не маємо фахівців, які нам потрібні, що в минулому ми здобували непотрібні знання.

Отже, оскільки ми не можемо знати, яке знання буде потрібним в майбутньому, безглуздо пробувати навчати його заздалегідь. Замість цього, ми повинні намагатися виявляти людей, які люблять навчання і вчаться так добре (дошкільнята), щоб вони могли вчити те, що буде для них потрібно.

Не предмет робить навчання ціннішим від інших, але дух, в якому відбувається навчання. Якщо дитина робить у школі те, що й більшість інших дітей, вона витрачає час даремно, або швидше, ми витрачаємо даремно час за неї. Це навчання не буде постійне, релевантне чи корисне. А дитина, яка вчиться природно, керуючись цікавістю, додаючи до своєї розумовій моделі реальності те, що їй потрібно, відкидаючи без страху чи провини те, що їй не треба, росте – в знанні, в любові до навчання, і в здатності вчитися. Вона на його шляху до становлення такої особистості, яка потрібна в нашому суспільстві, яка шукає і знаходить значення, правду і задоволення у всьому, чим вона займається. Усе її життя потім базуватиметься на навчанні. Будь-який досвід робитиме її мисленеву модель реальності довершеною і наближеною до життя, що, у свою чергу, дасть можливість дитині реалістично,

уявно, конструктивно підходити до вирішення будь-яких проблем, які життя їй підкидатиме.

Тому наше завдання полягає в тому, щоб створити такі школи і класні кімнати, в яких кожна дитина може задовольнити свою цікавість, розвивати свої здібності і таланти, переслідують свої інтереси, і від дорослих і старших навколо отримати розуміння великої різноманітності і багатства життя. Отже, школи мають бути великим ігровим майданчиком інтелектуальної, артистичної, творчої, атлетичної діяльності, з якої кожна дитина змогла б узяти все, що вона забажає, і стільки, скільки вона забажає. Хоча слід, на жаль, згадати, що зараз навчання перебуває під впливом стандартизованого підходу і відповідної культури звітності.

Ми вважаємо, що є сила-силенна творчих учителів, але їх мудрість затьмарюється безліччю “досвідчених порад”, які даються тими, хто має дуже мало практичного досвіду роботи у класі. Здається, мало хто розуміє те, що кожна класна кімната має великий діапазон зовсім різних особистостей. Навчання, що культивує повагу до мислення і різноманітності серед учнів, є вищим проявом творчості – творчості, що так легко притуплюється як школою, так і вимогами Міністерства.

Література:

1. Ames C. A. Motivation: What teachers need to know // *Teachers College Record*. – Vol. 91. – 1990. – No. 3. – pp. 409-421.
2. Eccles S., Wigfield A., Schiefele U. Motivation to succeed / In Eisenberg, N. (Ed.) *Handbook of Child Psychology*. – Vol. 3 (5th ed., pp. 1017-1095). – New York: Wiley, 1998.
3. Holt J. *How Children Fail: Classics in Child Development*. – New York: Delta, 1982. – 223 p.
4. Seligman, M. E., Reivich K., Jaycox L., Gillham J. *The optimistic child*. – New York: Houghton Mifflin, 1995. – 228 p.
5. *Stages of Acceptance of a Learning Disability: The Impact of Labeling* // *Learning Disability Quarterly*. – Vol. 2. – 2000. – No. 1. – pp.45-58.
6. Tollefson N. Classroom applications of cognitive theories of motivation // *Educational Psychology Review*. – Vol. 12. – 2000. – No. 1. – pp. 63-83.
7. Yough P. *How children succeed: grit, curiosity, and the hidden power of character*. – New York, 2012. – 232 p.

*L.I. Morska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Ternopil National Volodymyr Hnatiuk Pedagogical University.*

CONTEMPLATIONS ON WHY SCHOOL-CHILDREN FAIL AND HOW TO HELP THEM PREVENT STUDY FAILURE

Civilized life places us in a variety of relationship with people. We buy from some and sell to others; play with some and fight with others. We know people as friends, relatives, policemen, to name but a few. One person is our doctor, another – an uncle, a teacher, wife, father, daughter. Some of these relationships are formal, structured, definite; others are loose, ill-defined, spontaneous. Some are superficial and thin, others involve our deepest feelings [3, p.11]. Contemporary psychological thought has come to stress the importance of exploring and understanding these relationships. The basic quality of our emotional maturity, we now realize, is largely the result of the events shaping the history of one of these relationships: that between parent and child. Defined almost as a testing ground for our personal adjustment, the marital relationship has become another major area of study.

Another relationship of great importance to the growth of the individual – and of even greater importance to the good of society – still cries out for study but remains generally neglected. Despite the fact that millions of children and thousands of adults are daily pressed into a student-teacher relationship, we know very little about their interactions and the influences they have on each other. Of course, there is a great deal of material available on learning theory and general educational practice, but none of these tells us what actually happens when a teacher asks a child a question in the classroom [3, p.13].

What does the child hear when he is called on? What does he feel? What does he think?

What are his fantasies and wishes? What does he try to do? What kinds of habits is he developing? What effect does he have on the teacher? What does the teacher feel and think and do as he awaits the answer? Does he understand the meaning of the child's answer or see it merely as right or wrong? Does his relationship with a child have the intimacy ideally necessary for intellectual growth or is it a dull, contractual one which fosters non-learning as much as it does learning?

The goal of the article is to analyze the issues that stand behind the child's failure in school so that to create an appropriate philosophy of teaching to help modern school to facilitate children in their educational endeavours.

Not every teacher is able or even willing to accept a relationship of such intimacy. Nor, for that matter, is every student. It would be reasonable, however, to expect the teacher to make a greater effort than the student does to promote interaction between them. But how? What can the teacher really do?

We can encourage teachers to learn to see their pupils, not just their subject matter. Only by showing again and again what the child in the classroom is doing we can come to understand how he learns and how he fails to learn.

Failure in a success-oriented culture is hard to take [2, p.1017]. We are failing and our children are failing in schools at an alarming rate. Even children who achieve enviable grades are failing to learn much of what we hope to teach them: abstraction, curiosity, and, most of all, appreciation. The subject matter of a course is frequently little more than a vehicle for the achievement of these educational goals – yet, all too often, the subject matter becomes an end in itself. A teacher can perceive this only if he gets inside the mind of his pupil.

Most children in school fail in fact if not in name. They complete their schooling only because we have agreed to push them up through the grades and out of the schools, whether they know anything or not. There are many more such children than we think [3, p.15].

But there is a more important sense in which almost all children fail: they fail to develop more than a tiny part of the tremendous capacity for learning, understanding, and creativity with which they were born and of which they made full use during the first two or three years of their lives. Why do they fail?

They fail because they are afraid, bored, and confused [4, p.98]. They are afraid, above all else, of failing, of disappointing or displeasing the many anxious adults around them, whose limitless hopes and expectations for them hang over their heads like a cloud. They are bored because the things they are given and told to do in school are so trivial, so dull, and make such limited and narrow demands on the wide spectrum of their intelligence, capabilities, and talents. They are confused because most of the torrent of words that pours over them in school makes little or no sense. It often flatly contradicts other things they have been told, and hardly ever has any relation to what they really know to the rough model of reality that they carry around in their minds.

How does this mass failure take place? What really goes on in the classroom? What are these children who fail doing? What goes on in their heads? Why don't they make use of more of their capacity?

Most of us have very imperfect control over our attention [3, p.28]. Our minds slip away from duty before we realize that they are gone. Part of being a good student is learning to be aware of that state of one's own mind and the degree of one's own understanding. The good student may be one who often says that he doesn't understand, simply because he keeps a constant check on his understanding. The poor student, who does not, so to speak, watch himself trying to understand, does not know most of the time whether he understands or not. Thus the problem is not to get students to ask us what they don't know; the problem is to make them aware of the difference between what they know and what they don't.

Teachers have to focus more on teaching rather than keeping the class quiet and busy. A teacher in class is like a man in the woods at night with a powerful flashlight in his hand. Wherever he turns his light, the creatures on whom he shines are aware of this, and do not behave as they do in the dark. Thus the mere fact of his watching their behavior changes it into something very different. Shine where he will, he can never know very much of the night life in the woods [1,

p.412].

So, in class, the teacher can turn the spotlight of his attention, now on this child, now on that child, now on them all; but the children know when his attention is on them, and do not act at all as they do when it is elsewhere. So if the teacher does notice that other children are doing what they should not, and tells them to stop, they know they have only to wait until he gets back, as he must, to his real job.

Answering the question why schoolchildren are bored at school, it is worth mentioning that most of them see school almost entirely in terms of the day-to-day and hour-to-hour tasks that we impose on them [6, p.68]. This is not all the way the teacher thinks of it. The conscientious teacher thinks of himself as taking his students on a journey to some glorious destination, well worth the pains of the trip. If he teaches history, he thinks how interesting, how exciting, how useful it is to know history, and how fortunate his students will be when they begin to share his knowledge. Thus teachers feel that their interests and their students' are fundamentally the same. But it is not true. The schoolchildren are in school because they have to be, they are in your class, because they have to be in your class today, or otherwise they would have had to be in another class. For children, the central business of school is not learning, but getting these daily tasks done, or at least out of the way, with a minimum of effort and unpleasantness. Each task is an end in itself. The children don't care how they dispose of it. If they can get out of the way by doing it, they will do it; if experience has taught them that this does not work very well, they will turn to other means, illegitimate means, get other people to do their tasks for them, to name but a few.

Not many children are going to remake their whole way of dealing with life [6, p.70]. With luck we can give some of them a feeling what it is like to turn one's full intelligence on a problem, to think creatively, originally, and constructively instead of defensively and evasively. We can hope that they will enjoy the experience enough to want to try it again, but it is only a hope.

To turn this hope into something more real, we have to convince the children that they must not be afraid to ask questions; but further than that, we must get across the idea that some questions are more useful than others, and that to the right kind of question the answer "No" can be as revealing as "Yes".

We agree that all children need to succeed; but do we mean the same thing? Success should not be quick or easy, and should not come all the time. Success implies overcoming an obstacle, including the thought in our minds that we might not succeed. It is turning, "I can't" into "I can, and I did". What we fail to do today, we may do tomorrow. Our failure may pave the way for someone else's success.

The scientists have discovered that there is a peculiar kind of relief, a lessening tension, when a person makes a mistake [3, p.64]. For when a person makes one, he no longer has to worry about whether he is going to make one. Walking a tightrope, you worry about falling off; once fallen off, you don't have to worry. Children, to whom making mistakes is acutely painful, are therefore under great tension when doing something correctly. Worrying about the mistakes they might make is as bad as worrying about the mistakes they have made.

Of course we should protect a child, if we can, from a diet of unbroken failure. More to the point, we should see that failure is honourable and constructive, rather than humiliating. We need a semantic distinction between non-success and failure.

Thus we must set a limit to the tension that we put children under. If we don't, they will set their own limits by not paying attention, by fooling around. We should let them know in advance that they will not have to be under tension for an entire period. Freed from worrying, they are ready to use their brains. So the teachers have two problems, not one: to stop children from being afraid, and then to break them of the bad thinking habits into which their fears have driven them [7, p.44].

When we talk about intelligence, we do not mean the ability to get a good score on a certain kind of test, or even the ability to do well in school; these are at best only indicators of something larger, deeper, and far more important. By intelligence we mean a style of life, a way of behaving in various situations, and particularly in new, strange and perplexing situations. The true test of intelligence is not how much we know how to do, but how we behave when we don't know what to

do [5, 46].

The intelligent person, young or old, meeting a new situation or problem, opens himself up to it; he tries to take in with mind and senses everything he can about it; he thinks about it, instead of about himself or what it might cause to happen to him; if he fails to master the problem, he looks without shame or fear at his mistakes and learns what he can from them. This is intelligence. Clearly its roots lie in a certain feeling about life, and one's self with respect to life. In the same way, the bright child is curious about life and reality, eager to get in touch with it, embrace it, unite himself with it. There is no wall, no barrier between him and life. The dull child is far less curious, far less interested in what goes on and what is real, more inclined to live in worlds of fantasy. The bright child likes to experiment, to try things out. If he can't do something one way, he'll try another. The dull child usually is afraid to try at all. It takes a good deal of urging to get him to try even once; if that try fails, he is through.

The bright child is patient. He can tolerate uncertainty and failure, and he will keep trying until he gets an answer. When all his experiments fail, he can admit to himself and others that for the time being he is not going to get an answer. This may annoy him, but he can wait. Very often, he does not want to be told how to do the problem or solve the puzzle he has struggled with, because he does not want to be cheated out of the chance to figure it out for himself in the future. The dull child cannot stand uncertainty or failure; an unanswered question for him is not a challenge or an opportunity, but a threat. If he can't find the answer quickly, it must be given to him, and quickly; and he must have answers for everything.

Nobody starts off stupid or dull [3, p.207]. You have only to watch babies and infants, and think seriously about what all of them learn and do. Hardly any adult in a thousand, or ten thousand, could in any three years of his life learn as much, grow as much in his understanding of the world around him, as every infant learns and grows in his first three years. But what happens, as we get older, to this extraordinary capacity for learning and intellectual growth?

What happens is that it is destroyed, and more than by any other thing, by the process that we misname education – a process that goes on in most homes and schools. We adults destroy most of the intellectual and creative capacity of children by the things we do to them or make them do: by making them afraid, afraid of not doing what other people want, of not pleasing, of making mistakes, of failing, of being wrong. Thus we make them afraid to gamble, afraid to experiment, afraid to try the difficult and the unknown. Even when we do not create children's fears, when they come to us with fears ready-made and built-in, we use these fears as handles to manipulate them and get them to do what we want. Instead of trying to whittle down their fears, we build them up, even to monstrous size. For we like children who are afraid a little afraid of us, enough afraid of us to do everything we want, without making us feel that fear of us is what is making them do it.

We destroy the love of learning in children, which is so strong when they are small, by encouraging and compelling them work for petty and contemptible rewards – gold stars, gold medals, papers marked 12 and tacked to the wall, or 12's on report cards, or honour diplomas, or dean's lists, for the satisfaction of feeling that they are better than someone else. We encourage them to feel that the end and aim of all they do in school is nothing more than to get a good mark on a test, or to impress someone with what they seem to know. We kill not only their curiosity, but their feeling that it is a good and admirable thing to be curious, so that by the age of ten most of them will not ask questions, and will show a good deal of scorn for the few who do.

We encourage children to act stupidly, not only by scaring and confusing them, but by boring them, by filling up their days with dull, repetitive tasks that make little or no claim on their attention or demands on their intelligence. Our hearts leap for joy at the sight of a roomful of children all slogging away at some imposed task, and we are all the more pleased and satisfied if someone tells us what the children don't really like what they are doing. We tell ourselves that this drudgery, this endless busywork, is good preparation for life, and we fear that without it children would be hard to "control". But why must this busywork be so dull? Why not give tasks that are interesting and demanding? Because, in schools where every task must be completed and every answer must be right, if we give children more demanding tasks they will be fearful and will

instantly insist that we show them how to do the job. When you have acres of paper to fill up with pen and pencil work, you have no time to waste on the luxury of thinking. By such means children are firmly established in the habit of using only a small part of their thinking capacity. They feel that school is a place where they must spend most of their time doing dull tasks in a dull way. Before long they are deeply settled in a rut of unintelligent behavior from which most of them could not escape even if they wanted to.

Behind much of what we do in school lie some ideas that could be expressed roughly as follows:

- of the vast body of human knowledge, there are certain bits and pieces that can be called essential, that everyone should know;
- the extent to which a person can be considered educated, qualified to live intelligently in today's world and be a useful member of society, depends on the amount of this essential knowledge that he carries about with him;
- it is the duty of schools, therefore, to get as much of this essential knowledge as possible into the minds of children.

Thus we find ourselves trying to poke certain facts, recipes, and ideas down the gullets of every child in school, whether the morsel interests him or not, even if it frightens him or sickens him, and even if there are other things that he is much more interested in learning.

Conclusions. Such ideas are absurd and harmful nonsense. We will not begin to have true education or real learning in our schools until we sweep this nonsense out of the way. Schools should be a place where children learn what they most want to know, instead of what we think they ought to know. The child who wants to know something remembers it and uses it once he has it; the child who learns something to please someone else forgets it when the need for pleasing is past. This is why children quickly forget a bigger part of what they learn in school. It is simply of no use or interest to them. The only difference between bad and good students in this respect is that the bad students forget right away, while the good ones are careful to wait until after the exam.

The notion of a curriculum, an essential body of knowledge, would be absurd even if children remembered everything we "taught" them. We don't and can't agree on what knowledge is essential. The man who has trained himself in some special field of knowledge or competence thinks, naturally, that his specialty should be in the curriculum. The classical scholars want Greek and Latin taught; the historians shout for more history; the mathematicians urge more math and the scientists more science; the modern language experts want all children to master English, French, German, or Chinese, and so on. Who wins this struggle and who loses depends not on the real needs of children or even of society, but who is more skillful in public relations, who has the best educational lobbyists, who best can capitalize on events that have nothing to do with education.

The idea of the curriculum would not be valid even if we could agree on what ought to be in it. For knowledge itself changes. Much of what a child learns in school will be found to be untrue when he or she graduates from school. Moreover, we cannot possibly judge what knowledge will be the most needed forty, or twenty, or even ten years from now. We always find out, too late, that we don't have the experts we need, that in the past we studied the wrong things.

Thus since we can't know what knowledge will be the most needed in the future, it is senseless to try to teach it in advance. Instead, we should try to turn out people who love learning so much and learn so well (preschool children) that they will be able to learn whatever needs to be learned.

It is not subject matter that makes some learning more valuable than others, but the spirit in which the work is done. If a child is doing the kind of learning that most children do in school, he is wasting his time, or rather, we are wasting it for him. This learning will not be permanent, or relevant, or useful. But a child who is learning naturally, following his curiosity when it leads him, adding to his mental model of reality whatever he needs and can find a place for, and rejecting without fear or guilt what he doesn't need, is growing – in knowledge, in the love of learning, and in the ability to learn. He is on his way to becoming the kind of person we need in our society, the kind of person who seeks and finds meaning, truth, and enjoyment in everything he does. All his

life will then go on learning. Every experience will make his mental model of reality more complete and more true to life, and thus make him more able to deal realistically, imaginatively, and constructively with whatever new experience life throws his way.

Thus the task that we have to complete is to create such schools and classrooms in which each child in his own way can satisfy his curiosity, develop his abilities and talents, pursue his interests, and from the adults and older children around him get a glimpse of the great variety and richness of life. In short, the schools should be a great playground of intellectual, artistic, creative, and athletic activities, from which each child could take whatever he wanted, and as much as he wanted, or as little. Though it should be sadly mentioned that currently teaching is dominated by a standards approach and an corresponding accountability culture.

We personally believe that there are lots of creative teachers but their wisdom has been obliterated by the flood of 'expert' advice delivered by those with little experience of the reality of classroom practice. There seems little understanding that every classroom comes with a dynamic range of very different individuals. Teaching that respects and celebrates the thinking and reality of a diversity of students is the ultimate act of creativity – creativity that is easily dulled by both school and Ministry compliance requirements.

References:

1. Ames C. A. Motivation: What teachers need to know // Teachers College Record. – Vol. 91. – 1990. – No. 3. – pp. 409-421.
2. Eccles S., Wigfield A., Schiefele U. Motivation to succeed / In Eisenberg, N. (Ed.) Handbook of Child Psychology. – Vol. 3 (5th ed., pp. 1017-1095). – New York: Wiley, 1998.
3. Holt J. How Children Fail: Classics in Child Development. – New York: Delta, 1982. – 223 p.
4. Seligman, M. E., Reivich K., Jaycox L., Gillham J. The optimistic child. – New York: Houghton Mifflin, 1995. – 228 p.
5. *Stages of Acceptance of a Learning Disability: The Impact of Labeling* // Learning Disability Quarterly. – Vol. 2. – 2000. – No. 1. – pp.45-58.
6. Tollefson N. Classroom applications of cognitive theories of motivation // Educational Psychology Review. – Vol. 12. – 2000. – No. 1. – pp. 63-83.
7. Yough P. How children succeed: grit, curiosity, and the hidden power of character. – New York, 2012. – 232p.

УДК 371 (09)

*М.І. Томчук, д.психол.н., професор,
Вінницький обласний інститут
післядипломної освіти педагогічних працівників*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЧНІВ З СИНДРОМОМ ГІПЕРАКТИВНОСТІ

У статті представлена характеристика учнів 6-12 років із синдромом гіперактивності. Описано різні наукові підходи до даної проблеми, причини, механізми прояву названого синдрому, складність профілактичної та корекційної роботи психологів, педагогів, батьків з такими дітьми. Пропонуються технології профілактики і психокорекції учнів з таким синдромом.

Ключові слова: психологічні особливості учнів, синдром гіперактивності, психокорекція.

В статье представлена характеристика учащихся 6-12 лет с синдромом гиперактивности. Описаны различные научные подходы к данной проблеме, причины, механизмы проявления названного синдрома, сложность профилактической и коррекционной работы психологов, педагогов, родителей с такими детьми. Предлагаются технологии профилактики и психокоррекции учащихся с таким синдромом.

Ключевые слова: психологические особенности учащихся, синдром гиперактивности, психокоррекция.

The article represents characteristics of 6-12 year-old pupils with hyperactivity syndrome. Various scientific approaches to the given problem, reasons, mechanisms for manifestation of the named syndrome, complexity of psychologists', teachers' and parents' work

with such children have been described. Preventive technologies and psychological correction of pupils with this syndrome are introduced.

Keywords: *psychological characteristics of students gireaktivnosti syndrome, psychological correction.*

На сьогодні не до кінця розв'язаною науково-практичною проблемою в системі освіти залишається проблема навчання та виховання гіперактивних дітей. Таких дітей з'являється дедалі більше й більше. Учні з вище зазначеним синдромом нездатні регулювати власну поведінку, їм важко виконувати тривале навчальне навантаження, мовчати, підкорятися інструкціям. Вони створюють додаткові труднощі в роботі вихователям і вчителям, тому що занадто рухливі, запальні, дратівливі й безвідповідальні. Нами встановлено, що близько 70% педагогів та майже 80% батьків не готові до виховання та навчання таких дітей.

Проблемі гіперактивності особистості присвячено цілу низку досліджень. Більшість вчених, зокрема М.М. Завадський, Ю.С. Шевченко, у прояві гіперактивності вбачають три складові: дефіцит уваги, імпульсивність, підвищену рухову активність [1; 5]. Р. Кемпбелл в основі гіперактивності особистості вбачає розлади сприймання [2].

У руслі клінічного підходу гіпердинамічний синдром у дітей молодшого шкільного віку вивчався В.А. Красєвим, який подібну поведінку дітей представив як комбінацію рухового розгальмування, підвищеного відволікання, порушень уваги, тобто як емоційно-вольовий розлад. Подібні порушення, за даними автора, перебувають у різних співвідношеннях, проявляються не постійно й мають невиразний ситуативний характер. У дослідженнях Д. Добсона гіперактивна поведінка й прояв підвищеної активності розглядається як хвороба або недуга.

У дослідженні В.Д. Єремєєвої вивчалася залежність модальності емоційних проявів особистості від роботи лівої й правої півкуль головного мозку. У її дослідженнях виявлено, що в групі дітей з явною перевагою правої руки в 1,5-2 рази частіше зустрічаються пасивні види емоцій; у ліворуких – у 2-3 рази частіше спостерігаються активні види емоцій. У той же час виявилось, що в першій групі переважають повільні діти, а в другій – швидкі, активні. У тому ж руслі в роботах С.Є. Казакової підкреслюється, що розгальмування, непосидючість, моторні занепокоєння більш виражені у хлопчиків, ніж у дівчаток, і що це все пояснюється своєрідною мозковою організацією нейропсихологічних процесів і підвищеною уразливістю ліворуких психотравмуючими факторами.

З метою уточнення особливостей психологічних проявів учнів з синдромом гіперактивності нами проведено вивчення специфіки їх навчання та поведінки. Вибірка досліджуваних складала понад 400 учнів віком 6-12 років. В якості методів дослідження використано такі як спостереження, методи усного та письмового опитування, аналіз результатів поведінки та навчальної діяльності учнів, метод експертної оцінки (в якості експертів виступали досвідчені шкільні психологи), біографічний метод, метод узагальнення незалежних характеристик (характеристики на дітей надавали батьки, педагоги, ровесники та ін.), тестові методи, що спрямовані на вивчення особливостей розвитку емоційно-вольової сфери особистості (проективні тести «Намалюй людину», «Неіснуюча тварина», 16-ти факторний опитувальник Р. Кеттела, методика Басса-Даркі та ін.) [4].

Результати дослідження дозволили нам зробити певні узагальнення та висновки. По-перше, прояви синдрому гіперактивності спричинені, на нашу думку, комплексом чинників: успадкованими особливостями організму (типологією нервової системи, особливостями архітекτονіки мозку тощо), вродженими показниками дитини (особливостями її розвитку у пренатальному періоді, умовами соціально-психологічного супроводу життя вагітних та їх пологів тощо), особливостями соціалізації дитини від моменту народження до початку навчання у школі. Встановити, який з цих чинників є генеральним, найбільш вагомим щодо прояву гіпертимності у майбутньому, сказати досить важко. У кожного учня їх вплив може бути різним, а тому й профілактика та корекція поведінки дітей з синдромом гіперактивності можуть здійснюватись лише з врахуванням індивідуального підходу. Зокрема, нами зроблено припущення, що ще в пренатальному періоді у окремих дітей закладаються

основи майбутньої деструктивної поведінки. Ми вважаємо, що така поведінка може бути зумовлена формуванням адреналінового узалежнення у дітей. Так, в силу високої стресогенності нинішніх умов життя, окремі вагітні систематично підпадають під дію достатньо сильних стресорів: матеріальні проблеми, неетичне ставлення до них з боку інших, нетактовність у спілкуванні, ситуації очікування пологів тощо. Подібні ситуації викликають у людини захисну реакцію і викид в організм адреналіну, який з током крові надходить від матері до дитини. У випадку систематичних впливів на вагітну подібних ситуацій, можна припустити, що їх дітки поступово стають у певній мірі адреналіново узалежненими. Саме тому починаючи з народження дитини вище зазначений вроджений чинник зумовлює подальший процес соціалізації, діяльності, поведінки дитини. Як засвідчили наші спостереження, серед великого загалу учнів виділяються окремі непосидливі, занадто агресивні, активні, ризикові, які схильні до діяльності, що у певній мірі є екстремальною (кагання на роликівих ковзанах у наговпі, серед автотранспорту, зістрибування з недобудованих будівель, мостів, походи в гори, в печери тощо.), задовольняє їх фізіологічні потреби і є наслідком адреналінового узалежнення.

Встановлено, що учні з синдромом гіперактивності конфліктні, проявляють афективну збудливість, нестійкість настрою, підвищену дратівливість. На основі опитувань матерів гіпертимних дітей, виявлено що пренатальний період у 65% випадків супроводжувався певною патологією розвитку дитини (токсикоз другої половини вагітності, родова травма, асфіксія при родах, недоношеність, перенесення нейроінфекції, черепно-мозкової травми тощо).

Використання методики Шульте-Горбова (дитячий варіант) дало можливість вивчити й особливості уваги й поведінки таких учнів. Встановлено, що, наприклад, в учнів молодших класів переважає короткочасна й слабка концентрація уваги; характерне розосередження, ригідність уваги, погане її перемикавання та ін. Для емоційної сфери учнів характерна збудливість, апатія, невпевненість, внутрішнє напруження, емоційна лабільність, зміна настрою, негативізм, почуття страху, агресивність та ін.

У підлітковому віці подібні психофізіологічні, поведінкові прояви значно загострюються і ускладнюються. Так, нами виявлено, що підвищена рухова активність учнів віком 10-12 років дещо знижується, разом з тим залишаються стійкими імпульсивність та дефіцит уваги.

До сьогодні, як правило, вважається, що синдром гіперактивності це є медичний діагноз, а поведінкові проблеми учнів з таким діагнозом вивчають педагоги. У гіперактивній поведінці дитини перші завжди вбачають певну клініку, хворобу, а педагоги – поведінкові проблеми учнів пояснюють умовами попереднього виховання. На нашу думку, краще всіх інших здатні зрозуміти проблеми гіперактивності учнів як з позицій медичного, так і педагогічного змісту, врахувати індивідуальні їх відмінності в активності і дібрати адекватні технології профілактики та психокорекції таких порушень лише досвідчені практичні психологи.

Профілактика гіперактивності має бути комплексною. Найперше необхідно пам'ятати, що успадковані, вроджені особливості дитини є лише передумовою для прояву гіперактивності особистості. Трансформуються чи не трансформуються вони у вище зазначений синдром залежить від умов соціалізації дитини, від особливостей соціально-психологічного її супроводу. Саме тому профілактика має базуватись на тому, щоб виключити чинники, які можуть спровокувати чи посилити гіперактивність учня (сильні емоційні хвилювання, перезбудження, неадекватне, конфліктне спілкування тощо). Одним з напрямків профілактичної роботи психолога є пропедевтична робота з батьками гіперактивного учня. Варто наголошувати, що дорослі з такою дитиною мають спілкуватись м'яко, спокійно, без крику, наказів. Гіперактивні діти дуже чутливі до подібного впливу. Необхідно спланувати дитині чіткий розпорядок дня, не перевантажувати її тривалими завданнями. Дуже важливо навчитись коректно переключати їх увагу на інші об'єкти, у ситуації надмірного збудження, підтримувати зворотній зв'язок з ними, не занижувати їх самооцінки тощо.

Варто пам'ятати, що вольовими, силовими зусиллями з боку педагогів, батьків

зазначені проблеми щодо поведінки учнів вирішити неможливо. Учень веде себе таким чином не тому, що хоче «досадити» дорослим, а тому, що має певні фізіологічні проблеми розвитку. На останні можуть накладатись й проблеми неадекватного попереднього виховання дитини.

В основі психокорекційної роботи з гіперактивними учнями мають бути тренінги та вправи різного роду. Вони мають бути спрямовані, як правило, на розвиток навичок саморегуляції, швидкої реакції, безконфліктного спілкування з ровесниками та дорослими. Завдання мають бути такими, які б розвивали необхідні властивості уваги (концентрацію, перемикавання, розподіл), навчали учнів здатності до координації рухів, контролю власних дій, умінь володіння емоціями, рухами тощо. Приклади використання таких вправ наведені практичними психологами, зокрема у публікаціях К.К. Лютової та Г.Б. Моніна [3].

Таким чином можна зробити висновок, що проблема профілактики та корекції дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності учнів є міжгалузевою, недостатньо розробленою, практично значущою і потребує подальших науково-практичних пошуків.

Література:

1. Заваденко Н.Н. Факторы риска для формирования дефицита внимания и гиперактивности у детей // Мир психологии. – №1. – 2000.
2. Кэмпбелл Р. В. Как справляться с гневом ребенка. – Спб. : Питер, 1997.
3. Лютова Е.К., Монин Г.Б. Тренинг эффективного взаимодействия с детьми. – Спб. : Речь, 2003. – С. 121-128.
4. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании. – М. : Владос, 1996.
5. Шевченко Ю.С. Коррекция поведения детей с гиперактивностью и психопатоподобным синдромом. – М. : Педагогика, 1997.

*M.I. Tomchuk, Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Vinnytsia Regional Institute of Postgraduate Education*

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PUPILS WITH HYPERACTIVITY SYNDROME

At present the problem of hyperactive children's education and training hasn't been completely solved by scientists and practitioners. The amount of children with the similar syndrome is increasing. Pupils with above mentioned syndrome are unable to regulate their own behavior, it is difficult for them to perform long-term workload, keep silent, follow the instructions. They create extra difficulties in the work of educators and teachers, because they are too mobile, quick-tempered, irritable and irresponsible. We found out that about 70% of teachers and almost 80% of parents are not ready for training and upbringing these children.

A number of studies are devoted to the problem of hyperactive personality. Most scientists, including M.M. Zavadsky, Yu.S. Shevchenko, distinguish three elements of hyperactivity manifestation: lack of attention, impulsive behavior and increased physical activity [1; 5]. R. Campbell considers disorders of perception to be the basis of hyperactivity [2].

In the course of clinical approach hyperdynamic syndrome of primary school children was investigated by V.A. Krashev who interprets the alike behavior of children as a combination of motor disinhibition, increased distractibility, attention disorders, i.e. emotional and volitional disorder. Such violations, according to the author are quite different in proportions, do not always appear and have vague situational character. In D. Dobson's studies hyperactive behavior and increased activity manifestation is seen as a disease or malady.

V.D. Yermeyeva in her studies investigated the dependence of emotional expressive modality of a personality from the left and right hemispheres of the brain. Her research showed that the group of children with a predominance of the right hand experiences common passive kinds of emotions 1.5-2 times more frequently, the left-handed experience active kinds of emotions by 2-3 times more frequently. At the same time it was found out that slow children dominated in the first group and active and fast running – in the second group. In the same way S.Ye.Kazakova in her

works emphasizes that disinhibition, restlessness, motor anxiety are more typical to boys than girls, and it is due to a specific kind of brain organization of neuropsychological processes and increased vulnerability of left-handed by psychological stressful factors.

In order to clarify the peculiarities of psychological manifestations of children with hyperactivity syndrome we studied the specific features of their learning and behavior. The number of studied was more than 400 students aged 6-12 years. Among the methods used were as follows: observation method, oral and written survey, analysis of the pupils' behavior and study, method of experts' review (experts included experienced school psychologists), biographical method, method of independent characteristics summary (children's characteristics were provided by parents, teachers, classmates and others), test methods aimed at studying the peculiarities of emotional and volitional development of personality (project tests "Paint a Man", "Unknown Animal," a 16-factor R. Kettle's questionnaire, Bass-Darkey's methodology etc.) [4].

The results allowed us to make some generalizations and conclusions. Firstly, the manifestations of hyperactivity syndrome are caused by a complex of factors: the inherited characteristics of an organism (the typology of nervous system, peculiarities of brain architectonics, etc.), child's inborn characteristics (peculiarities of his development in the prenatal period, the conditions of social and psychological support of the life of pregnant women and their delivery etc.), peculiarities of the child's socialization from birth to the beginning of the school route. To establish which of these factors is general, the most important concerning the manifestation of hypertimidity in future is quite a complicated task. The influence of these factors on each pupil may be different, and therefore the preventive methods and correction of their behavior used for children with the hyperactivity syndrome may be carried out only with regard to an individual approach. In particular, we have made an assumption that the basis of children's future destructive behavior is laid even in the prenatal period. We think that this behavior may be due to the formation of adrenaline addiction of children. So due to the highly stressful current living conditions, some pregnant women systematically undergo some sufficiently strong stressors such as financial problems, unethical attitude to them, tactless communication situations, delivery expectations and others. Similar situations demand defensive reaction from a person and cause the release of adrenaline into the body, which comes from mother to child with blood. In the case of systematic effects of such situations on pregnant women, we can assume that their kids are gradually becoming adrenalin addictive to some extent. Therefore, since the birth the above mentioned inborn factor determines the further process of child's socialization, activity and behavior. As demonstrated by our observation among a large amount of pupils some can be determined as restless, too aggressive, active, risky, who tend to start activity that in some way is extreme (roller skating in the crowd, on the road, jumbo jumping from unconstructed buildings, bridges, hiking in the mountains, in caves, etc) and meets their physiological needs and is the result of adrenaline addiction. It was found out that pupils with hyperactivity syndrome tend to exhibit affective excitability, mood instability and increased irritability. Being based on survey questionnaires of mothers who have children with hyperactivity syndrome, we determined that prenatal period in 65% of cases have been accompanied by some child's pathology development (toxemia of second half of pregnancy, birth trauma, asphyxia during delivery, premature birth, neurological infections, traumatic brain injury, etc.).

Schulte-Gorbova (children's version) techniques have made it possible to study the specific features of pupils' attention and behavior. We found out that, for example, primary school pupils' perform short and weak concentration, typical dispersal, stiff attention and bad attention switch, etc. Pupils' emotional sphere is characterized by irritability, apathy, lack of confidence, inner tension, emotional liability, mood changes, negativity, fear, aggression, etc.

In adolescence, these physiological and behavioral manifestations can greatly exacerbate and be more complicated. Thus, we determined that the increased physical activity of pupils aged 10-12 is somewhat reduced, however, impulsivity and attention deficit remain steady.

Up till now, it is considered that the hyperactivity syndrome is a medical diagnosis, and pupils' behavioral problems with such diagnosis are a subject of study for teachers. Child's

hyperactive behavior is always treated by the first ones as a certain clinic, disease, and teachers explain behavioral problems of pupils by conditions of preliminary education. In our opinion, only experienced practicing psychologists are able to understand all problems of hyperactive pupils both from the medical and educational points of view and take into account individual differences in their activity and choose adequate preventive technology and psychotherapy methods for such violations.

Hyperactivity preventive methods should be comprehensive. First, it is necessary to remember that inherited, inborn child's characteristics are only a ground for manifestation of hyperactive personality. Whether they are transformed or not in the above mentioned syndrome depend much on the conditions of child's socialization, the peculiarities of his social and psychological support. That is why preventive methods should be based on the technologies that eliminate factors which can cause or increase pupil's hyperactivity (strong emotional excitement, overstimulation, inadequate, conflict communication, etc.). Preventive work of the psychologist should be focused on propaedeutical work with parents of hyperactive children. It is worth emphasizing that adults should communicate with the child in a gentle, quiet manner, avoiding shouting and giving orders. Hyperactive children are very susceptible to such influence. A clear routine and schedule without long-term tasks must be worked out for a child. It is important to learn how to switch their attention to other objects in a situation of excessive excitement, maintain feedback with them and avoid underestimating their self-esteem etc.

It should be noted that the strong-willed, forceful efforts taken by teachers, parents can not solve the determined problems regarding pupils' behavior. The pupil's behavior doesn't mean he wants to "annoy" adults, but it means that he has certain physiological development problems. The latter can be deepened by the problem of a child's inadequate previous education.

The basis for psychological preventive work with hyperactive pupils should be training and special exercises of various kinds. They are to focus on the development of self-regulation skills, quick reaction, conflict-free communication with their classmates and adults. Tasks must aim to develop necessary attention properties (concentration, switching, distribution), teach pupils the ability to coordinate movements, control their own actions, emotions, movements and so on. Samples of such exercises are introduced by practical psychologists, in publications of K.K. Lyutova and H.B. Monin [3].

Thus, we can make a conclusion that practically significant problem of prevention and correction methods for children with attention deficit disorder and hyperactivity is not solved and developed completely, and requires further theoretical and practical investigation.

References:

1. Zavadenko N.N. Risk factors for generating attention deficiency and children's hyperactivity // *The World of Psychology*. – № 1. – 2000.
2. Campbell R.V. How to cope with child's anger. – Cop.: Peter, 1997.
3. Lyutova E.K., Monin G.B. Effective interactive training of children. – Cop. : Speech, 2003. – P. 121-128.
4. Rohov E.I. Essential book for psychologist in education. – M. : Vlado, 1996.
5. Shevchenko Y.S. Correction of children with hyperactivity and psychopathology syndrome. – Moscow : Pedagogics, 1997.

УДК 371.2 (09)

*А.В. Вознюк, к.пед.н., доцент, докторант кафедри педагогіки,
Житомирський державний університет ім. І. Франко*

ГЛАВНЫЕ АСПЕКТЫ ХОЛИСТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Робиться спроба обґрунтувати нову парадигму освіти, яка виражає ідеї холізму і будується на концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку, а також на синергетичному підході до аналізу педагогічної дійсності. Метою освіти розуміється виховання гармонійної особистості, що характеризується творчістю, толерантністю і фундаментальним оптимізмом, обумовленими відкритістю до світу і спонтанністю поведінки людини, що впливають з медитативного, творчого стану особистості. Реалізація нової холістичної парадигми освіти конкретизується за допомогою розгляду психотерапевтичних аспектів гармонійного стану людини.

Ключові слова: холістична парадигма освіти, медитативне творче мислення, феномен півкульової асиметрії людини, психотерапія.

Делается попытка обосновать новую парадигму образования, которая выражает идеи холизма и строится на концепции функциональной асимметрии полушарий головного мозга, а также на синергетическом подходе к анализу педагогической действительности. Целью образования понимается воспитание гармоничной личности, характеризующейся творчеством, толерантностью и фундаментальным оптимизмом, обусловленными открытостью к миру и спонтанностью поведения человека, проистекающие из медитативного, творческого состояния личности. Реализация новой холистической парадигмы образования конкретизируется с помощью рассмотрения психотерапевтических аспектов гармоничного состояния человека.

Ключевые слова: холистическая парадигма образования, медитативное творческое мышление, феномен полушарной асимметрии человека, психотерапия.

An attempt is made to ground the new paradigm of education, which expresses the ideas of holism and is built on the conception of functional asymmetry of hemispheres of the cerebrum, and also on a synergetic approach to the analysis of the pedagogical reality. The purpose of education is understood the harmonious personality, characterized by creativity, tolerance and fundamental optimism, conditioned by the openness to the world and man's spontaneity, stemming from the meditation, creative state of the personality. Realization of new holistic paradigm of education is specified by consideration of psychotherapy aspects of the harmonious state of a man.

Keywords: holistic paradigm of education, meditative creative thinking, the phenomenon of hemispheric asymmetry of a man, psychotherapy.

*Наиболее прекрасное, что мы можем испытать,
– чудо. Это базовое чувство находится у истоков
истинного искусства и науки*

А. Эйнштейн

Основная характеристика нашего мира – это движение, являющееся важнейшим атрибутом и способом существования материи. Поэтому главное содержание жизни и фундаментальный способ существования человека есть его движение, изменение во времени и пространстве, наиболее полное и интенсивное выражение которого наблюдается в детском и юношеском возрасте человеческого существа, где это развитие как социально-личностный феномен оформляется в виде процессов обучения, воспитания и образования, протекающих в рамках школьной системы. Поэтому основной "объем" общественной и индивидуальной жизни человека сконцентрирован в сфере образованию. Школа, выполняя социальный заказ общества, является краеугольным социальным институтом, о значении которого Дж. Дьюи писал так: "школа может создать в проекте такой тип общества, который нам хотелось бы

осуществить. Влияя на умы в этом направлении, мы постепенно изменили бы и характер взрослого общества" [13].

Концептуально любая система образования строится на основе двух аспектов – цели образования и путей ее достижения. Если за цель образования принять воспитание гармоничной личности, это предполагает анализ двух проблем: проблемы определения гармоничного состояния личности, и проблемы формирования этого состояния. Таким образом, *цель* статьи заключается в рассмотрении этих двух проблем и попытке их решения.

Гармония с широкой философской и психологической точки зрения – это, прежде всего, целостность, то есть синтез всех психофизиологических составляющих человека, единство физического и психического – состояние, которое объединяет мысли и действия их носителей, а также интегрирует в себе все многочисленные дихотомии нашего существования, такие, как моральное и фактологическое, аффект и интеллект, чувства и мысли, внутреннее и внешнее, индивидуально-личностное и социально-историческое.

Ясно, что состояние гармонии человека как нечто целостного обнаруживается в рамках такого явления, которое, во-первых, служит системоформирующим фактором для человека как целостной системы, и во-вторых, выполняет роль главного регулятора нашего поведения.

Есть все основания утверждать, что такой регулятор актуализируется на основе функций полушарий головного мозга человека, о чем еще в 60 годы писал Б.Г. Ананьев и что сейчас трудно оспорить [1]. Как свидетельствуют исследования, полушария можно рассматривать психофизиологическим фокусом человеческого организма, поскольку с их функциями прямо или косвенно связаны такие стороны человеческого существа, как механизмы целеположения и поиска (выбора) способов достижения цели [7, с. 110], энергетическая и информационная регуляция поведения [1], эмпатия и рефлексия, экстраверсия и интроверсия, произвольная и произвольная сферы психической деятельности, первая и вторая сигнальные системы, сила и слабость нервных процессов, их лабильность и инертность, возбуждение и торможение, Я и не-Я, эрготропные и трофотропные функции организма, симпатическая и парасимпатическая ветви вегетативной нервной системы и др. [2].

Любое автоматическое произвольное действие включается в правополушарную, а неавтоматическое, произвольное – в левополушарную сферы психической деятельности. Следует сказать, что в целом правополушарная стратегия восприятия, мышления и освоения мира является эмоционально-образным, конкретно-экспрессивным, целостно-синкретическим миропониманием, формирующим многозначный лингвистический и мотивационно-смысловой контексты отражения действительности, "пробуждая" к действительности такие формы общественного сознания, как искусство и религия и соотносясь с энерго-полевым аспектом Вселенной, который может быть охарактеризован как контитуальный тип материи. Левополушарная стратегия, напротив, выступает абстрактно-логическим, понятийно-концептуальным, дискретно-множественным мировосприятием, формирующим однозначный лингвистический и мотивационно-смысловой контексты отражения окружающего мира и "пробуждающим" к жизни науку и философию, а также соотносясь с вещественно-информационным аспектом Вселенной, который может быть охарактеризован как дискретный вид материи.

Нужно отметить, что в онто- и филогенезе живого существа наблюдается постепенное нарастание полушарной асимметрии, наибольшее выражение которой достигается в зрелом возрасте. Потом полушарная асимметрия постепенно нивелируется. Обнаруживается состояние функционального синтеза полушарий, когда пожилой человек, обогащенный жизненным опытом, по сути превращается в ребенка с его пластической психикой и непосредственностью восприятия мира. Можно сказать, что развитие человека идет от правополушарного аспекта психики (у младенца оба полушария функционируют как единое целое в основном по принципу правого полушария) к левополушарному, а от него – к полушарному синтезу. Если принять к сведению, что правое полушарие функционирует в

настоящем времени с обращенностью к прошлому, а левое – в настоящем времени с обращенностью к будущему, то можно утверждать, что развитие человека естественным образом идет от прошлого к будущему, а от него – к синтезу прошлого и будущего, когда пространственно-временная дихотомия бытия нивелируется и человек освобождается от извечно довлеющего над ним "проклятия Кронаса".

Здесь мы обнаруживаем общеизвестную философскую идею развития (тезис – антитезис – синтез), когда третья стадия развития диалектически повторяет первую, но на более высоком уровне развития.

Данная эволюционная парадигма универсальна выражает общее правило движения как формы бытия материи, которое реализуется как процесс смены дискретности и континуальности в развитии тех или иных предметов и явлений. Так, говоря о поведении, можно сказать, что оно представляет собой диалектический процесс взаимного обращения дифференциации и интеграции, ведущих к некоей ступени "метаинтеграции". Если принять к сведению, что правое полушарие функционирует в "интегративном", а левое "дифференциальном" контексте психофизиологических процессов, то идея взаимного обращения дифференциации и интеграции получает определенную конкретизацию.

В целом, мы имеем, как полагает Ю.А. Урманцев, три типа постижения бытия человеком [9]: чувственный (то есть правополушарный), рациональный (то есть левополушарный) и медитативный. Интересно, что, как свидетельствуют энцефалографические исследования, медитативное состояние проистекает из функционального синтеза, гармонии полушарий, когда их работа в психофизическом смысле согласуется [19, с. 34-40].

Можно сделать вывод, что развитие человека проходит от чувственной к рациональной, а от нее – к медитативной форме постижения мира и его освоения.

Становятся понятными цели образования и способы их достижения. Прежде всего понятно то, что состояние полушарной гармонии предполагает достаточный уровень развития обоих полушарий мозга. Пока еще школа в большей мере опирается на развитие аналитично-дискурсивного левополушарного миропонимания, хотя и признается факт некоторой недооценки значения эмоционально-образных механизмов в процессе обучения, а эксперименты убеждают, что активизация правополушарных функций обеспечивает соответствующий значительный стимул для развития левополушарной составляющей психической деятельности [21, с. 55].

Вот почему важным есть признание новой парадигмы образования, которая бы обеспечила функциональное и процессуальное единство чувственно-эмпирической и абстрактно-теоретической сфер, тенденций развития личности. При таком развитии особенное внимание следует уделять актуализации именно правополушарного аспекта человека.

Принцип непрерывности психической деятельности предполагает единство полушарных стратегий обработки информации как в плане синхронического, так и диахронического анализа эволюции человека. Поэтому правополушарный "базовый" аспект психики, развитие наглядно-образного мышления, способности к эмпирическим обобщениям у ребенка имеют краеугольное значение в жизни взрослого человека и не есть временным этапом, "который необходимо пройти как можно быстрее, чтобы "заменить" его вербальным логичным мышлением" [8, с. 152, 229].

Дело в том, что левое полушарие – вербально-логический способ мышления и понимания мира, проистекает из многозначно-метафорического понимания действительности. Новая образовательная парадигма, основанная на концепции функциональной асимметрии человеческого мозга (которая соотносится с пространственно-временной асимметрией человека и Вселенной), утверждает, что цель эволюции человека полагается на путях интеграции правого и левого аспектов психической деятельности (генерирующей состояние гармонии, просветления, подлинного понимания действительности), в структуре которой мир предстает как парадоксальным двойственным (и

отсюда – диалектическим) объектом, поскольку это состояние объединяется в *единую синергетическую цельность* все многочисленные дихотомии, соотносясь с психосоматической специализацией полушарий, как, например, с чувственным и рациональным, единым и множественным, сакральным и профаническим и другими дихотомическими рядами, природу которых А. Маслоу определил как "векторная природа фактов и целостная природа ценностей" [18]. Процесс этого сплавления реализуется благодаря использованию синергетической парадигмы в педагогической науке, воплощенной в *педагогической синергетике*.

Следует добавить, что это состояние целостности в связи с философским принципом единства мира может быть экстраполировано на всю Вселенную выступающую целостным нерасчленимым комплексом, органическим единством на ее фундаментальные квантовом уровне, на котором не существует различий между причиной и следствием, простым и сложным, линейным (классическим) и циклическим (целостным) типами причинности, реальным и потенциальным, прошлым и будущим. При этом, как отмечает В.Н. Пушкин, "основа материи является в то же самое время и основой жизни, а также основой психики" [3, с. 160].

В целом, отражающие стратегии полушарий головного мозга, благодаря единству мира, проистекают из общей дихотомии материи Вселенной. Материя концептуально дифференцируется на два полярных типа – вещества и поле. Вещество, имеющие массу покоя и определенную структуру, являясь дискретным множественным образованием, коррелирует с информацией как множественной сущностью, в принципе, отражающейся левым полушарием. Поле, не имеющие массы покоя и являясь как бы движением в чистом виде, представляет собой целостно-континуальную сущность, коррелирующую с энергией как мерой движения, отражаемой правым полушарием. Таким образом, правое полушарие может быть вполне обоснованно названо субстратом энергетической, а левое – информационной регуляции человека во всей цельности его психофизиологических составляющих.

Проведенный анализ позволяет построить схему полярных сущностей бытия, основанной на анализе полушарных стратегий познания мира.

Таблица 1

Базовая схема полярных сущностей бытия

<i>ПРАВЫЙ РЯД РЕАЛЬНОСТИ</i>	<i>ЛЕВЫЙ РЯД РЕАЛЬНОСТИ</i>
энерго-полевой аспект вселенной	вещественно-информационный аспект вселенной
континуальный вид материи – поле	дискретный вид материи – вещество
энергия	информация
циклический (холистический) тип причинности, актуальный аспект бытия	линейный (классический) тип причинности, потенциальный аспект бытия
правое полушарие	левое полушарие
подсознание	сознание
механизмы целеобразования	механизмы поиска путей достижения цели
энергетическая регуляция человеческого поведения	информационная регуляция человеческого поведения
эмпатия	рефлексия
экстраверсия	интроверсия
автоматическая, спонтанная психическая активность, произвольная сфера психики	неавтоматическая, интенциональная психическая активность, произвольная сфера психики
первая сигнальная система	вторая сигнальная система
сила нервных процессов	слабость нервных процессов
лабильность нервных процессов	инертность нервных процессов
возбуждение нервных процессов	торможение нервных процессов
симпатическая ветвь вегетативной нервной системы	парасимпатическая ветвь вегетативной нервной системы
не-"я", пассивная жизненная позиция, циклоидность	"я", активная жизненная позиция, шизоидность
эрготрофные функции организма	трофотропные функции организма
религиозно-мифологическая, художественная реальность	научно-теоретическая, технократическая реальность
религия, искусство мораль как формы общественного сознания	наука, политика, право как форма общественного сознания
духовно-мифологическое, возвышенное, мистическое	светско-технологическое, профаническое, материалистическое

спонтанность, искренность, открытость восприятия мира	ригидность, театральность, закрытость в восприятии мира
ориентация на прошлое с опорой на настоящее	ориентация на будущее с опорой на настоящее
эмоционально-конкретное, образное мышление	абстрактно-логическое мышление
единое, простое, целостно-континуальное	множественное, сложное, дискретно-атомарное
холистическая природа ценности	векторная природа фактов
чувственно-эмпирическая тенденция актуализации человека	абстрактно-теоретическая тенденция актуализации человека
женственное, чувственное, эмоциональное	мужественное, рациональное и аналитическое
неопределенный, многозначный лингвистический и мотивационный контекст поведения, гибкость, интуиция	точный, однозначный, лингвистический и мотивационный контекст поведения, догматизм, анализ
горячая цветовая гамма, мелодия	холодная цветовая гамма, ритм
иррационально-ценностное отражение мира	рационально-прагматическое отражение мира
свет	тьма
бескорыстие, альтруизм, иррациональность	эгоизм, корысть, прагматизм
потребность, инстинкт	анти-потребность (воля), намерение
созерцание	рефлексия
восточная цивилизация	западная цивилизация
микро+макро, часть+целое	микро противоположно макро, часть – целому
внутреннее+внешнее	внутреннее противоположно внешнему
соматическое	психическое
развитие от телесно-душевного к духовному	развитие от духовного к телесно-душевному

Целостно-синергетическая концепция новой парадигмы образования закладывает теоретическую основу для понимания проблем, которые, как может показаться, не имеют ничего общего с образованием. Остановимся на проблемах *психотерапии*. Ее призвание состоит в лечении психических патологий, которые можно считать наиболее серьезными в силу их сложности и серьезных последствий для личности, рассматриваемой во всех ее аспектах [14].

Одним из самых общих подходов к пониманию проблемы неврозов является психоаналитический, основная идеология которого, хотя она и характеризуется определенной теоретической ограниченностью своих метафорических построений (что признавал сам З. Фрейд, основатель психоанализа), позволяет очертить фундаментальный механизм развития невротических расстройств. З. Фрейд представлял психическое здание человека в виде двух "комнат" – комнаты сознательного и комнаты бессознательного, разделенных стеной и дверью. Дверь воплощает в себе цензора, играющего в системе психоанализа роль символа регуляторных механизмов, привитых человеку в ходе его воспитания. Все то, что не получило соответствующую реализацию в сфере жизнедеятельности человека, вытесняется в бездну бессознательного, либо просто не может быть извлечено из этой бездны на свет сознательной рефлексии. Таким образом, человек несет в себе комплекс бессознательных влечений, которые постоянно дают о себе знать в виде нежелательных психосоматических состояний. Одним из методов выявления этих состояний является метод свободных ассоциаций. С помощью цепи ассоциативных впечатлений врач вместе с пациентом погружаются в глубины невротизированной психики, чтобы найти причину невроза и проанализировать его, растворив в волнах вербальной рефлексии. Суть данной процедуры можно выразить словами З. Фрейда – "там, где было Оно, должно стать Я".

Конфликт между бессознательным и сознательным, приводящий к неврозам, по мнению В.Н. Пушкина является ни чем иным, как конфликтом между регуляторным (сознательный волевым) и энергетическим (эмоциональным) уровнями человеческого организма [3, с. 61–63]. В качестве механизма образования неврозов, по В.Н. Пушкину, может быть рассмотрен изолированный очаг, складывающийся в регуляторной энергетической системе. Данный очаг, изолируемый от этой системы на основе некоего сверхсильного возбуждения, порожденного стрессорной ситуацией, начинает оказывать влияние на динамику энергетических процессов мозга, вызывая не адекватные эмоциональные поведенческие реакции, "искажая" мировоззренческую сферу индивида, порождая неврозы, излечение которых связано с ликвидацией застойного очага, изолированного от всей регуляторной энергетической системы мозга за счет механизма индукции нервных процессов, описанного И.П. Павловым. Суть данного механизма

заключается в том, что по закону индукции очаг возбуждения способен наводить вокруг себя очаг торможения, а устранение застойного возбуждения приводит к снятию индуцированного тормозного барьера.

Каким же образом процесс осознания (или, точнее сказать, процесс осознанного отреагирования, проигрывания стрессорной ситуации на "сцене" аналитической рефлексии) приводит к катарсису, освобождению от невроза? Ответ на данный вопрос нам помогает дать концепция новой парадигмы образования, основанная на концепции функциональной асимметрии полушарий головного мозга человека. Дело в том, что доминирование правополушарной психики означает и преобладание нервных процессов возбуждения, а доминирование левополушарной психики означает преобладание нервных процессов торможения [2, с. 22-55, 138]. Кроме того, правое полушарие можно считать субстратом бессознательной [10, с. 23-24], а левое – сознательной сферы жизнедеятельности человека (как показали исследования А.Р. Лурия, люди, не владеющие в полной мере абстрактным аналитическим, левополушарным мышлением, оказываются не способными анализировать свои личностные качества и, по всей видимости, ими не обладают [6]).

Таким образом, онто- и филогенетическая эволюция человека наполняется психотерапевтическим содержанием, более того, становится понятным и религиозный мифологический контекст этой эволюции. Если полагать, что данная она предполагает движение от правого к левому психическому модусу, а от него к их слиянию (то есть от перцепции к апперцепции а от нее – к их синтезу), то можно утверждать, что это движение координируется двумя коренными состояниями психики – правополушарным, обеспечивающим эмоциональный энергетический фон возбуждения, и левополушарным, обеспечивающим информационный аналитический фон торможения нервных процессов.

Правополушарная способность к генерации нервных процессов возбуждения (которая "дает" толчок" эволюции человека и человечества, что отвечает многим энергетическим концепциям этногенеза) составляет содержание бессознательного пласта психики, в рамках которого человек не отделяет внутреннего от внешнего, Я от не-Я. Именно здесь заложено объяснение явления трансценденции, описанное трансперсональной психологией, показавшей, что история культурологический аспект человечества оказывается онтологически проницаемым для отдельного индивида, а микро- и макро способны приводиться к единству [15]. Левополушарная способность к генерации нервных процессов торможения может полагаться базой для формирования вербальной аналитической рефлексии, для концентрации внимания, для логического мышления, которое подавляется при активности правого эмоционального образного полушария, и для актуализации воли как аналитического рефлексивного феномена, которую П.В. Симонов называет "антипотребностью", так как механизмы воли функционально прямо противоположны механизмам реализации потребностей и влечений, проистекающих из правополушарной активности, являющейся онто- и филогенетически более древней, чем активность левого полушария и обнаруживающее большую генетическую обусловленность по сравнению с ним [2, с. 44-55, 138].

Понятно, что функциональная дифференциация полушарий не исчерпывается их антагонистическими отношениями. Как мы писали, при их функциональной гармонии генерируется медитативное творческое состояние, являющееся психофизиологическим ориентиром для развивающейся личности, ибо здесь снимаются все противоречия между чувственным (бессознательным) и логическим (сознательным), а человек предстает как целостная сущность, обнаруживая возможность для преодоления своих психологических кризисов. Можно предположить, что медитативное состояние достигается посредством взаимного погашения очагов возбуждения и очагов торможения, что приводит, как показывают энцефалографические исследования медитативных состояний, к синхронизации электроритмики мозга.

Нужно сказать и то, что медитативное состояние функционального согласования полушарий выступает психологической базой для решения проблемы, задачи, здесь

актуализируется "ага переживание" К. Бюлера, или целостное восприятие гештальта, по М. Вертгеймеру, целостный процесс познания, по В. Дильтею, полагающему, что в акте познания участвуют все силы человеческого организма, когда человек может мыслить "всем телом", о чем пишет В. В. Налимов [20].

Действительно, познание человеком окружающего мира, при котором достигается состояние понимания, предполагает целостный охват того или иного фрагмента действительности, а для этого необходимо синергетическое включение в познание двух противоположных аспектов личности – правополушарного и левополушарного.

Таким образом, процесс слияния и взаимная компенсация зон возбуждения и торможения в мозге предполагает, с одной стороны, восхождение в сферу медитативно-просветленного постижения реальности, а с другой, – это приводит к феномену самореализации, "фонтанирования" (последнее понятие было изобретено Р. Бенедикт, которая проанализировала социальные процессы в терминах синергетики [18, с. 191]) внутренний потенциал человека с ученом взаимных нейтрализации ("аннигиляции") психических полярностей.

Итак, процесс слияния и взаимного погашения очагов возбуждения и торможения предполагает с одной стороны выход в сферу интуитивного медитативного просветляющего постижения действительности, а с другой – приводит к высвобождению внутреннего потенциала за счет взаимной нейтрализации ("аннигиляции") противоположностей. Таким образом, метафора П. Вайнцвайга о творческой мощи человека, проистекающей из баланса противоположностей, оказывается удивительно верной [23], особенно если проанализировать практику достижения состояния сатори, т.е. просветления, в рамках дзен-буддистских методик, свидетельствующих, что человек, достигший кеншо (одного из уровней просветления), испытывает огромное облегчение, реализуемое в серии движений, смехе и т.д. При этом, как пишет С. Кацуки, данная реакция по продолжительности может занимать несколько дней [22].

Медитативное состояние, интегрирующее противоположности, несет в себе дух парадоксальности, очарования миром, что вызывает удивление и развивающуюся из него любознательность, свойственную дошкольникам, у которых полушария функционируют в режиме относительной симметрии. Таким образом, один из принципов "толерантной" педагогики – "разбудить в человеке любознательность" – прямо вытекает из культивирования медитативного состояния как цели педагогического влияния. То есть, педагоги должны всячески сохранять и лелеять медитативно-созерцательную, сказочно-метафорическую, многозначно-эмоциональную психологическую ауру, свойственную детям, формируя на ее основе способность к отвлеченному левополушарному мышлению, которое в данном случае не вытесняет правополушарное видение мира, а интегрируется в него.

Получается, что целью жизни человека является с одной стороны накопление опыта жизненных испытаний, имеющего психопатологическую подоплеку, ибо любой опыт – это результат определенного психического напряжения, граничащего со стрессом или с ним непосредственно связанного. При этом соматические и психические патологии выступают в качестве приспособительных реакций, то есть являются необходимым условием развития человека ([4, с. 214-215]. Данную мысль в резкой форме выразил Р. Лэинг в книге *"Политика опыта"* [16], где он писал, что сумасшествие "является разумной реакцией на безумное социальное окружение". Как записано в материалах *"Социалистического коллектива пациентов в Гейдельберге"*, "болезнь есть надломленная, противоречащая себе самой жизнь, следовательно, такая жизнь, которая уничтожает себя в самом процессе, в котором она себя поддерживает" [17, с. 327].

Итак, состояние просветления как соединение противоположностей (на Востоке говорят о соединении Сансары и Нирваны, просветления и помрачения), являясь целью развития человека, может быть и целью воздействия психотерапевтических методик. Следует сделать важнейший вывод: состояние просветления, являясь тотальной сущностью, снимает множество психопатологических симптомов, когда множество очагов возбуждения и

торможения взаимно нейтрализуются – процесс, который имеет название "очищение". Поэтому избавление от той или иной конкретной патологии, характеризующейся рядом специфических факторов, может быть достигнуто не в процессе скрупулезного психоаналитического исследования, а благодаря медитативный транс, получивший в системе психотерапии множество наименований.

Вопрос заключается в выявлении наиболее оптимальных техник достижения этого трансового состояния. Оно предполагает единство чувственной экспрессивного и рациональной логического компонентов психической деятельности и характеризуется целым рядом черт. Одна из существеннейших таковых черт – парадоксальность, проистекающая из соединения в рамках одного контекста несовместимых явлений.

Следует сказать, что ощущение парадокса (удивления, озарения) – не только продукт медитативного трансa, но и средство его достижения. Так например, в системе дзен-буддизма существует методика достижения просветления, один из существенных моментов которой – коаны – вербально-действенные акты, приводящие к восхищению в сиятельные сферы парадокса. Как пишет К. Хемфрейс, "коан – это слово, фраза или воспоминание, которое не поддается интеллектуальному анализу и мем самым позволяет тому, кто использует его, разорвать узы концептуального мышления" [12]. Один из коанов, который звучит примерно так, "где ты был до своего рождения" выражает философскую идею парадокса развития (или возникновения), заключающегося в том, что новое одновременно возникает из старого (являясь актуально новым) и не из старого, ибо в этом случае стирается различие между новым и старым: если новое возникло из старого, то оно, следовательно, было заключено в нем в потенциально-возможном, виртуальном состоянии и не является принципиально новым.

Алмазная сутра, краеугольный философско-психологический источник буддизма, содержит серию парадоксальных диалогов, призванных культивировать чувство парадокса, приводящего к просветлению [Торчинов, 1986]. При этом в буддизме спасения достигает тот, кто постиг принцип недUALности, то есть достиг состояния парадоксального единства микро- и макрокосма, причем это единство может быть реализовано как в сфере отвлеченных идей, так и в сфере ощущений. В христианстве мы также встречаемся с потребностью развития парадоксального мышления, проистекающего из рефлексии парадоксальной таинственной природы Высшей Реальности. Как пишет О. Клеман, в Боге заключено "неистоимое парадоксальное таинство" [5, с. 330].

Не только религиозно-мифологическое, но и научно-теоретическое мышление использует парадокс как творческий элемент научного исследования. Эту мысль можно проиллюстрировать как строками гениального поэта ("и гений – парадокса друг"), так и высказыванием Н. Бора, считавшего, что для того, чтобы идея была истинной, она должна быть достаточно безумной. В Новом Завете данный подход реализуется в высказываниях: "Если кто из вас думает быть мудрым в мире сём, тот будь безумным, чтобы быть мудрым. Ибо мудрость мира сего есть безумие перед Богом" (1 Кор. 3, 18); "... Бог избрал немудрое мира, чтобы посрамить мудрых, и немощное мира избрал Бог, чтобы посрамить сильное" (1 Кор. 1, 27)

Таким образом, новая парадигма образования предполагает применение эффекта полушария синтеза, когда информация из правого и левого полушарий строках дается одновременно и синхронизируется. В этом случае мы содействуем развитию условия синестезии и медитативного состояния, что позволяет освоить огромные массивы информации.

Так, имеющая умопомрачительные успехи педагогическая система В. Ф. Шаталова [11], как оказывается, использует принцип полушарного синтеза, когда в рамках учебного процесса приводятся к гармонии две стороны человеческой психики – конкретная и абстрактная. С одной стороны ученики получают тот или иной набор конкретных фактов. С другой – все эти факты переводятся на язык опорных сигналов, являющихся абстрактными категориями. Школьники при этом учатся целеустремленно и регулярно манипулировать

одновременно двумя противоположными друг по отношению к другу рядами реалий нашей жизни, осуществляя их взаимную трансформацию, когда конкретное понимается через абстрактное, а абстрактное – через конкретное. Достаточно длительная практика приведения к функциональному единству левополушарной и правополушарной сторон психической активности способствует выработке установки на "интегральную" психическую активность, обнаруживающую стремление к творчеству и как результат – неизмеримо форсирующую учебную деятельность. Интересно, что система В. Ф. Шаталова активизирует не только чисто абстрактно-логический (левополушарный), но эмоционально-образный (потребностно-мотивационный, правополушарный) аспекты психики, когда при развитом абстрактно-аналитическом компоненте психической деятельности у детей активизируется и мотивационный компонент такой деятельности (учеба, подобно игре, становится самоцелью, превращается в самоценный, самодостаточный феномен), и, что самое удивительное, все дети при этом начинают рисовать [11, с. 122]. Актуализация одновременно правого и левого "аспектов" человека недвусмысленно свидетельствует о высокоразвитой интегрально-творческой форме психической активности, предполагающей единство логического и экспрессивного начал личности, которые в обычном состоянии представлены как конкурирующие и тормозящие друг друга.

Полушарный синтез предполагает с одной стороны наполнение абстрактным содержанием наших чувств, их рационализацию и контроль чувств, а с другой – предполагает синергетическое перепрофилирование абстрактно-логического мышления человека, которое в данном случае перестает функционировать в режиме сугубо однозначного отражения окружающего мира. Человеческое существо при этом превращается в открытую гармоническую систему, способную усваивать огромные массивы информации, воспринимать мир не критически, с полным доверием. Синергия абстрактно-теоретических схем приводит к абсолютному теоретическому согласованию наших знаний о мире, который при этом перестает восприниматься как нечто неопределенное. Характерными особенностями такого гармонического существа становятся толерантность и фундаментальный оптимизм, обусловленные открытостью к миру и спонтанностью поведения, вытекающего из медитативного, творческого состояния, в котором гармонический человек пребывает практически постоянно. Нужно сказать, что в педагогическом плане медитативному состоянию (как способности к целостному охвату действительности и к огромной концентрации внимания, как возможности разрушения грани, отделяющей человека и мир, Я и не-Я) соответствуют многие принципы, изложенные в журнале *"Педагогика толерантности"* Я.А. Береговым. Это принцип "погружения", когда класс в течение продолжительного времени изучает один и тот же предмет "до полного его освоения". Это также принцип "укрупнения дидактических единиц", который призван создать заслон против традиционного мелкотемья в разбивке школьных предметов, против "постоянного безудержно-безумного (если не безумного) увеличения школьно-учебного материала, новых и новых учебных дисциплин, все большей их детализации и усложнения". Это и принцип "коллективного руководимого самообразования", в рамках которого достигается синергетическая спаянность членов ученического коллектива, что способствует творчеству как феномену целостности, в результате чего создается нечто принципиально новое, что вытекает из основного принципа синергетики, науки об открытых (нелинейных, целостных) системах и принципах их самодвижения: свойства целого не сводятся к сумме свойств элементов, составляющих это целое.

Проведенный анализ дает представление об основных аспектах холистической (синергетической) парадигме образования и показывает, каким образом реализовать этапы учебного процесса на структурном, динамическом и прагматическом уровнях. Основная задача новой парадигмы целостного образования заключается в создании алгоритмов формирования парадоксальной (диалектического, творческого) мышления, развитие которых следует считать основной целью психотерапевтической и психолого-педагогического влияния на актуализацию личности.

Таким образом, ключевыми словами новой парадигме образования являются: гармония, спонтанность, творчество ("надситуативность", неадаптивная деятельность), истина, поиски смысла жизни творчество, парадоксальное мышление, целостность, синергия, открытость, интеграция дихотомий нашего существования, таких, как миф и теория, активные и пассивные аспекты поведения человека, фактологическое и ценностно-мировоззренческое.

Литературас:

1. Ананьев Б. Г. Билатеральное регулирование как механизм поведения / Б. Г. Ананьев // Вопросы психологии – 1963. – № 5. – С. 84–96.
2. Голубева Е. А. Индивидуальные особенности памяти человека / Е. А. Голубева. – М.: Педагогика, 1980.
3. Дубров А. П. Парапсихология и современное естествознание / А. П. Дубров, В. Н. Пушкин. – М.: Соваминко, 1990.
4. Казначеев В. П. Космопланетарный феномен человека: проблемы комплексного исследования / В. П. Казначеев, Е. А. Спириин. – Новосибирск: Наука, 1991.
5. Клеман О. Истоки. Богословие отцов Древней Церкви (Тексты и комментарии) / О. Клеман. – М.: Путь, 1994.
6. Лурия А. Р. Об историческом развитии познавательных процессов / А. Р. Лурия. – М.: Изд. МГУ, 1974.
7. Симонов П. В. Эмоциональный мозг / П. В. Симонов. – М.: Наука, 1987.
8. Тихомиров О. К. Психология мышления / О. К. Тихомиров. – М.: Изд. МГУ, 1984.
9. Урманцев Ю. А. О формах постижения бытия / Ю. А. Урманцев // Вопросы философии/ – 1993. – № 4. – С. 89–105.
10. Херсонский Б. Г. Зигмунд Фрейд. Автобиография бессознательного // Фрейд З. Толкование сновидений. – Киев: Здоровье, 1991. – С. 23–24.
11. Шаталов В. Ф. Эксперимент продолжается / В. Ф. Шаталов. – М.: Педагогика, 1989. – С. 122.
12. Conze E. Buddhist Wisdom Books: The Diamond Sutra. The Heart Sutra. L., 1970.
13. Dewey J. Democracy and Education. N. Y., 1966.
14. Frankl V. The Unheard Cry for Meaning. N.Y.: Simon and Schuster, 1978.
15. Grof S. and Bennett H.Z. The Holotropic Mind. – San Francisco: Harper, 1992.
16. Laing R. D. The Politics of Experience. – N. Y.: Ballantine, 1968.
17. Marxismus Psychoanalyse Sexpol, Bd. 2: Aktuelle Diskussion. Frankfurt/M., 1970.
18. Maslow A. The Farther Reaches of Human Nature. – N. Y.: Penguin Books, 1976. – P. 101–121.
19. Murphy M., Donovan S. Contemporary meditation research. – San Francisco, Esalen Institute Press, 1985. – P. 34–40.
20. Nalimov V. V. Space, time and life. The probabilistic pathway of evolution. – Philadelphia (Pa), 1985.
21. Russel P. The Brain Book. – N. Y.: Penguin Books, 1979.
22. Suzuki D. T. An Introduction to Zen Buddhism. N.Y., 1964.
23. Weinzwieg P. The Ten Commandments of Personal Power. N.Y.: Meridian Press, 1988.

*A.V. Voznyuk, Candidate of Pedagogical Sciences,
Doctoral Candidate of Pedagogy Chair,
Zhitomir Ivan Franko State University, Ukraine*

MAIN ASPECTS OF HOLISTIC PARADIGM OF EDUCATION

*The most beautiful what we can experience is
mystery. This basic feeling lies at the cradle
of true art and science.*

A. Einstein

The main characteristic of our world is motion. It is the most important attribute of matter and the fundamental way of its existence. Thus, the major contents and the most essential way of man's existence is motion, development in time and space, the fullest and the most intensive expression of which can be observed in baby and juvenile age, when the development as socio-personal phenomenon is arranged in the processes of teaching, upbringing, education, realized within the framework of school system. That is why the main volume of social and individual life is concentrated in the domain of education which crystallizes the continuous intellectual space of cultural and historic development of mankind. The school, being a major retranslator of social

values, meets the requirements of a society and has always been the basic social institute that, as J. Dewey puts it, can create in a plan such a type of a society which we would like to realize; influencing the people at this direction, we would gradually change the nature of adult society [13].

Conceptually any educational ideology is built on the basis of two major aspects – the aims of education and the ways of its achieving. If one takes the purpose of education as the moulding of a harmonious personality, one should analyze two problems: the problem of definition of a harmonic state, and the problem of shaping this state. So the *purpose* of the article is to solve these two problems.

From the broad philosophical and psychological standpoint harmony is, first of all, wholeness, the synthesis of all psycho-physiological constituents of a person, the unity of his physical and psychological aspects, the state integrating thoughts and actions of their carriers, uniting in one whole all multiple dichotomies of our existence, such as moral and factual, internal and external, individual-personal and socio-historic.

It is clear, that the state of people's harmony, as something integral, is realized within the framework of such an entity which, first, is a system-forming factor of a person as a holistic system. Secondly, it plays the role of the main regulator of our behavior.

We have every reason to state that such a regulator is actualized on the basis of the functions of hemispheres of man's cerebral cortex, about which B. G. Anan'jev wrote as far back as sixties, and what is difficult to dispute nowadays [1]. As appropriate experiments show, the hemispheres may be possibly considered a psycho-physiological focus of human organism, since with their functions such sides of human entity are related, as the mechanisms of aim creation and searching for the ways of achieving the aims [7, p. 110], energetic and informational regulation of people's behavior [1], empathy and reflection, extroversion and introversion, automatic and spontaneous psychic activity, first and second signaling systems, power and weakness of nervous processes, their lability and inertness, excitation and inhibition, I and non-I, ergotropic and trophotropic functions, volitional and non-volitional psychic spheres, sympathetic and parasympathetic branches of vegetative nervous system, etc. [2].

Any automatic (subconscious) action of a man is included in right hemispheric psychic activity, and non-automatic (conscious) – in left hemispheric aspects of psychic activity. It should be noted that right hemispheric strategy of perception, thinking and mastering the world represents the emotional, concrete, expressive, holistic world view which forms ambiguous poly-semantic linguistic and motivational context of reflecting reality, corresponding with the energy-field aspect of the Universe which can be characterized as continual type of matter. On the contrary, left hemispheric perception strategy represents abstract-logical, sign-symbolic, discursive, conceptual, discrete, plural world outlook which forms accurate linguistic and motivational context of reflecting the surrounding world. Such a cognitive strategy corresponds with the substance-informational aspect of the Universe which can be characterized as discrete type of matter. We may add that the right hemisphere "creates" religious-mythological, artistic reality, awaking to life such forms of social consciousness, as religion and art. The left hemisphere "creates" scientific-technocratic reality, revealing science and politics.

It should be emphasized that in onto- and phylogenesis of a living being one observes the process of gradual increasing the hemispheric asymmetry (in a baby the state of functional symmetry of cerebral cortex takes place when the hemispheres work according to the functional pattern of the right hemisphere), the greatest expression of which is reached at a mature age. Afterwards, the hemispheric asymmetry is gradually leveled. The condition for functional synthesis of hemispheres is revealed when elderly person, enriched in life experience, factually transforms himself into a child with its plastic psyche, spontaneity, frankness and openness of perception of the world.

Here we have a generally known philosophical idea about development (thesis – antithesis – synthesis) when the third stage of the development dialectically reiterates the first one, but on the higher level of development.

If we take into consideration the fact, that right hemispheric functions focus on the present

time with turning to the past, and the left one – on the present time with turning to the future, then it is possible to say that a person's development moves quite naturally from past to future, and from the latter – to their integration, when spacio-temporal dichotomy of the Being is eliminated and a person liberates himself from "*the curse of Chronos*".

On the whole, we have three major forms of comprehension of the Being according to Y.A. Urmantsev [9] – rational (left-hemispheric), sensational (right-hemispheric) and meditative, which incorporates the first and the second forms. As neuropsychological investigations of brain's EEG show, in the state of functional synthesis, the synchronization process of brain's hemispheres – the meditation (illumination) state displays itself [19, p. 34-40]. We can arrive at a conclusion that a person's development proceeds from sensational to rational, and from the latter to meditative form of understanding and mastering the world.

So, the goals of education and the ways of reaching them become quite understandable. First of all it is evident that the state of hemispheric harmony presupposes a sufficient developmental level of the two hemispheres. For the time being a traditional school rests mostly on the development of analytic left-hemispheric thinking, though the fact of certain underestimation of the importance of emotional and imaginative (right-hemispheric) mechanisms of psychic activity in the process of educating is acknowledged, and the experiments convince us that right-hemispheric function activation ensures a respectively significant stimulus for the development of left-hemispheric form of psychic activity [21, p. 55].

So, we must admit that it is urgent to work out a new paradigm of education which could provide the structural and dynamic unity of sensational-empirical and abstract-theoretical spheres, trends of personality's actualization. Special attention is to be paid to the evolutionary unfolding of the right-hemispheric aspect of a person.

The principle of continuity of psychic activity presupposes the unity of hemispheric strategies of information processing both in the sphere of synchronic, and diachronic analysis of man's evolution. That is why, the "basic" right-hemispheric aspect of a man, the development of imaginative and visual thinking, the ability in empirical generalization in a child play a very important role in an adult's life. They don't represent "the temporary stage which is to be quickly passed by and changed by a verbal-logical thinking" [8, p. 152, 229]. The matter lies in the fact that the left hemispheric – verbal and logical – way of thinking and fathoming the world arises from the poly-semantic, metaphorical comprehension of reality. The new educational paradigm based on the concept of functional asymmetry of human brain (as well as on the spacio-temporal asymmetry of man and Universe) declares that the purpose of man's evolution lies on the ways of integration of right and left aspects of psychic activity, in the state of harmony, illumination, authentic comprehension of reality, in the framework of which the world appears to be a paradoxical ambivalent (and hence – dialectical) entity, since this state fuses into *one integral synergetic wholeness* all numerical dichotomies, correlating with psycho-somatic specialization of the hemispheres, such as sensational and rational, single and plural, sublime and profane, and many other dichotomy rows, being of mutually opposite natures, which A. Maslow defined as "vectorial nature of facts and the holistic nature of values" [18]. The process of this fusion is realized due to the use of synergetic paradigm in pedagogical science, embodied in *pedagogical synergetics*.

We must add that this state of integrity due to the philosophical principle of the world's unity can be extrapolated on the whole Universe being organic oneness on its fundamental quantum level. Quantum physics shows that on the fundamental quantum level of matter there is no differentiation between cause and effect, simple and complex, linear (classical) and cyclic (holistic) types of causation, actual and potential, past and future. As V. N. Pushkin puts it, "the foundation of the matter appears to be at the same time the foundation of life and the foundation of psychics" [3, p. 160].

On the whole, reflective hemispheric strategies result, due to the world's unity, from general matter dichotomy of the Universe. The matter conceptually differentiates into two polar types – *substance* and *field*. The substance, having rest mass and certain structure, being a discrete-plural formation, correlates with information as plural entity in principle, reflected by the left hemisphere.

The field, having no rest mass and being, as it is, motion in a pure form, is a holistic-continuous entity, correlating with energy as a measure of motion, and reflected by the right hemisphere. So, the right hemisphere can be quite justifiably named a substratum of energetic, and the left – information regulation of a man taken in all wholeness of his psycho-physiological constituents.

The analysis we have made enables to draw a scheme of polar entities of the Being based on the analysis of hemispheric strategies of world's cognition.

Table 1

The basic scheme of polar entities of the being

<i>RIGHT ROW OF REALITY</i>	<i>LEFT ROW OF REALITY</i>
energy-field aspect of the Universe,	substance-informational aspect of the Universe,
continual type of matter	discrete type of matter
energy	information
RIGHT HEMISPHERE	LEFT HEMISPHERE
subconscious	consciousness
mechanisms of aim creation	mechanisms of searching for the ways of achieving aim
energetic regulation of people's behaviour	informational regulation of people's behaviour
empathy	reflection
extraversion	introversion
automatic and spontaneous psychic activity	non-automatic, intentional psychic activity
first signalling systems	second signalling systems
power of nervous processes	weakness of nervous processes
lability of nervous processes	inertness of nervous processes
irritation of nervous processes	suppression of nervous processes
“non-I”, passive position	“I”, active position
ergotrophic functions	trophotrophic functions
non-volitional psychic sphere	volitional psychic spheres
sympathetic branch of vegetative nervous system	parasympathetic branch of vegetative nervous system
religious-mythological, artistic reality	scientific-theoretical, technocratic reality
religion and art as forms of social consciousness spiritual-mythological, sublime, mystical	science and politics as forms of social consciousness secular-technological, profane, analytical
spontaneity, frankness and openness of perception	rigid psyche, closed, beforehand perception
orientation to past	orientation to future
concrete-emotional, visual thinking	verbal-logical thinking
singular	plural
holistic nature of values	vectorial nature of facts
simple, holistic-continuous	complex, atomic-discrete
cyclic (holistic) type of causation, actual	linear (classical) type of causation, potential
sensational-empirical trend of personality's actualisation	abstract-theoretical trend of personality's actualisation
feminine, sensational and emotional	masculine, rational and analytical
uncertain, polysemantic linguistic and motivation context	accurate, monosemantic linguistic and motivation context
hot colour spectrum, tune	cold colour spectrum, rhythm
axiological reflection of the world	pragmatic reflection of the world
flexibility, intuition	hardness, analysis
light	darkness
unselfishness	selfishness
need	anti-need (will)

contemplation	reflection
EASTERN civilization	WESTERN civilization
misro+macro	micro versus macro
internal+external	internal versus external
somatic	psychic
development from flesh to spirit	development from spirit to flesh
instinct	intention

The *holistic synergetic concept of a new paradigm of education* lays a theoretical basis for understanding the problems which, as it may seem, have nothing to do with education. Let us dwell upon the *problems of psychotherapy*. Its calling is to cure psychic pathologies which can be considered the most serious ones, because of their complexity and consequences for the personality taken in the wholeness of its constituents [14]. The concept of a new holistic paradigm of education based on the heuristic idea about the main educational goal consisting in formulating the psychophysiological and socio-personal contents of the major target of psychological and pedagogical influence within the framework of educational process, and theoretical substantiation of the ways of achieving the state of personality's harmony – this very concept can have a more distinct interpretation if we consider its major aspects in the context of psychotherapy.

One of the most general approaches to understanding a problem of neuroses is a psychoanalytical one. Its main ideology, though it is characterized with some theoretical insufficiency of its metaphoric constructions (the state of things acknowledged by S. Freud himself, being the founder of psychoanalysis), enables one to outline a fundamental mechanism of the development of neurotic diseases. S. Freud viewed a psychic building of a person in the form of two "rooms" – the room of consciousness and the room of unconscious, divided with a wall and a door. The door personifies a censor, playing in the system of psychoanalysis the role of a symbol of people's regulatory mechanism developed in the course of their life. All that which does not get a corresponding realization in the sphere of a person's vital activity is pushed out into the "abyss" of unconscious, or simply can not be extracted from this abyss onto the light of conscious reflection. Indeed, any person contains a certain complex of unconscious desires, drives constantly making themselves felt in the form of undesirable psychosomatic states. One of the methods to reveal these states is a method of free association. By means of the chains of associative impressions a physician and his patient (client) plunge into the depths of necrotized psyche to find the cause of neurosis, analyzing and dissolving it in the waves of verbal reflection. The essence of given procedure one can comprehend due to original Freudian schema: "Where there was Id, Super-Ego must be".

According to V. N. Pushkin, the conflict between conscious and unconscious, which brings about multifarious neuroses, is the one between regulatory (conscious-volitional) and energetic (unconscious-emotional) levels of human organism [3, p. 61-63]. To clear up the mechanism of forming the neuroses, let us dwell upon the hypothesis of V. N. Pushkin about an isolated zone in regulatory-energetic system. Given zone, insulated from regulatory-energetic system on the basis of certain superstrong excitation, generated by distress situations, begins to influence the dynamics of brain's energetic processes. This results in inadequate emotional behavioral reactions, distorting the man's world view sphere and generating in him neuroses. The curing of the latter is connected with the liquidation of the stagnant zone, separated from the psychic field of regulative-energetic system due to the mechanism of induction of nervous processes, described by I. P. Pavlov. The essence of the mechanism consists in that, that under the law of induction an excitation zone is capable of being induced around the zone of inhibition. The removal of a stagnant excitation zone brings about the removal of the induced inhibition barrier which on the level of behavior creates behavioral suppressions.

The question arises: in what way the psychoanalytical process (or, more exactly, the process of understandable response and playing a stressing situation on the "scene" of analytical reflection) leads to a catharsis – the somatic and psychic purification liberating one from the neuroses? The

answer to this question is given in theoretical aspects of a new paradigm of education, based on the concept of functional asymmetry of the brain's hemispheres. The matter lies in the fact, that the dominance of right hemispheric aspect of man's psychics means the dominance of nervous processes of excitation, and the dominance of left hemispheric aspect means the prevalence of nervous processes of inhibition [2, p. 44–55, 138]. Besides, the right hemisphere may be considered a substratum of unconscious [10, p. 23-24], and the left – a conscious domain of person's vital activities: the studies of A. R. Luria have showed that people, lacking abstract analytical, that is, left hemispheric thinking, turned out to be not capable of analyzing their own personality features and, in all probability, did not possess them [6].

So, due to above mention phenomena the onto- and phylogenetic evolution of a person can be enriched with psychotherapeutic contents. Moreover, religious-mythological context of this evolution becomes comprehensible. If we admit that onto- and phylogenetic evolution represents a motion from right to left psychic modus, and from the latter to their merging (that is, from perception to apperception and from the latter – to their synthesis), then we can maintain that this motion is co-ordinated with two fundamental psychological states – the right one, ensuring emotion and energetic background of excitation, and the left one, ensuring information and analytical background of inhibition of nervous processes.

Right hemispheric ability to generate nervous processes of excitation (which gives incentive to onto- and phylogenetic evolution reflected in many energetic concepts of ethnogenesis) forms an unconscious layer of psychics, within the framework of which a person does not separate internal from external. It is here where we can find an explanation of phenomena of *personal transcendence*, described by transpersonal psychology, showing that historical-culturological aspect of mankind turns out to be ontologically permeable for separate person, and micro- and macrocosms are capable of uniting [15]. Left hemispheric ability to generate nervous processes of inhibition can be considered a basis for forming the verbal-analytical reflection, for concentration of attention, for logical (cause-effect) thinking (which is suppressed by the activity of the right hemisphere), for actualization of will power as an analytical-reflexive phenomenon, named by P. V. Simonov "anti-need", since the mechanisms of will power are functionally opposite to the mechanisms of need (and desire) actualization, springing from the right hemispheric activity, which is onto- and phylogenetically more ancient, than the activity of the left hemisphere, and which reveals to be more conditioned genetically in comparison with the latter [2, p. 44-55, 138].

It is understandable, that functional differentiation of the hemispheres is not restricted by their antagonistic relations. As it has been already said, the functional harmony of the hemispheres generates a meditative, creativity state, being the psycho-physiological orientation for developing an authentic personality, since here all contradictions between sensational (unconscious) and logical (conscious) aspects are annihilated and the person appears to be a holistic entity able to overcome its psychological crises (neurosis).

We have sufficient data enabling to admit that the meditative state is reached by means of mutual fusion (merging, overlapping) of excitation and inhibition brain zones which brings about, as EEG research of the meditation state show, the synchronizing of EEG rhythms.

Meditation state of functional co-ordination of the hemispheres is a psychological basis for solving a problem (when the processes of intuition and analysis are combined in one cognitive context), when such phenomena are actualized, as "aha-reaction" of K. Buhler, as holistic perception of gestalt, according to M. Wertheimer, or holistic process of cognition, according to W. Dilthey, who maintains that in the act of cognition all powers of human organism participate, when a person can think "with the whole body" – about what V. V. Nalimov writes [20].

Really, a person's cognition of the surrounding world, due to which the state of authentic understanding is reached, presupposes a holistic embracing of certain fragment of reality, necessitating a synergetic involvement in the process of cognition of two diametrically opposing aspects of personality – "left" and "right". Thus, the process of fusion and mutual compensation of the excitation and inhibition zones in the brain presupposes, on the one hand, the rapture onto the sphere of meditative-illuminative fathoming of reality, and on the other, – it brings about the

phenomena of self-realization, "siphoning" (the latter notion was invented by R. Benedict who analyzed the social processes in terms of synergy [18, p. 191]) the man's internal capacity on the account of mutual neutralizations ("annihilation") of psychic extremes.

So, the image-bearing metaphor of P. Weinzwieg about the creative person's colossal powers, resulting from the balance of psychosomatic oppositions [23], turns out to be true. This metaphor is much more convincing if we analyze the practice of achieving the state of satori, i.e. illumination, within the framework of Zen-Buddhist meditation methods, which shows that the person reaching "kensho" (one of the levels of illumination) experiences an enormous relief, realized in series of intensive motions, laughter, etc. D. Suzuki writes that this reaction may last several days [22].

So, the main purpose and "final destination" of people's existence (both physical and life meaning searches) is, on the one hand, an accumulation of experience of life's exploits having psycho-pathological underground, since any experience is a result of certain psychic tension bordering upon distress or directly binding with the latter. In this case the somatic and psychic pathologies appears as adaptation reactions, as a necessary condition for a person's development [4, p. 214-215]. R. Laing expresses this thought in a sharp form in the book *"The Politics of Experience"* [16], where he writes that insanity is a reasonable reaction to mad social encirclement. The idea of illness as an adaptation reaction provides a dialectical approach towards the adequate comprehension of axiological proportion of good and evil, expressed in the phrase: "an illness is a fractured life contradicting itself, such life, which destroys itself in the very process it supports itself" [17, s. 327].

Summarizing, we may say that the state of illumination as a synthesis of extremes (in the East they talk about the synthesis of Sansara and Nirvana, the states of illumination and obscurity), being the aim of person's development, can be the main subject of psychotherapeutic understanding of the world. This enables us to arrive at a valuable conclusion: the state of illumination, being a total entity, removes ensembles of psychopathological symptoms, when myriad excitation and inhibition zones not only in the brain, but also in the realm of world view (in the form of logical negation or confirmation), are mutually neutralized. That's why the deliverance from a certain pathology, characterized by a lot of specific factors, can be reached not only by scrupulous analytical study, but also due to meditative trance which has a lot of names in psychotherapy.

The major problem consists in revealing the most optimum techniques of gaining a meditation state. One of the most pronounced features of this state is the feeling of paradox stemming from integration incompatible phenomena in the framework of total ontological and gnoceological context due to transcending the traditional dichotomies, such as selfishness and unselfishness, flesh and spirit, religious and secular, cause and effect, etc.

The sensation of a paradox (wonderment, illumination) is not only a product of meditation trance. It is a means of achieving this state. In Zen-Buddhism, for instance, there exists a strategy of obtaining the state of illumination. This strategy is based on one essential means – koan exercises – a set of behavioral acts and logical facts, bringing about the enrapturing to the glistening space of paradox. One of the koans, which sounds like this, "where had you been before you had been given birth to" [12], expresses a philosophical idea of the paradox of development (or emergence), consisting in that, that the new arises simultaneously out of the old, and not from the old (being actually new). Since in this case the difference between the new and the old is leveling: if the new arose out of the old, then, consequently, it had been in the old in potential, virtual, implicit form and it was not new in essence.

The Diamond Sutra, the basic philosophical and psychological source of Buddhism, contains a series of paradoxical dialogues between Buddha and his disciple, aimed at cultivating a paradoxical thinking and the way of life, bringing about illumination. We may add that in Buddhism he obtains salvation, who fathoms the principle of non-duality, who reaches the state of paradoxical synthesis of micro- and macrocosms, which can be realized at any level of human existence, either in the realm of mental speculations, or in the sphere of sensations. In Christianity we can also find the phenomenon of developing paradoxical thinking, resulted from the reflection of the paradoxical,

mysterious nature of Supreme Reality. O. Kleman writes, that God can be characterized by "inexhaustible paradoxical mystery" [5, p. 330]. Moreover, the religious, mystically minded person considers the senseless way of thinking, if we may call it such, to be a "method" of God's cognition, the way of authentic understanding of our world: "If any of you thinks he is wise, after the fashion his fellow men, he must turn himself into a fool, so as to be truly wise" (1 Cor 3, 18–19).

Not only religious-mythological, but also scientific-theoretical thinking uses a paradox as a creative element of scientific pursuits. A crazy, paradoxical way of thinking, as one of the birthmarks of a genius, presupposes the pertinent subject of study – paradoxical quantum reality, which, as R. Feynman puts it, can't be understood but should be used to. N. Bohr after the reports made by W. Heisenberg and V. Pauli noted: "We all agree that your theory is mad. The question which divides us consists in that, whether this idea is sufficiently mad to have a chance to be true".

So, the new paradigm of education presupposes an application of the effect of hemispheric synthesis, when the information of right and left hemispheric rows is given simultaneously and synchronized. In this case we promote the development of the condition for synesthesia and meditative state, which enables one to master enormous arrays of information.

Such a phenomenon of the synthesis of extremes reveals a lot of unusual processes. For example, the wonderful properties of damask steel consist in its combining the two non-joint for the metals characteristics – hardness and flexibility. Meditation as the way of sinking into "zero" can be successful, when we herewith combine incompatible things. The oriental meditative cards are used according to this principle: here we have the integration of extremes on several levels. On the level of *coloring* we have the unity of celestial-blue color of the card and golden-red Sanskrit sign of *AUM* depicted on it, since the cold and hot parts of the color spectrum (celestial blue and golden-red) are perceived accordingly by left and right hemispheres of the cerebrum, combine. On the level of form we have the combination of a circle (continuous, transforming into itself line) and the sign *AUM* – a number of curved discrete asymmetric lines. On the level of human thinking we combine abstract-logical thinking, dealing with abstract symbology (sign *AUM*) and sensational-concrete thinking, dealing in this instance with the concept of "primary vibration" (*AUM*), which generated the Universe. Then a certain mantra may be pronounced, whose phonospectrogram reveals the combining of continuous and discrete entities (the tune and rhythm, processed by different hemispheres). On the level of emotional reaction one can observe the combining of the state of mystic terror at the all-absorbing, all-devouring abyss of primary vibrations (something uncertain, vague) and the paradoxical state of transcendence-association when one realizes himself or herself to be the centre of the Universe, and his or her fusion with the latter.

The method of integration of "right" and "left" types of world comprehension in schooling process is illustrated by R. Steiner's "Walldorf school system", as well as by the pedagogical system of V. F. Shatalov that has a miraculous effect [11]. The latter system applies the principle of hemispheric synthesis when in the framework of schooling processes the two polar aspects of psychics (right, concrete and left, abstract) are put into harmony. Here on the one hand the pupils are given a certain set of concrete facts (of mathematical, geographic, historical nature, etc.), and on the other hand, – all these facts are transformed in the language of so called auxiliary (props) signals which are of abstract nature. That is, every fact and the strings of facts are encoded (dressed) with abstract signs. The pupils are taught to manipulate simultaneously with two opposite rows of realities, realizing their mutual transformation, when the concrete is perceived through the abstract and vice versa. The sufficiently long practice of bringing together left and right sides of psychic activities helps to create the orientation to "integral" psychic activity, in the sphere of which the aspiration to the creative activities is revealed and as a result – the schooling processes are accelerated tremendously. It is interesting that all Shalotov's pupils begin to draw which is the result of activation not only the abstract but also the emotional aspect of a person. Moreover, the information in this case is being mastered at a great speed [11, p. 122].

The above said, as we think, gives us the idea of the main aspects of a new holistic (synergetics) paradigm of education, and shows in what way to unfold the stages of educational process on structural, dynamic and pragmatic levels. Up to 8–12 years of the child's growing the

right hemispheric aspects of schooling is to be developed. After the age of 8–12, when the process of active hemispheric asymmetrization is revealed, we are to turn to the left hemispheric aspect of schooling process. But here great attention should be paid to the process of mutual functional correspondence and harmonizing of both aspects of the human being, since here we must achieve the state of hemispheric integration without losing the right hemispheric forms of person's activity. As the Japanese say, at 10 any of us is a genius, at 15 – a talented person and at 20 we are ordinary people.

The main task of a new holistic paradigm of education lies in building the algorithms of shaping the paradoxical (dialectical, creative) way of thinking, the development of which should be considered the major purpose of psychotherapeutic and psycho-pedagogical influence on actualizing personality.

So, the key words of a new paradigm of education are: harmony, spontaneity ("over-situational", non-adaptive activities), creativity, paradoxical thinking, wholeness, synergy, openness, integration of dichotomies of our existence, such as myth and theory, active and passive aspects of man's behavior, facts and value, etc.; truth, world meaning searching approach to the world.

References:

1. Ананьев Б.Г. Билатеральное регулирование как механизм поведения / Б.Г. Ананьев // Вопросы психологии – 1963. – № 5. – С. 84-96.
2. Голубева Е.А. Индивидуальные особенности памяти человека / Е.А. Голубева. – М. : Педагогика, 1980.
3. Дубров А.П. Парапсихология и современное естествознание / А.П. Дубров, В.Н. Пушкин. – М. : Соваминко, 1990.
4. Казначеев В.П. Космопланетарный феномен человека : проблемы комплексного исследования / В.П. Казначеев, Е.А. Спирин. – Новосибирск : Наука, 1991.
5. Клеман О. Истоки. Богословие отцов Древней Церкви (Тексты и комментарии) / О. Клеман. – М. : Путь, 1994.
6. Лурия А.Р. Об историческом развитии познавательных процессов / А.Р. Лурия. – М. : Изд. МГУ, 1974.
7. Симонов П.В. Эмоциональный мозг / П.В. Симонов. – М. : Наука, 1987.
8. Тихомиров О.К. Психология мышления / О.К. Тихомиров. – М. : Изд. МГУ, 1984.
9. Урманцев Ю.А. О формах постижения бытия / Ю.А. Урманцев // Вопросы философии / – 1993. – № 4. – С. 89-105.
10. Херсонский Б.Г. Зигмунд Фрейд. Автобиография бессознательного // Фрейд З. Толкование сновидений. – Киев : Здоровье, 1991. – С. 23-24.
11. Шаталов В.Ф. Эксперимент продолжается / В.Ф. Шаталов. – М. : Педагогика, 1989. – С. 122.
12. Conze E. Buddhist Wisdom Books : The Diamond Sutra. The Heart Sutra. L., 1970.
13. Dewey J. Democracy and Education. N. Y., 1966.
14. Frankl V. The Unheard Cry for Meaning. N.Y. : Simon and Schuster, 1978.
15. Grof S. and Bennett H.Z. The Holotropic Mind. – San Francisco : Harper, 1992.
16. Laing R.D. The Politics of Experience. – N. Y. : Ballantine, 1968.
17. Marxismus Psychoanalyse Sexpol, Bd. 2 : Aktuelle Diskussion. Frankfurt / M., 1970.
18. Maslow A. The Farther Reaches of Human Nature. – N. Y. : Penguin Books, 1976. – P. 101-121.
19. Murphy M., Donovan S. Contemporary meditation research. – San Francisco, Esalen Institute Press, 1985. – P. 34-40.
20. Nalimov V.V. Space, time and life. The probabilistic pathway of evolution. – Philadelphia (Pa), 1985.
21. Russel P. The Brain Book. – N. Y. : Penguin Books, 1979.
22. Suzuki D.T. An Introduction to Zen Buddhism. N.Y., 1964.
23. Weinzwieg P. The Ten Commandments of Personal Power. N.Y. : Meridian Press, 1988.

КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ В КОНТЕКСТЕ КОНФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ УЧИТЕЛЯ ПРАВОСЛАВНОЙ КУЛЬТУРЫ

Автор розглядає проблему конфесійного самовизначення вчителя як необхідний компонент формування його професійних компетенцій у вирішенні завдань духовно-морального виховання школярів на основі цінностей православної культури.

Ключові слова: критичне мислення, рефлексія, православна культура, конфесійне самовизначення.

Автор рассматривает проблему конфессионального самоопределения учителя как необходимый компонент формирования его профессиональных компетенций в решении задач духовно-нравственного воспитания школьников на основе ценностей православной культуры.

Ключевые слова: критическое мышление, рефлексия, православная культура, конфессиональное самоопределение.

The author considers the problem of self-determination of teacher as a necessary component of the formation of his professional skills in solution of tasks of spiritual and moral education of pupils based on the values of Orthodox culture.

Keywords: critical thinking, reflection, Orthodox culture, confessional self-determination.

Разработка концептуальных основ подготовки специалистов в области преподавания религиозной культуры в общеобразовательной школе еще не стала предметом комплексного научного анализа, что связано с рядом объективных обстоятельств.

Во-первых, длительное время по известным идеологическим причинам в системе подготовки специалистов вопрос о преподавании знаний о религии в светской школе не рассматривался, так как сам предмет изучался лишь в историко-критическом ракурсе. Во-вторых, с приходом новой образовательной парадигмы и попытками возврата к воспитательному потенциалу традиционных православных ценностей опыт, накопленный в дореволюционной школе, оказался в полном объеме неприемлемым в силу апостасийности сознания большинства участников образовательного процесса.

Вместе с тем в современном образовании аксиологические (ценностное) аспекты в воспитании личности приобретают особую актуальность как в силу противодействия тенденциям глобализации, так и в силу поиска наиболее приемлемых форм и методов воспитания личности ребенка в условиях системного кризиса семьи и государственной идеологии. Возврат к традиционным ценностям в области морали, как вечным и неизменным идеалам любви и добра, целомудрия и служения Отечеству и ближнему наблюдается на постсоветском пространстве славянского мира, в том числе в России, Украине и Беларуси. Формы и опыт преподавания христианских ценностей в этих странах различны, но существует ряд идентичных проблем в подготовке специалистов – учителей и воспитателей.

В данном исследовании затронем лишь одну из них – конфессиональное самоопределение учителя православной культуры и пути его достижения.

Эта проблема, зачастую, начинает рассматриваться не с педагогической, а с идеологической точки зрения, при этом различные подходы при внимательном анализе могут быть сведены к двум противоположностям. Одни утверждают, что учитель православной культуры должен быть верующим человеком, а некоторые настаивают на его безусловном воцерковлении. Другие говорят о том, что такой учитель может быть и неверующим, и тем более невоцерковленным.

Аргументы сторонников «верующего» учителя достаточно убедительны. Ведь не может учитель музыки преподавать музыку, если он не играет на музыкальном инструменте или обучать иностранному языку, если он на нем не общается.

Однако в глазах администрации и родителей «воцерковленный» учитель приобретает характер некой опасности для реализации задач курса, который в светской школе является не катехизическим и вероучительным, а культурологическим. В данном случае культурологический характер предмета рассматривается с его внешней стороны, не затрагивая внутреннюю обусловленность (детерминацию) культуры, а само преподавание основано на информационно-знаниевом подходе: в каком году, по проекту какого архитектора, в честь какого исторического события, в каком архитектурном стиле был построен храм напротив дома. Однако в самом доме от такой информации ничего не меняется, то есть знания о православной культуре не преобразуют личность, а овладение ими не затрагивает ее ценностной сферы.

Иной подход к преподаванию православной культуры может быть назван ценностным, так как опирается на раскрытие ее внутренней обусловленности (детерминации), обращает внимание на мотивы и «культурные коды», которые находятся в основе создания тех или иных произведений церковной культуры и нравственного выбора подвижников веры. Однако такой подход требует от учителя знаний этих внутренних побудительных мотивов, целей и смыслов.

Внешние причины влияют на развитие культуры, но творит ее все же человек, то есть существует внутренняя обусловленность культуры. И творит человек культуру в зависимости от своего мировоззрения, от своего нравственного выбора, от своего понимания добра и зла.

Внешняя и внутренняя культура не должны противоречить друг другу, так как в иерархии ценностей внешнее является вторичным по отношению к внутреннему. Так, например, в православной культуре догматические, богословские основы вероучения являются первичными по отношению к нравственному выбору человека: религиозные догматы накладывали отпечаток на миропонимание человека, осознание им своего места в бытие, способ мышления и восприятия мира. Не случайно поэтому, например, икону называют «богословием в красках», а храм – «богословием в камне». Это не обращение в веру, а возвращение в культуру, но не на уровне рассказа о «феноменах и объектах православной культуры» и идеи «послушание Богу и Его наказание», как полагает докт. пед. наук Л.Л. Шевченко [5], а на уровне святости, что воспитывает благоговение перед Богом, а не страх Его наказания.

Условием единства внешней и внутренней культуры является самоопределение человека – творца этой культуры, иерархия его ценностей, которая, в свою очередь, определяется выбором нравственного идеала, опираясь на который, человек формирует свое мировоззрение.

Какой тип мировоззрения будет формировать у учащихся учитель?

Любой человек может дать другому только то, что у него есть, поэтому и учитель отдает ребенку только то, чем владеет сам. Даже если педагог избегает прямого ответа на вопрос «Во что он верит?», его вера проявляется в делах, поступках, реакциях на происходящие события и т.д.

Но, ни учитель, ни родители не могут воспитать ребенка в тех ценностях и нравственных идеалах, в которые они сами не верят. Иначе это двуличие и фальшь, которые дети хорошо чувствуют. Так, любые разговоры учителя о вреде, например, курения бездейственные, если он сам – раб этой привычки.

Любимым для детей становится тот предмет, который учитель преподают с любовью – это очевидная истина. Поэтому в идеале преподаватель православной культуры должен любить то, о чем он говорит детям. Но что интересно: обычно любят то, что хорошо знают. Поверхностные знания порождают начетничество (механическое, некритическое усвоение прочитанного), а также искажение понимания сущности явления.

Конечно, конфессиональное самоопределение учителя останется делом его личного выбора. Но сможет ли он сам адекватно рассказать о смыслах христианской культуры, не зная этих смыслов или имея свое представление о них? Можно ли стать, например, столяром, не беря в руки рубанок?

Становится очевидным, что прежде чем педагог станет заниматься формированием и развитием определённых компетенций учащихся, он сам должен владеть набором ключевых, прежде всего, ценностно-смысловых компетенций, которые позволят организовать образовательный процесс таким образом, чтобы личностные, метапредметные и предметные результаты соответствовали требованиям духовно-нравственного развития личности воспитуемого.

Поэтому конфессиональное самоопределение учителя в системе подготовки к духовно-нравственному воспитанию школьников является фактором его профессионализма.

Самоидентификация, как личностная, так и конфессиональная, невозможна без критического отношения к анализу собственных мыслей и поступков. Поэтому наличие критического стиля мышления можно считать базовой основой для формирования мировоззрения. Однако, выработка критического стиля мышления, в свою очередь, предполагает формирование рефлексивно-оценочной деятельности, направленной на поиск и актуализацию жизненных ценностей и «выстраивание» их иерархичности. Рефлексия есть условие и средство профессионального и личностного саморазвития. В широком практическом смысле, по мнению А.А. Бизяевой, «рефлексия рассматривается как способность человека к самоанализу, осмыслению и переосмыслению своих предметно-социальных отношений с окружающим миром и представляет собой необходимую составную часть развитого интеллекта».[1, с. 18] Без такого отношения человека к самому себе и своему внутреннему миру проблематичным является вопрос о духовно-нравственном возрастании и самосовершенствовании.

Развитие рефлексивной культуры, как творчески преобразовательный путь саморазвития личности, тесно связано с динамичностью индивидуального мировоззрения, как фундамента человеческого сознания. При этом неотъемлемым состоянием и свойством человека является изначально присущая ему свобода. Как точно заметил свят. Феофан (Затворник), «человек всегда свободен. Свобода дана ему вместе с самосознанием и вместе с ним составляет существо духа и норму человечности. Погасите самосознание и свободу – вы погасите дух, и человек стал не человек». [8, с. 44-45.]

Именно свобода личностного выбора и динамичность индивидуального мировоззрения дают возможность педагогического сопровождения процесса корректировки мировоззрения уже взрослого человека, взгляды и убеждения которого, на первый взгляд, представляются монолитными и твердыми. Наши же многолетние исследования показывают наличие эклектичности во взглядах учителей православной культуры. Это, прежде всего, неадекватность представлений о самом предмете (о православии, его ценностях и традициях) и несоответствие декларируемой религиозной принадлежности нравственному выбору в конкретной педагогической ситуации, что препятствует формированию профессиональных компетенций при решении задач духовно-нравственного воспитания школьников. [6, с.13-18] Как справедливо заметили В.А. Попков и А.В. Коржуев, «рефлексия – один из инновационных путей раскрытия и выявления духовного потенциала человека, а также особая нравственная деятельность, заключающаяся в духовном самоанализе как способа отношения к жизни, борьбы с собственными недостатками, и преодоления сомнений в собственных силах и возможностях». [4, с.8]

Формирование культуры рефлексивно-оценочной деятельности и критического мышления требуют бережного и вдумчивого подхода, так как рефлексия в любом возрасте основана на самостоятельности и всегда противится любому насильственному влиянию, попыткам манипулирования сознанием и принуждению. При этом, как заметили Б.З. Вульф и В.Н. Харькин, «побуждаемая, направляемая извне рефлексия – следствие не насилия над ребенком или взрослым, а нравственная работа, лишь стимулируемая извне, но совершаемая по внутренней потребности понять себя и происходящее вокруг себя в происходящем и происходящее в себе». [2, с.18]

Анализируя опыт работы, мы пришли к наблюдению, что базовой основой корректировки мировоззрения учителей православной культуры является раскрытие

философских оснований рефлексии, непосредственно связанной с теорией отражения. Для обретения истинного знания предмета необходимо учитывать диалектику соотношения объективной, абсолютной, относительной и конкретной истины, как свойств истинного знания.

В православной культуре абсолютной истиной является Сам Христос: «Я есть путь, истина и жизнь» (Ин.14,6). Самоопределение учителя по отношению к Нему и есть внутренне признание или отрицание высшей ценности православной культуры. Путь формирования рефлексивной культуры и критического мышления, а, в конечном счете, конфессиональное самоопределение учителей православной культуры – это путь движения от относительной истины (неполных и неточных знаний о предмете) к абсолютной истине. В этой связи можно согласиться с утверждением В.А. Попкова, А.В. Коржуева и Е.Л. Рязановой, что «сам процесс движения к абсолютной истине, очевидно, возможен только потому, что на различных его этапах субъект познания осознает и выявляет грань между познанным и непознанным, устанавливает не только связи внутри непознанного, но и выходы из познанного в непознанное». [3, с.9]

Для этого при подготовке учителей к преподаванию православной культуры моделируется такая педагогическая ситуация, которая приводит к пониманию ими противоречивости их наличного мировоззрения и относительности знаний об истине православия, но при этом мотивирующая на саморазвитие и самостановление цельности мировоззрения. Самоосознание противоречивости собственного внутреннего мира – это первый шаг к его изменению в сторону цельности: в религиозной практике к раскаянию, в философии рефлексии – к абсолютной истине, в педагогической практике – к профессионализму.

Исходным принципом постановки педагогической задачи по поиску противоречий в собственных взглядах на мир является феноменологический метод, направленный на самоанализ первичного опыта и его сравнения с абсолютной истиной. Такой метод в большей степени применим в андрогогике, нежели в детско-юношеской педагогике, так как вопрос об истинности собственных знаний может возникнуть лишь тогда, когда человек уже имеет какие-то знания (данном случае о православии и православной культуре).

Здесь крайне важна мотивация слушателя на осознание собственного опыта и знаний. Как заметил Ю.Р. Селиванов, «стремление выйти за пределы наличного знания должно быть вызвано, разумеется, не желанием отказаться от знания вообще и даже не неудовлетворенностью самим знанием или его объемом, а исключительно той свободной возможностью продолжить движение к истине и исследовать само знание, а тем самым подняться на ступень выше в своем духовном развитии». [7]

В нашей педагогической практике разработан и апробирован алгоритм развития критического мышления у учителей на базе их последипломной подготовки к проведению занятий по православной культуре, а также внесена корректировка в технологию развития критического мышления на основе андрогогического подхода. Работа проводится на основе УМК «Духовные основы русской культуры», включающего пособие для учителей, комплекты DVD дисков и подборки видеоматериалов.

В целом можно заключить, что формирование критического мышления и рефлексивной культуры учителей может рассматриваться как необходимый компонент в их профессиональной подготовке к преподаванию православной культуры и духовно-нравственному воспитанию школьников, так как именно развитие этих компонентов обеспечивает устойчивость мировоззренческого выбора педагога в условиях быстро меняющихся реалий современности.

Литература:

1. Бизяева А.А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия. – Псков, 2001.
2. Вульф В.З., Харькин В.Н. Педагогика рефлексии. – М., 1996.
3. Попков В.А., Коржуев А.В., Рязанова Е.Л. Критическое мышление в контексте задач высшего профессионального образования. – М., 2001.
4. Попков В.А., Коржуев А.В. Критический стиль мышления у субъектов высшего профессионального

образования. – М., 2002.

5. Розина О.В. Подготовка учителей Подмосквья к реализации задач духовно-нравственного воспитания школьников // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.nauka-slovo.ru/node/244>

6. Розина О.В. Ценностно-смысловой выбор в структуре профессиональной компетенции учителя духовно-нравственной (православной) культуры // Новые технологии обучения. Научно-методический сборник. – Часть I. – Киев-Винница, 2011. – № 69.

7. Селиванов Ю.Р. Два метода феноменологического исследования // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 1998. – № 1. // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.yuriselivanov.narod.ru/articles/twomethods.html>

8. Феофан Затворник. Что есть духовная жизнь и как на нее настроиться. Письма. – М., 2006

*O. V. Rozina, Phd in History, Docent,
Moscow, Russia*

CRITICAL MENTALITY IN THE CONTEXT OF CONFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF ORTHODOX CULTURE TEACHER

Development of conceptual frameworks of training in teaching religious culture in secondary schools hasn't become yet the subject of comprehensive scientific analysis, which is caused by number of objective circumstances.

First, for a long time due to obvious ideological reasons in system of teacher's education religious aspect was not considered, because the subject itself has been studied only in a historical and critical perspective. Secondly, with the advent of a new educational paradigm and attempts of return to the educational potential of the traditional Orthodox values the experience of pre-revolutionary schools become unacceptable for apostatical consciousness of most participants of educational process.

However, in modern education axiological aspects have particular relevance in force of opposition to globalization trend, and because of finding the most appropriate forms and methods of education of the individual child under conditions of systemic crisis of the family and the state ideology. Return to traditional values of morality, as eternal and immutable ideals of love and kindness, virtue and service to the Fatherland observed in the post-Soviet world, including in Russia, Ukraine and Belarus. Forms and experience of teaching Christian values in these countries are different, but there are a number of identical problems in teacher's and upbringing's training.

This study will address only one of them – the confessional self-determination of teachers of Orthodox culture and ways of achieving it.

This problem often considers from ideological, not pedagogical point of view, and different approaches can be reduced to two opposites. Some argue that the teacher of the Orthodox culture should be a believer, but some insist on its absolute churching. Others say that a teacher can be a non-believer, and moreover – unchurched. The arguments of supporters of teachers-“believers” are convincing enough. Teacher can't teach music, if he doesn't play a musical instrument or he can't teach foreign language, if he doesn't know it.

However, for school administration and the parents in-churched teacher seems to be scaring person, who may has an influence on realization of the course, which is more culturalogical than catechetical and doctrinal in non-secular school. In this case, the culturalogical aspect of the subject is considered from its outer side, not affecting the internal determination of the culture, and the teaching is based on the knowledge-informative approach: in what year, who is architect of the project, in honor of the historic event, in which the architectural style is built a temple. However, such information doesn't change mentality, knowledge of Orthodox culture is not transformative and doesn't affect value sphere.

A different approach to the teaching of Orthodox culture can be called “value-based”, because it is grounded on internal determination and draws attention to the motives and the “cultural codes”, which are in the heart of certain works of ecclesiastical culture and moral choice of ascetics. But it requires teacher's knowledge of these internal motivations, goals and meanings.

External factors influence the development of culture, but it is created by human being, so internal cultural conditions also take place. A man creation depends on his moral choices, his understanding of good and evil. External and internal culture should not contradict each other, because in the hierarchy of values external is secondary to the internal. For example, in the Orthodox culture theological basics are primary to the moral choices of people: religious dogmas left their imprint on the worldview of person, the awareness of his place in existence, a way of thinking and perceiving the world. It is not accidental that, for example, an icon is called "theology in color," and the church - "theology in stone." This is not proselytizing, but a return to the culture – not at the level of the story of the "phenomena and objects of Orthodox Culture" and the idea of "obedience to God and His punishment," as suggested by PhD L.L. Shevchenko [5], but at the level of holiness that brings reverence for God, not fear of His punishment.

Self-determination of person is condition of unity of external and internal culture, because man is the creator of this culture, which, in turn, determined by the choice of the moral ideals and worldview.

What type of student's worldview will form the teacher?

Any person can give to another only what he has, so the teacher will transfer to the child only what he owns. Even if the teacher avoids a direct answer to the question "In what do you believe?" his faith is manifested in deeds, actions, reactions to events, etc.

But neither teachers nor parents can't raise a child in those values and moral ideals which they don't believe. Otherwise it's duplicity and hypocrisy, which children feel good. So, the talks about the dangers of smoking are inactive, if the teacher is a slave of this habit.

A favorite for children is the one subject that schoolman teaches with love – it is self-evident truth. Ideally, therefore, the teacher of the Orthodox culture must love what he tells about. An interesting fact – man usually likes what he knows well. Superficial knowledge generate dogmatism (mechanical, uncritical assimilation of information), as well as the distortion of the understanding of the phenomenon.

Of course, self-determination – is the personal choice of teacher. But whether he adequately describes the sense of Christian culture, not knowing these meanings or having their own idea about them? Can I be, for example, a carpenter, not picking up a jack-plane?

It becomes evident that, before the teacher start the formation and development of specific competencies of students, he ought to take possession of key, above all, value-meaning competencies that will help him to organize the educational process so that personal, meta-subject and object results will be complied with the requirements of the spiritual and moral development of personality. So, confessional self-determination of teacher in system of spiritual and moral education becomes a factor of his professionalism

Identity, both personal and confessional, is impossible without a critical attitude to the analysis of thoughts and actions. Therefore, the critical thinking style can be considered as a base for the formation of ideology.

However, the critical way of thinking, in turn, involves the development of reflective-evaluative activity, which is aimed at searching and identification of social values and the "formation" of their hierarchy. Reflection is a condition of personal and professional self-development. In a broad sense, according to A.A. Bizyaeva, "reflection can be understood as person's ability to self-analysis, reflection and rethinking his subject-social relations with the world and is a necessary component of developed intellect." [1, p. 18] Without it the spiritual and moral self-improvement of personality is problematic.

The development of reflective culture as creative - transformative way self-identity is closely linked with the dynamics of individual worldview as the foundation of human consciousness. An integral condition and property of human being is his freedom. As exactly observed holy Theophanous (Hermit), "a man is always free. The freedom is given to him, along with self-consciousness and with it is the essence of the spirit and the rule of humanity. Put out the identity and freedom – and you douse the spirit, and the man was not a man." [8, p.44-45.]

It is the freedom of personal choice and individual dynamic worldview that make possible

the correction of adult mentality, attitudes and beliefs which, at first sight, seem monolithic and rigid. But our long-term studies show the presence of eclecticism in the views of teachers of Orthodox culture. There is, above all, inadequate understanding of the subject itself (of Orthodoxy, its values and traditions) and the discrepancy of the declared religious moral choice in a particular teaching situation, which prevents the formation of professional competence in solving problems of the spiritual and moral education of students. [6, p. 13-18] As rightly observed V.A. Popkov and A.V. Korzhuyev, "reflection – is one of the innovative ways of uncovering and revealing the spiritual potential of man, as well as a special moral activity which consists in spiritual introspection as a way of relating to life, struggle with shortcomings and overcoming doubts in personal abilities and possibilities." [4, p.8].

The formation of culture of reflective-estimating activity and critical thinking requires careful and thoughtful approach, as a reflection at any age is based on independence, and has always opposed any violent impact, manipulative attempts and coercion. At the same time, as noted by B.Z. Wulf and V. Kharkin "motivate, external- guided reflection is not the result of abuse, it is the ethic work, just stimulated from the outside, but due to inner need of personality to understand himself, what is happening around him and what is happening in an event itself." [2, p.18]

Analyzing the experience, we have come to the observation that the basic foundation of correction of teachers worldview is the disclosure of the philosophical basics of reflection, which is directly related to the theory of reflection. To gain a true knowledge of the subject is necessary to consider the dialectic relation of objective, absolute, relative, and particular truth, as the properties of true knowledge.

In the Orthodox culture the absolute verity is Christ himself: "I am the way, the truth and the life" (In.14, 6). Self-determination of a teacher is realized in relation to Him, and there is an internal recognition or denial of the supreme value of Orthodox culture. The way of formation of culture of reflexive and critical thinking, and finally self-confession of teachers of Orthodox culture – is the way from of the truth (incomplete and inaccurate knowledge of the subject) to the absolute truth. In this connection, we can agree with the V.A. Popkov, A. Korzhuev and E.L. Ryazanova who insist that "the process of movement to the absolute truth, obviously, is possible because in it's different stages the subject recognizes and identifies the edge between known and unknown, not only to establish communication within the unknown, but to find outputs from known to the unknown." [3, p.9]

For this purpose, during the training of teachers of Orthodox culture is modeled the pedagogical situation, which leads them to the understanding of the contradictions of their present mentality and relativity of their knowledge about Orthodoxy, but also motivates them to self-development and self-formation of wholeness worldview. Self-awareness of their own contradictions is the first step to changing in the direction of integrity: in the religious practices – to repentance, in the philosophy of reflection – to absolute truth, in teaching practice – to professionalism.

Basic principle of pedagogical task of searching of contradictions in their own world view is a phenomenological method, which is aimed to self-analysis of primary experience and comparison with the absolute verity. This method is more applicable in androgogy than in child-junior pedagogy, because the question of the truth of knowledge can occur when person already has some of it (here – knowledge about Orthodoxy and Orthodox culture).

The student's motivation for awareness of experience and knowledge is very important. As the Y.R. Selivanov notes, "the desire to go beyond the knowledge must be due, of course, not to wish to give up education in general, and not even to dissatisfaction of it, but only one of the free movement to opportunity to continue the research of verity and knowledge itself, and then to climb a step up in spiritual development ". [7]

In our practice we tested the algorithm of development of critical teacher's thinking on the basis of post-graduate training, which is devoted to Orthodox culture, and adapted the technology to the development of critical mentality on the basis androgogical approach. The work is based on teaching-methodical set "Spiritual Foundations of Russian Culture", which includes a manual for

teachers, set of DVD discs and video collections.

In general we can conclude that the formation of critical thinking and reflective culture of teachers can be considered as an essential component in their training in teaching of Orthodox culture, spiritual and moral education of the students, because the development of these components ensures the stability of ideological choice of the teacher in the rapidly changing realities of modern world.

References:

1. Bizyaeva A.A. Psychology of thinking teachers : pedagogical reflection. – Pskov, 2001.
2. Wulf B.Z., Kharkin V.N. Pedagogy of reflection. – Moscow, 1996.
3. Popkov V.A., Korzhuyev A.V., Ryazanov E.L. Critical thinking in the context of the problems of high education. – Moscow, 2001.
4. Popkov V.A., Korzhuyev A.V. Critical thinking style of subjects of high education. – Moscow, 2002.
5. Rozina O.V. The training of teachers of Moscow suburb, devoted to fulfillment of tasks of spiritual and moral student education // [Electronic resource]. Access mode: <http://www.nauka-slovo.ru/node/244>
6. Rozina O.V. Value-semantic structure of choice in the professional competence of teachers of spiritual and moral (Orthodox) Culture // The new learning technologies. Scientific and methodical collection. – Part I. – Kiev-Vinnitsa, 2011. – № 69.
7. Selivanov Y.R. The two methods of phenomenological research // Bulletin of Moscow University. 7.Filosofiya series. 1998, №1 // [Electronic resource] Mode of access: <http://www.yuriselivanov.narod.ru/articles/twomethods.html>
8. Theophan the Hermit. What is the spiritual life and how to tune in it. Letters. – Moscow, 2006.

УДК 378.016:39(477.3/4)

*А.І. Сторожук, к.мист.-ва, доцент,
Барський гуманітарно-педагогічний коледж ім. М. Грушевського*

ФОМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВЕСНЯНОЇ ОБРЯДОВОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

У статті обґрунтовується необхідність збереження етнонаціональних традицій та обрядової пісенної культури локальної території Східного Поділля. Звертається увага на вплив фольклорних досліджень на формування етнокультурної свідомості майбутніх учителів. Окреслюються мелодичні, змістовні та морфологічні особливості пісенної календарної обрядовості (зокрема, веснянок) на території Східного Поділля.

Ключові слова. *Етнокультурна свідомість, фольклорні дослідження, календарно-обрядові пісні та обрядодії, веснянки.*

В статье обосновывается необходимость сохранения этнонациональных традиций и обрядовой песенной культуры локальной территории Восточного Подолья. Обращается внимание на влияние фольклорных исследований на формирование этнокультурного сознания будущих учителей. Очерчиваются мелодические, содержательные и морфологические особенности песенной календарной обрядности (в частности, веснянок) на территории Восточного Подолья.

Ключевые слова. *Этнокультурное сознание, фольклорные исследования, календарно-обрядовые песни и обрядодействия, веснянки.*

The article substantiates the necessity of preservation of national traditions and ceremonial song culture of the local territory of Eastern Podillia. Attention is drawn to the influence of folklore research on the formation of ethno-cultural consciousness of future teachers. Outlines melodic, meaningful and morphological peculiarities of the song calendar rites (in particular, freckles) on the territory of Eastern Podillia.

Keywords. *Ethno-cultural awareness, folklore research, calendar-ritual songs and activities, “vesnyankys”.*

Постановка проблеми. Роки незалежності в Україні позначилися суттєвими зрушеннями у національно-державному житті – збільшилася увага до національних святинь, народних традицій, усної народної творчості, історії та теорії національної культури у цілому, історії та теорії фольклору зокрема.

Сьогодні, визначаючи справжню вагу фольклорної спадкоємності українців, поряд із іншими не менш важливими видами народної творчості, варто зосередити особливу увагу на такому феномені, як народне пісенне мистецтво, спрямувавши освітню музичну діяльність у дошкільних освітніх закладах, ЗОШ I-III ступенів, ВНЗ різного рівня акредитації на збільшення регіональних аудіо, відео та CD записів, посилені дослідження та описи виявлених на даних територіях народних автентичних пісенних зразків, їх документування, створення на місцях відповідних фольклорно-пісенних фондів. Така діяльність є вкрай необхідною для їх збереження особливо на локальних територіях, адже сьогодні, продовжуючи відігравати роль особливого «архіву» історії нашого етносу, вони за багатьох об'єктивних, суб'єктивних та природних причин стрімко випадають із ужитку.

Різного роду процеси, що відбувалися впродовж багатьох десятиліть, були безпосередньо спрямовані на «стирання» духовної історичної пам'яті українців, особливе місце в якій правомірно належить давній народній пісні. Використання владою як вишуканих (уміло «завуальованих»), так і прямих, не завжди законних методів, закономірно призвело до зворотного - невпинного пошуку правдивих, об'єктивно виважених знань про роль, місце та вагу пісенного автентичного спадку, що закоренився в титанічній діяльності носіїв пісенної традиції впродовж багатьох віків.

У цьому безглуздому протиборстві у переважній більшості українців фольклор став сприйматися як синонім етнічної самобутності і приналежності до українського народу. Враховуючи те, що акцентування уваги на тих діях, що дозволяють прискорити процеси впливу на етнокультурну соціалізацію та формування у представників сучасного молодого покоління, зокрема майбутніх педагогів, здатності до сприйняття нових знань, відповідальності та особливого відношення до всього того, що стоїть і ґрунтується на генах спадковості.

Ефективною насамперед може стати якісно нова за своєю суттю підготовка у ВНЗ необхідних педагогічних кадрів, побудована на розумінні потреби у всебічному відтворенні фольклорної національної спадщини задля отримання відповідей на цілу низку фундаментальних питань щодо творчої природи історично зумовлених процесів у традиційній народній культурі. Сьогодні виникла нагальна потреба у поверненні національної музичної пам'яті особливо у педагогічне середовище (музичні школи, училища, коледжі, ВНЗ), у зв'язку з чим необхідно умовою стає швидкісне корегування навчальних процесів, зорієнтованість їх на реалізацію (а не декларування) принципу народності, виховання в молоді духовно-моральних цінностей, національної свідомості, глибокої поваги до спадкоємних здобутків свого народу та їх порівнянь із здобутками інших культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомі вчені-фольклористи, у працях яких висвітлюється питання прадавнього музичного мислення й світогляду, що найкраще заглиблені в язичницькі уявлення та його патріархальний побут (так звані, архаїчні напластування фольклору), висловлюють думку про те, що все найцінніше з прадавньої обрядової музики знаходиться в духовних зразках календарної обрядовості, на це вказують обрядові наспіви особливої неповторності, коріння якої проросло в пласти індоєвропейських племен – III-II тис. до н.е.

Цілеспрямована робота у напрямку виявлення й опрацювання архаїчних зразків календарного жанру на локальних територіях, яка розпочалася ще в кінці XIX на початку XX ст. на сьогодні, у XXI ст. залишається вкрай необхідною.

До цього часу викладачі та студенти спеціалізованих музичних спеціальностей (у тому числі і галузі освіти) у своїй роботі успішно використовують цінні видання відомого етномузиколога, доктора мистецтвознавства, професора А.Іваницького (навчальні посібники «Українська народна музична творчість», – К.: «Музична Україна», 1999р.; «Український

музичний фольклор» – Вінниця, «Нова книга», 2004р.) Ці праці містять вичерпну і доступну інформацію про роди, жанри, види українського музичного фольклору і повністю забезпечують виконання навчальної програми для ВНЗ I-II рівня акредитації.

З огляду на актуальність досліджуваної проблеми, ми ставили за мету проаналізувати вплив фольклорного дослідження календарної обрядовості (зокрема, пісень весняного циклу) на формування етнокультурної свідомості майбутніх вчителів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історії світової народної культури праукраїнському корінню весняної обрядовості належить одне з найпочесніших місць. У календарній обрядовості весни закладено принцип правдивого відображення дійсності, що стало необхідною умовою довготривалого побутування та використання надзвичайно великих потенційних можливостей цього жанру.

На відміну від ряду інших регіонів, у яких ледь жевріє або й зовсім утрачена весняна обрядовість у своєму колоритно-давньому автентичному вигляді – на Східному Поділлі вона «жива». Безперечно, з багатьох об'єктивних причин побутує в сучасному східно-подільському соціумі вже не в тому обсязі, не в тій «первозданній красі», яку хотіли би зафіксувати вчені-дослідники цього жанрового виду.

За давньою традицією цих земель, весняний цикл обрядових дій та пісенності, що його супроводжує, розпочинався на Стрітіння – 15 лютого (за новим стилем), у день, коли, за словами старих людей, відбувається «...встреча баби Зими з Девою-літом, тоді баба струмками тікає в яри, а з вітром – у лісі і над всьомим холодом побеждає тепло».

Традиційно головні весняні дійства, вщерть наповнені давньою вірою, магією й ритуальністю, розбудовувалися за прадавніми оригінальними принципами імітації й розпочиналися лише 21 березня, в день весняного рівнодення.

На землях Східного Поділля й нині продовжують «бавитися у весну» або «струшувати зиму» – так кажуть старі люди, а значить – водять хороводи, грають у весняні ігри, включаючи у структуру їх проведення певні атрибути, старовинні елементи тих ігор, які переважно імітують прадавні весняні процеси – копання лопатою, рихлення ґрунту мотикою, орання, боронування, засівання тощо.

Відповідно цим діям, люди старшого й похилого віку в своїй первісній простоті зберігають в пам'яті певні ритуали (наприклад, ті, що стосуються, так би мовити, «задобрювання» Весни-годувальниці), все це слідує з патріархального способу життя наших предків (патріархальний – відданий старовині, віджилим традиціям, звичаям, «стародівський»; чужий новому, консервативний) [5, с.635].

Патріархальний селянський спосіб життя та селянську культуру ми правомірно відносимо до універсального минулого сучасної людини, отже, універсальним можна вважати і все те, що було народжене селянством.

Багатющим є пісенний спадок календарного жанру, репертуар якого складають твори із закличками весни, ті, що оспівують її прихід, прославляють оновлення природи, весняне буяння зеленини.

В пісенності цього періоду, водночас, возвеличується зародження ніжних стосунків між молодими людьми, стрімка (як пробудження природи) любов, поява перших «паростків» кохання (шлюбу), показані переживання, що стосуються майбутнього молодої пари, порівнюються важкі долі жінок і дівчат, звучать молодіжні жарти, веселі й безтурботні усмішки, саркастичні уціпки (шлюбно-любівні мотиви наповнюють різноманітні великодні звичаї насамперед – обмін писанками, ігри-забави із шлюбними елементами тощо).

Дослідників цього виду річного жанру вражає не тільки неймовірне багатство тем, образних мотивів, оспівування одних і тих же явищ життя, а й особлива символіка тих найдавніших весняних наспівів, які включають у собі аграрну тематику. Численні зразки відповідної тематики, виявлені в репертуарі східних подолян, вказують на давнє високошанобливе, вкрай відповідальне відношення господаря цієї землі – селянина до всіх етапів, які включають у собі весняні роботи.

В цілому в обрядовості весни закладено принцип правдивого відображення дійсності

– як необхідна умова довготривалого побутування та великих потенційних можливостей жанру. Записуючи та вивчаючи давній жанр календарної обрядовості, вчені-фольклористи кінця XIX –початку XX ст. весняні ритуальні дії, що здійснювали наші предки у минулому, описували таким чином: «Українці орють землю і ніби готують її до засіву, до того ж піснями та рухами тіла демонструють процес оранки» [7, с.437].

Спів веснянок, водіння хороводів, проведення дитячих ігор-забав, молодіжні гуляння сьогодні відбуваються на сільських та міських площах, біля клубів і будинків культури, у школах навчальних закладах (раніше ці дії розгорталися виключно біля церкви, на узліссі, рідше – у гаях): «Народнопісенні зразки обрядового жанру в глибокій давнині, в епоху міфологічного світосприйняття мали певне «організаційно-ужиткове» призначення» [1, с. 18].

Тому, як і в давнину, в сучасній пісенності весняного періоду, лунає спів-замовляння, виголошуються заклики до скорішого приходу весни, розвою листя, буяння трав на луках, щедрих сходів жита-пшениці.

За своїми різновидами весняна обрядовість поділяється на: пантомімічні сценки та ігри, які в нинішніх весняних діях вживаються вкрай рідко або й зовсім вийшли із ужитку; спів весняних пісень-закличок, які належать до доволі давнього виду веснянок і в давнину виконувалися тільки дівочими гуртами; водіння танків та ігор (зі співами), типовою ознакою яких є «...нерозривна єдність наспіву, тексту, руху (танець, крок, біг) і виконання (сильний звук, строга обрядова манера, приуроченість, колективність общинно-ритуального характеру) [4, с. 46].

Майже завжди поряд із дівочими гуртами, розгортали свої ігри-забави і дитячі «зграї» – з давніх-давен доволі активна група в циклі весняної обрядовості. Нині в східно-подільських селах ми маємо можливість зрідка спостерігати одночасне утворення й виконання (як дії-повтору) дитячого кола (часто це відбувається за спонукання або активної допомоги старших за віком людей, присутніх на дійстві). Як правило, група дітей-виконавців, організовується спонтанно в середині гурту дорослих, у їх співі переважають найпростіші й досить давні «дитячі» мотиви – щирий заклик весни, тепла, швидшого прильоту пташок. Як показує практика, доволі часто за зовнішньою простотою та «легкістю» ігрового характеру дитячих весняних забав, співів і віршових утворень, може бути захований справжній глибинний зміст давнього весняного ритуалу, що в окремих місцевостях уже давно втрачений на шляхах історії.

Маючи багато спільного з іншими регіонами, що є абсолютно закономірним, весняно-обрядова пісенність східних подолян різниться за своїми інтонаціями, має інше виконавське «прочитання» мелодики і поетичного слова, наповнена місцевими діалектизмами, отже, репрезентує ряд особливих локальних традиційних рис, специфічних тільки для даної місцевості.

Обрядовість весни наповнена яскраво вираженими елементами сатиричного сміху, окремі зразки носять відверто жартівливий або гумористичний характер, природне включення яких виконує дві досить важливі ролі – «моральної цензури» і повної «вседозволеності», що насправді можна розглядати як особливі прийоми емоційного вивільнення виконавця в момент співу. З огляду на те, що в сільському побуті «все й усі на очах», іноді тексти таких зразків прямо націлені на певного адресата (з числа тих людей, які проживають поряд). Молодечі жарти, усмішки, веселощі, що вриваються в поетичну канву наспівів весни, носять, як правило, мажорно-світлий настрій рефрену.

Свято Весни на землях Східного Поділля завжди мало не тільки релігійне і господарче значення, а й родинне. На це вказує поширеність у регіональних весняних наспівах пісень з родинно-побутовими сюжетами, у яких конкретизуються певні драматичні моменти подружнього життя, реалії сумного сімейного побуту, душевний біль і туга. Найчастіше, молода дівчина чи жінка виливає їх через пісню своїм найріднішим людям – матері, батькові, сестрі, братові (відповідні прийоми щонайкраще перегукуються з піснями родинно-побутової та любовної лірики).

До необхідних і важливих кроків для встановлення ізоляції народної культури окремих регіонів варто віднести чітко спрямовану навчально-виховну та фольклорно-дослідницьку роботу з молоддю, що потребує реального вирішення цілої низки освітніх проблем, які не завжди піддаються розв'язанню на регіональних рівнях, адже на сьогодні питання, що стосуються проблем трансляції історичної пам'яті, значною мірою залежать від існуючих у державі форм і методів щодо необхідності їх вирішення.

Дослідницька робота, що стосується запису, аналізу та збереження пісенного матеріалу, дає можливість майбутньому вчителю (зокрема вчителю дисциплін художньо-естетичного циклу ЗОШ I-III ступеня), музичному керівнику дошкільної установи (як трансляторам) не тільки глибше пізнати, конкретно заглибитися в музичні традиції свого народу, але й осягнути глибини і принципи їх творення від найдавніших часів до сьогодення, обґрунтувати особливості поетичного і музичного колориту найхарактерніших жанрів, поширених на даній території, стимулювати потяг до тих автентичних зразків, що зберегли архаїчні риси.

Як показала практика, в певні моменти особливої уваги записувачів до співу чи тих дій, які носій традиції саме в цей час репрезентує, спостерігається миттєве, так би мовити, «закриття», ніяковіття інформанта або й пряма відмова показу, що може проявитися наступним чином: «Я нічого сінько-м не знаю, не помню, бо водила давно, ще молодою»; «Що я там-ки така-м стара, буду вам виводити»; «Кому це теперки треба, щоби-м така баба як я співала?».

Необхідністю в такому випадку стає особлива обережність, толерантність, професійний підхід, знання психології спілкування, врешті – людські якості записувача, що «заспокоїли» б виконавця й вказали на зацікавленість почутим і побаченим, на щирість його намірів і поведінки.

Успішному спілкуванню з носієм календарно-обрядової традиції допоможе, так би мовити, психологічна розбудова самого процесу запису, при якій «...актуальною стає сконцентрованість на тих методах і методології дослідження, які б дали можливість шляху від констатації до мотивації» [3, с. 252].

Щодо використання конкретних прийомів запису зразка, виконаного «на живо», науковці радять брати до уваги ряд фактів, які на етапі розшифрування дозволять правдивіше зафіксувати віднайдене в історії конкретної місцевості, а саме: імена, прізвища, вік, зазначити від кого й коли здійснено запис, у якій місцевості проживає носій, отже, бути «...точним до дрібниць, фіксувати усе «буквально» як вимовляє співець або оповідач, ставити наголоси, пояснення незрозумілого слова, виразу» [2].

Як показує практика, виважені, природні в своїй основі дії записувача приносять неабиякі результати, часто завдяки їм можна виявити надзвичайно рідкісний, вагомий для подальших досліджень зразок, який не містить ані в слові, ані в мелодиці ніякої надміри чи захаращеності, його звучання й показ надзвичайно прості й доступні, в такій «авторській демонстрації» немає нічого зайвого, що б могло відволікти, або надлишкового, що б обтяжило наш слух чи зір.

З огляду на те, що вся народна культура «...діалектна за характером, всі її прояви і форми функціонують у вигляді варіантів, територіальних і внутрішньо діалектних варіантів із неоднаковим ступенем відмінностей...» (це яскраво відображено у фольклорі, де реально побутують численні варіанти текстів [6, с. 20] – поряд із багатством весняного мелосу, увагу дослідників привертає поетично-діалектна відмінність обрядово-весняного циклу Східного Поділля.

Таким чином можна, наприклад, вказати на вживання східними подолянами при співі веснянок твердої вимови звука [p], наприклад, «Ти Ганнусю на село вираджала»; тверду вимову звукосполучення [еньк], наприклад, «Тай не кажи ненці свої, що тебе кохаю». Часто вживаною є тверда вимова звука [т] в дієсловах дійсного способу, наприклад, «най-ся б'ют, най-ся б'ют, най-ся дівки віддають» («Як довгої лози пасли дівки кози»), а також наголосу на кореневу морфему в дієслівних формах, наприклад...

Особливістю східно-подільської говірки є вживання звука [и] замість звуків [i] та [e], наприклад «Панчишечки мені мамця взула, щоби я як паня була» («Ой на річці та й на дощечці»), «Як ці подеруться, то я полатаю» («Ой летіла пава»).

Висновки. Підсумовуючи скажемо: пам'ять народу є абсолютно незалежною від будь-яких офіційних чинників, вона – конкретна, правдива, довговічна й здатна зберігати найтонші відомості з найдавніших часів. Традиції кожного народу в його історії є системою динамічною (змінною), їх стійкість – поняття чисто відносне.

Жодного сумніву не викликає історична й наукова цінність місцевих автентичних форм і фольклорних явищ, які входять до функціонально-календарного циклу. Це та невеличка частинка ядра всієї етнічної культури українців, яка збережена й побутує в локально-типологічній різноманітності, отже, – гідна уваги, бо її позитивний досвід щонайкраще прив'язаний до землеробського циклу саме цих земель і вміщує в своїх зразках його давню суть і особливості.

Календарна обрядовість локальних територій на сьогодні являється не тільки органічною складовою загальноукраїнського фольклорного процесу (фактор, який вказує на генетичну й функціональну спорідненість календарно-обрядових явищ на різних землях), а й особливим обрядово-дієвим чинником збереження етнокультурної ідентичності нації, живильні зразки якої є найкращим свідченням єдності загальнонаціонального через багатоманітність локального.

Давні й багаті традиції календарної обрядовості, виплекані українським народом упродовж тисячоліть, сьогодні стали визначальними елементами національної свідомості. Завдяки їх стійкій живучості й заглибленості в історичну давнину, кожне наступне покоління має можливість скористатися унікальними за своєю суттю й значимістю етнокультурними знаннями.

Дієвим фактором збереження і відродження національно-сутнісного, яке у багатьох випадках втрачається у ході інтеграційних процесів, має стати і розгорнення майже втраченої у нашому часі музично-просвітницької позаінституційної діяльності, а саме – відновлення та значне розширення художньо-аматорського й особливо побутового музикування, яке у багатьох державах розглядається як показник суспільних інтересів.

Важливим у процесах, що стосуються збереження народної пісенної творчості, є допомога молодій людині проявити себе, свої природні якості безпосередньо через пісню ще у стінах навчального закладу (участь у фольклорних колективах, творчих лабораторіях, студіях, фестивалях, конкурсах, фольклорних експедиціях тощо). Сконцентрованість на зазначених формах дозволяє зрозуміти наступне: свідоме розуміння того, що правдиве і велике пісенне мистецтво народу виросло з певного середовища й нерозривно пов'язане з тим багатющим національним ґрунтом, на якому воно виникло, зростало і продовжує рости.

Література:

1. Агапкина Т. Звуковой образ времени и ритуала (на материале весенней обрядности славян). // Мир звучащий и молчащий. Семиотика звука и речи в традиционной культуре славян. – М., 1999. – С. 17-50.
2. Белозерский Н. Правила при записывании дум, песен, сказок, преданий и т. п. // Народные южнорусские песни. Издание А. Метлицкого. – К.: – 1854.
3. Гамаль Л.В. Філософія освіти та народознавство /до проблем статусу / І.А Зязюн, С.О. Черепанова, Н.Г. Ничкало, В.Г. Скотний та ін. // Діалог культур : Україна в світовому контексті. Філософія освіти : зб. доп. методол. семінару «Філософія освіти ХХІ ст.», 26-27 лютого 1999 р. – Л. : Світ, 1999. – Вип. 4. – С. 252.
4. Іваницький А. Українська народна музична творчість : навчальний посібник. – К. : Музична Україна, 1999. – 216 с. – С. 46.
5. Словник іншомовних слів. / За ред. академіка АН УРСР О.С. Мельничука. Видання друге, виправлене і доповнене. – К. : Головна редакція УРЕ, 1985. – 966 с. – С. 635.
6. Толстой Н.И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М. : Индрик, 1995. – С. 20.
7. Чубинський П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Спб., 1872. – Т. 3. – С. 437.

*A.I. Storozhuk, Candidate of Art, Docent,
Mykhailo Hrushevsky Bar Humanitarian Pedagogical College*

FORMATION OF ETHNO-CULTURAL AWARENESS OF THE FUTURE TEACHERS IN THE PROCESS OF FOLKLORE RESEARCH OF SPRING RITES ON THE TERRITORY OF EASTERN PODILLIA

Problem Statement. The years of independence in Ukraine are defined by significant shifts in national public life; increased attention is paid to national sites, folk traditions, folklore, history and theory of national culture as a whole, the history and theory of folklore in particular.

Today, defining the real significance of folklore heritage of Ukrainians, along with the other no less important types of folk art, special attention should be focused on such a phenomenon, as a folk singing art, directing educational musical activities in pre-school educational institutions, secondary schools of I-III levels, institutions of higher education of different levels of accreditation to increase the regional audio, video and CD recordings, feasible study and description of detected in these areas authentic folk song samples, their documentation, creation of locally relevant folk-song funds. Such activities are urgently required for their preservation, especially in local areas, for now, continuing to play the role of a special «archive» of the history of our ethnic group; they are rapidly falling out of use for many objective, subjective and natural causes.

Various kinds of processes, occurring in the course of many decades, were directly aimed at the «erasing» spiritual historical memory of Ukrainians, a special place in which legally belongs to the ancient folk songs. The use of power as exquisite (skillfully «veiled»), and direct, is not always legitimate methods, naturally led to the opposite – a relentless search for truth, objectively suspended knowledge of the role, place and significance of the authentic song inheritance, which has been entrenched in Titanic activities of song tradition carriers for many centuries.

In this senseless war, for prevailing majority of Ukrainians folklore began to be perceived as a synonym of ethnic identity and belonging to the Ukrainian people. Taking into account the fact that a focus on those actions that make it possible to accelerate the processes of influence of the ethno-cultural socialization and of the formation of the representatives of the young generation, in particular future teachers, the ability to learn new knowledge, responsibility and a special attitude to what is based on the heredity genes.

A qualitatively new in its essence approach to training the necessary pedagogical staff in higher educational establishments can become effective, provided it is built on understanding the necessity for a comprehensive revival of folklore national heritage for the sake of getting answers to a number of fundamental questions on the creative nature of the historically conditioned processes in traditional folk culture. Nowadays there is an urgent need for the return of the national musical memory especially in the educational environment (music schools, colleges, universities), in connection with that a necessary condition becomes the speed of adjustment of the educational processes, directing them on the implementation (not just declaring) the principle of nationality, upbringing spiritual and moral values of the youth, national consciousness, deep respect for the hereditary achievements of their nation and their comparison with the achievements of other cultures.

The analysis of the latest research and publications. Well-known scientists-folklorists, who highlight in their works the issue of the ancient musical thinking and worldview that are best absorbed in pagan ideas and patriarchal way of life (the so-called archaic layers of folklore), suggest that the most valuable ancient ritual music is in the spiritual samples of calendar rites, that is proved by ritual melodies of special uniqueness, the roots of which grow in the layers of the Indo-European tribes of III-II Millennium BC.

Purposeful work in the direction of the detection and treatment of archaic samples of the calendar genre in the local areas, which started at the end of XIX-the beginning of the twentieth century, even today, in the twenty-first century, remains extremely necessary.

By this time the teachers and students of specialized musical specialties (including the sphere of education) have successfully used in their work the valuable editions of well-known ethnomusicologist, Doctor of Art History, Professor A. Ivanyts'ky (the manuals «The Ukrainian people's musical creativity», – K.: «Musical Ukraine», 1999; «Ukrainian musical folklore» – Vinnitsa, «New book», 2004.) These works provide comprehensive and accessible information about types, genres and kinds of the Ukrainian musical folklore and fully ensure the implementation of educational programs for higher educational institutions of I-II levels of accreditation

Having given the urgency of the problem, we set the goal to analyze the influence of folklore studies of the rites calendar (in particular, the songs of spring cycle) on the formation of ethno-cultural consciousness of future teachers.

Summary of the basic material of the research. In the history of the world's folk culture ancient Ukrainian roots of spring rituals take one of the most honoured places. Spring calendar rites are based on the principle of a true reflection of the reality, which was a necessary condition for the long-term existence and use of extremely large potential of possibilities of this genre.

In contrast to other regions, where the spring rituals are dangerously rare or completely lost their colorful ancient authentic form – in the Eastern Podillia they are «alive». Undoubtedly, for many objective reasons in the modern Eastern Podillia society they are not of the same volume, not in their «natural beauty», which the researchers of this type of genre would like to fix.

In a long-standing tradition of the land, the spring cycle of ritual acts and songs that accompany it, began at Candlemas on February 15 (new style), on the day when, according to old people, there is «... meeting of Baba Winter with Deva Summer, then Baba is running with water in ravines and with the wind in the forests; and heat wins over the whole cold ».

Traditionally the main spring activities, piled high with ancient faith, magic and rituals, were based on the ancient original principles of simulation and began only on March 21, the vernal equinox.

On the lands of the Eastern Podillya even now people continue to «play in the spring» or «shake winter» as the old folks say, and go round dancing, play the spring games including certain attributes; antique elements of those games mainly imitate the ancient spring processes – digging with a shovel, loosening the soil hoe, tillage, sowing etc.

By these actions, the senior and elderly people in their original simplicity store in the memory certain rituals (e.g., those that relate to, so to say, «pleasing » the Spring- feeder), all this follows from the patriarchal way of life of our ancestors (patriarchal – devoted to antiquity, outmoded traditions and customs, «great-grandfather's »; alien to new, conservative) [5, c.635].

We rightly consider the patriarchal peasant way of life and the peasant culture to be the universal past of the modern man, therefore, everything which was born of the peasantry can be regarded as universal.

The song heritage of the calendar genre is the richest; its repertoire consists of the works calling spring, the ones that sing about its coming, celebrate the renewal of nature, spring riot of greenery, etc.

In the songs of the period, at the same time, the origin of the delicate relationship between young people is praised, the rapid (as the awakening of nature) love, the appearance of the first «sprouts» of love (marriage), experiences relating to the future of a young couple are shown, the hard fate of women and girls is compared, youth jokes sound, fun and carefree smiles, sarcastic “pinches”(marriage and love motives fill a variety of Easter customs first of all – the exchange of Easter eggs, games-fun with the matrimonial elements, etc.).

The researchers of this type of annual genre are astonished not only by the incredible richness of the figurative motives describing the same phenomena of life, but also by particular symbolism of the ancient spring melodies, which include the agrarian subjects. Numerous samples of the relevant themes identified in the repertoire of the Eastern Podillia people, point to the long-standing high-respectful, very responsible attitude of the owner of the land, a farmer to all of the stages, which the spring works include.

In general, the rites of spring are based on the principle of a true reflection of reality as a

necessary condition for a long-term stay and a big potential of the genre. Recording and studying the ancient genre calendar rituals, scientists folklorists of the end of XIX-beginning of XX century described spring ritual actions, committed by our ancestors in the past, as follows: «the Ukrainians plough the land and they prepare it for sowing, to the same songs and movements of the body demonstrate the process of tillage» [7, с.437].

Singing “vesnyankys”, going round dancing, playing children's games, youth festivals take place today in rural and urban areas, near the clubs and Houses of Culture, schools, educational institutions (previously these activities were held near the Church, on the edge of the forest, less often – in the groves): «Folk song samples of the ceremonial genre in deep antiquity, in the epoch of the mythological world perception had some «organizational-consumer» purposes» [1, p. 18].

Therefore, as in the ancient times, in the modern spring songs, calls for early arrival of spring, riot of leaves and grass in the meadows, generous growth of rye-wheat are pronounced.

By their varieties, spring rituals are divided into: mime scenes and games, which are very rarely used in the current spring rites or completely gone out of use; the singing of spring songs-callings, which relate to a rather ancient kind of “vesnyankys” and in ancient times were sung only by girl groups; dancing and games with singing, a characteristic feature of which is «...the indissoluble unity of the melody, the text, movements (dance, step, running) and performance (strong sound, a strict ritual manner, devotion, the communal ritual character) [4, p. 46].

Almost always next to the girl groups, there were fun and games of children's «pack» – from ancient times it was quite an active group in the cycle of spring rituals. At the present time in the Eastern Podillia villages we have the opportunity to occasionally watch the simultaneous formation and performance (as an action-replay) of a children circle (often with the motive or the active support of older people, present at the event). As a rule, a group of children-performers is organized spontaneously in the middle of a group of adults; in their singing the most simple and quite old «children» motives such as a sincere call for spring, heat, quick arrival of birds predominate. As practice shows, often by the outer simplicity and “ease” of a game character spring children's amusements, singing and poetry there can be hidden real deep meaning of the ancient spring ritual, which in some areas has long been lost on the roads of history.

Having much in common with other regions, which is absolutely natural, spring-ritual songs of Eastern Podillia vary for their intonations, have another performance of «reading» melodies and poetry; they are filled with local dialect words, therefore, present a number of special local traditional characteristics, typical only for this region.

The rites of spring are filled with noticeable elements of the satirical laughter, some specimens are openly mocking or humorous in nature, the natural inclusion of which has two very important roles – the «moral censorship» and full «permissiveness», which in fact can be considered as special methods of emotional release of a performer at the time of singing. Taking into account the fact that in the rural way of life «everything and everybody is in the eyes», sometimes the texts of such samples are directly targeted to a specified person (one of those people who live nearby). Youth jokes, smiles, fun, that go into the poetic canvas of spring chants, have, as a rule, major-light mood of the refrain.

The holiday of Spring in the lands of the Eastern Podillia has always been not only of religious and economic value, but also the family. This is indicated by the prevalence of the regional spring melodies of songs with family and household plots, which specifies certain dramatic moments of family life, of the sad realities of family life, mental pain and anguish. Most often, a young girl or a woman reveals them through the song to her dearest people – a mother, father, and sister, brother (the relevant techniques in the best way correspond to the songs of family life and of love lyrics).

It should be mentioned that one of the necessary and important steps to establish the contours of the people's culture in the separate regions is clearly aimed educational and folklore research work with the youth, which requires a real solution of a number of educational problems, that not always can be solved at the regional levels, as questions concerning the problems of translation of historical memory to a large extent depend on the existing in the state forms and

methods concerning the need to overcome them.

The research work dealing with recording, analysis and preservation of the song material, gives an opportunity to a future teacher (in particular a teacher of artistic subjects in a school of I-III levels), a music teacher of pre-school institutions (as relay hosts) not only to deeper understand specific delve into the musical traditions of their people, but also to comprehend the depth and the principles of their creation from the most ancient times up to the present, prove special poetic and musical coloring of the most common genres spread on this territory, to stimulate the interest to the authentic models that have kept their archaic features.

As practice has shown, in certain moments of special attention of the recorders to the singing or to the actions that a bearer of traditions presents, there is an instant, so to say, «closing», the embarrassment of the informant or outright rejection to perform, that may be manifested in the following way: «I do not know anything; I do not remember, because I danced a long time ago, when I was young»; «What can I being so old show you now?»; «Who cares now what such an old woman like me sings?».

In such a case, it is necessary for a recorder to become very cautious and tolerant; the professional approach, knowledge of the psychology of communication, finally, the human qualities of recorders can “calm down” the performers and point out their interest of what they had heard and seen, the sincerity of their intentions and behavior.

Successful communication with a native calendar-ritual traditions can be helped by so to say, psychological restructuring of the writing process, in which «...there is an actual concentration on the methods and methodology of the study, which would make possible the way from ascertaining to motivation» [3, p. 252].

As to the use of specific methods of recording samples «live», scientists advise to take into account a number of facts, which at the stage of deciphering allow more truthfully record the materials found in the history of a particular area, namely: names, surnames, age, indicate from whom and when the recording was made, in which area a speaker lives, therefore, to be «...accurate to the smallest details, to fix everything «literally» as the singer or the narrator says, mark the stress, give the explanation of incomprehensible words, expressions» [2].

As practice shows, balanced, natural actions of a recorder produce significant results, often thanks to them you can detect extremely rare, important for further research samples, which contain neither in word nor in melody any excessive or undue, its sounds and display are very simple and available, in the «author's demonstration» there is nothing superfluous, which could distract, or surplus that would burden our sense of hearing or sight.

Taking into account the fact that all the folk culture is «... dialectal in nature, all its manifestations and forms function in the form of options, territorial and internal dialectal variants with different degrees of difference...» (This is strongly reflected in folklore, where there are really numerous variants of texts [6, p. 20] – along with a wealth of spring melodies, attention of researchers is attracted by poetic dialectal variety of spring rites cycle of the Eastern Podillia.

This way you can, for example, specify the use by the Eastern Podillia people singing “vesnyankys” hard pronunciation of the sound [r], for example, «вираджала»; strong pronunciation of sound combinations [еньк], for example, «ненці». There is often used a strong pronunciation of the sound [t] in the verbs, for example, «б’ют, віддають» as well as the stress on the root morpheme in verb forms.

The peculiarity of the Eastern Podillia dialects is using sound [y] instead of sounds [i] and [e], for example «Панчишечки», «Як ці подеруться, то я полатаю».

Conclusions. Summing up, we should say: the memory of the people is absolutely independent of any formal factors; it is specific, true, durable and able to retain the finest details from the most ancient times. Traditions of each nation’s history make a dynamic (variable) system; their sustainability is a purely relative concept.

The historical and scientific value of the local authentic forms and folklore phenomena, which are included in the functional and calendar cycle causes no doubt. This is a small part of the whole ethnic culture of Ukrainians, which is conserved and developed in a locally-typological

diversity, therefore is worth attention, because of its positive experience that is in the best way tied to the agricultural cycle of these lands and contains in its samples its long-standing essence and peculiarities.

Today calendar rites of local territories are not only the organic component of the all-Ukrainian folklore process (the factor, which points to the genetic and functional relationship of calendar-ritual phenomena in different areas), but also a special ceremonially-effective factor in the preservation of the ethnic and cultural identity of the nation, reviving samples of which is the best evidence of national unity through diversity of the local.

The long and rich traditions of calendar rites, raised by the Ukrainian people for thousands of years, today became the defining elements of national consciousness. Thanks to their sustainable survivability and immersion in the history of ancient times, each of the next generations has the opportunity to take advantage of the unique in its essence and significance ethno cultural knowledge.

The effective factor of preservation and revival of the nationally essential things, which in many cases are lost in the course of integration processes, must become increasing almost lost in our time musical-educational extra-institutional activities, namely the recovery and the considerable expansion of the artistic amateur and especially domestic music-making, which in many countries is considered to be an indicator of public interests.

In the processes regarding the preservation of the folk song creation it is important to help students show themselves, their natural qualities directly through the song in the educational institution (participation in folklore collectives, creative laboratories, studios, festivals, contests, folklore expeditions, etc.). Concentration on these forms leads to comprehension the following: the conscious understanding that genuine and great of art of the people grew up in a certain environment and is inextricably linked with the rich national ground on which it was born, has grown and continues to grow.

References:

1. Agapkina. The sound image of time and ritual, and (on the material of Slavic spring rituals). // The world of sounds and silence. Semiotics of sounds and speech in the traditional culture of the Slavs. – M., 1999. – P. 17-50.
2. Belozersky N. Rules for writing the dumas, songs, fairy tales, legends, etc. // Folk south Russian songs. Edition by A. Metlitsky. – K., 1854.
3. Gamal, L.V. Educational philosophy and ehtnology /to the problems of status / I.A. Zyazyun, S.O. Cherepanova, N.G. Nychkalo, V.G. Skotny and others. // The dialogue of cultures: Ukraine in the global context. Philosophy of education: collection of reports at the methodological seminar «Philosophy of education in the XXI century», February 26-27, 1999. – L. : Svit, 1999. – the 4th issue. – P. 252.
4. Ivanitskyi A. Ukrainian folk musical creativity : a training manual. – K. : Musical Ukraine, 1999. – 216. – P. 46.
5. Dictionary of foreign words. Ed. by the Academician of USSR Academy of Sciences A.S. Melnichuk. Second edition, revised and completed. – K. : The main editorial office of UR, 1985. – 966 p. – P. 635.
6. N. Tolstoy. Language and Popular Culture. Essays on Slavic mythology and ethno linguistics. – M. : Indrik, 1995. – 509 p. – P. 20.
7. Chubinsky P. The works of ethno graphical – statistical expedition to the West Russian area. – Spb., – 1872. – Vol.3 – P. 437.

УДК 376.32:004

*Ю.Й. Тулашвілі, к.техн.н., доцент,
Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк*

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ОСІБ З ПОРУШЕННЯМ ЗОРУ ДО ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ КОМП'ЮТЕРНОЇ ГРАФІКИ

У статті розглядаються актуальні питання формування готовності людей з вадами зору до використання елементів комп'ютерної графіки в процесі навчання. Дослідження проводилось в межах концепції доступності інформаційних комп'ютерних технологій інвалідам зору.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, професійна освіта, люди з обмеженими можливостями, педагогічна технологія, рельєфне креслення, комп'ютерна графіка.*

В статье рассматриваются актуальные вопросы формирования готовности людей с дефектами зрения к использованию элементов компьютерной графики в процессе обучения. Исследование проводилось в рамках концепции доступности информационных компьютерных технологий инвалидам по зрению.

Ключевые слова: *информационное общество, профессиональное образование, люди с ограниченными возможностями, педагогическая технология, рельефное черчение, компьютерная графика.*

Questions of forming of readiness to the use of elements of computer graphics in the process of studies of people with defects of sight are examined in the monograph. Research was conducted within the limits of conception of availability of information computer technologies the invalids of sight.

Keywords: *information society, professional education, people with disabilities, educational technology, relief drawings, computer graphics.*

Актуальність та постановка проблеми. На сьогоднішній час серед незрячої молоді посилюється прагнення до оволодіння фахом через здобуття вищої освіти. Це обумовлено тим, що найбільш ефективні шляхи самореалізації інвалідів зору лежать у сфері інтелектуальної діяльності, а значить, вимагають високого освітнього рівня. Створити незрячим студентам сприятливі умови для здобування освіти, підвищити їх конкурентоздатність на ринку інтелектуальної праці покликані сучасні комп'ютерні технології, які адаптовані для людей з вадами зору.

Актуальність проблеми соціально-трудої адаптації інвалідів зору визначається, насамперед, місцем незрячої людини в соціальному середовищі, тією обставиною, що всі інваліди зору можуть бути включені в життя суспільства не тільки як соціально-повноправні, але й творчо активні його члени.

Проблема повноцінного включення інвалідів зору в суспільне життя визначається у тифлопсихології та тифлопедагогії як проблема соціальної адаптації та інтеграції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Базовими аспектами для розробки досліджуваної проблеми стали роботи, в яких розглядається особливості процесу особистісного розвитку незрячих та його прояву у різних сферах життєдіяльності (В. Акімушкін, В. Єрмаков, М. Земцова, О. Литвак, І. Моргуліс, Є. Синьова, А. Суславичус, С. Федоренко та інші). В основі нашого дослідження знаходились теоретичні положення про те, що викликана тяжким сенсорним дефектом (сліпотою) своєрідність соціальної ситуації спрямовує розвиток особистості з більшою або меншою детермінуючою силою і значно позначається на специфіці її життєвого шляху.

В процесі наукового пошуку, ми виявили, що у тифлопсихологічній та тифлопедагогічній літературі (В. Акімушкін, М. Земцова, В. Єрмаков, І.С. Моргуліс та інші) наведено досить багато прикладів вражаючих досягнень сліпих у різних сферах професійної діяльності. Взагалі, серед професій, що є престижними для сліпих та за якими вони

намагаються працювати, в абсолютній більшості подані такі, які вимагають подальшого навчання у професійних та вищих навчальних закладах.

Метою статті є визначення напряму розв'язку актуальних питань формування готовності людей з вадами зору до використання елементів комп'ютерної графіки в процесі їх навчання.

Виклад основного матеріалу. За результатами дослідження нами було встановлено, що світовий досвід соціальної адаптації інвалідів зору розкриває можливості широкого застосування нових інформаційних технологій для їх професійної орієнтації. Комп'ютеризація всіх напрямів діяльності людства дозволяє з впевненістю казати, що сучасні професії такі як оператор комп'ютерного набору, бухгалтер, економіст та інші де широко застосовується комп'ютерна техніка можуть бути доступними для інвалідів зору. Поява допоміжних технологій, знаних у світі під назвою "Assistive Technologies" [1, с. 80], сьогодні значно допомагає незрячим та особам із порушенням зору здійснювати професійне навчання, створювати додаткові шляхи доступу до інформації та загалом – інтегруватися до світу працюючих і бути повноцінним членом суспільства.

Сьогодні в Україні набувається досвід застосування інформаційних технологій для розв'язання завдання соціалізації інвалідів зору з подальшою їх професіоналізацією. Вивчення особливостей процесу формування вмінь роботи за комп'ютером у людей з патологією зорового аналізатора має велике теоретичне та практичне значення. Розробка нових шляхів у поданні знань та розвитку навичок дій з комп'ютером у людей з порушенням зору дає нам можливість створити умови для навчання цієї групи людей.

У ході науково-пошукової роботи, обґрунтовуючи дидактичні умови соціальної інтеграції незрячих в сучасне інформаційне суспільство, ми опирались на наступне:

- процес соціальної адаптації інвалідів зору до суспільних відносин полягає в наданні їм відповідної освіти і кваліфікації, що дасть їм можливість подальшого працевлаштування за обраною спеціальністю;

- психологічна адаптація людей з вадами зору зумовлена їх індивідуальними особливостями та умовами їх співіснування в соціумі. В залежності від того, які умови та психологічна атмосфера буде створена суспільством навколо незрячих, процес їх соціальної інтеграції в умовах переходу до сучасного інформаційного суспільства проходитиме значно плідніше і якісніше.

Аналіз історичного розвитку тифлопсихології та тифлопедагогіки доводить, що розвиток системи освіти вимагає постійного вивчення, теоретичного осмислення та впровадження нових педагогічних технологій. Науковий розгляд проблеми соціальної інтеграції людей з вадами зору переконує, що сьогодні важливу роль у процесі реабілітації відіграють сучасні навчальні методики, які побудовані з врахуванням нових наукових і технічних досягнень сучасного інформаційного суспільства.

Для соціальної реабілітації та подальшої професіоналізації незрячих людей сьогодні важливу роль відіграють вміння користуватись методами рельєфного креслення та навички подальшого відтворення побудованого зображення комп'ютерними засобами.

Проведений аналіз показує, що спеціальні методи креслення та відтворення графічних зображень значно полегшують навчальну та трудову діяльність людей з вадами зору, тому їм необхідно оволодівати ними й використовувати їх у своїй роботі [2, с. 91]. Всі знані педагогічні технології навчання осіб з порушенням зору рельєфному кресленню ґрунтується на пристроях, які дозволяють створювати рельєфно крапкове зображення.

За результатами проведеної роботи нами розроблено технічний засіб для рельєфного креслення. В процесі розробки його конструкції вирішувались питання, які полягали у доступності та зручності, його простоті та одночасному забезпеченні достатньої точності побудови зображення. Це повинно сприяти легкому засвоєнню прийомів застосування такого приладу та дозволить створювати геометричні фігури із високою точністю.

Було запропоновано вдосконалити пристрій, який за зовнішнім виглядом нагадує всім нам відомий з шкільних років транспортир. Пристрій являє собою комбінацію "транспортир-

лінійка” (рис.1) і дозволяє із задовільною точністю створювати рельєфне зображення. Для якісного креслення використовується лист гуми, який підкладається під папір. Папір бажано застосовувати якістю, що відповідає звичайному брайлівському паперу, паперу для ескізів або на пів ватману.

Застосування пристрою “транспортир-лінійка” для навчання за курсом “Інженерна та комп’ютерна графіка” відбувалось за розробленою нами методикою, яка дозволяє в процесі навчання досягнути достатнього рівня засвоєння методів рельєфного креслення студентами-інвалідами зору при створенні графічного зображення з високою точністю. При необхідності зображення супроводжується написами шрифтом Брайля. Рельєфне креслення виконується звичайним грифелем Брайля використовуючи отвори, що розташовані по внутрішній стороні лінійки та по площині утворюючої транспортиру. Всі отвори виконані з високою точністю, що дозволяє переносити відповідну точність приладу на зображення.

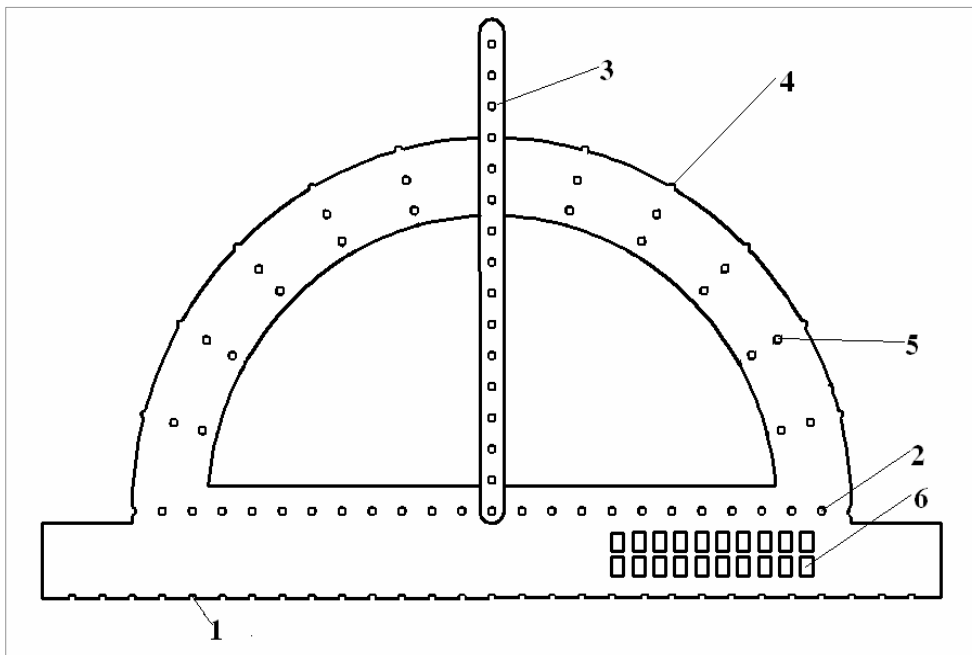

Рис. 1. Зображення універсального пристрою “транспортир-лінійка”

1. Градуйована зовнішня лінійка.
2. Градуйована внутрішня лінійка.
3. Градуйована рухома лінійка-стрілка.
4. Градуйований профіль транспортиру.
5. Отвори точної кутової орієнтації транспортиру.
6. Клітинки для написання шрифтом Брайля.

Рельєфне креслення побудоване за допомогою “транспортир-лінійки” можна використовувати як рельєфний варіант попереднього “чорнового” зображення, яке в подальшому буде переведено до звичайного вигляду засобами інформаційних комп’ютерних технологій.

Засобом створення особами з порушенням зору графічного зображення із застосуванням інформаційних комп’ютерних технологій можуть стати різноманітні інтерактивні графічні програми, наприклад програма AutoCad, яка дозволяє працювати із допоміжними технологіями. Допоміжні технології реалізуються голосовим синтезатором Jaws for Windows. Голосовий сигнал дозволяє незрячим та людям з візуальними обмеженнями отримати інформацію яка міститься у комп’ютері та керувати його роботою з допомогою голосової підтримки усіх команд, що вводяться. Допоміжні технології виступають потужним засобом соціальної реабілітації у допомозі незрячим та особам з вадами зору у їх професіоналізації.

Пристрій “транспортир-лінійка” та методики його застосування в процесі побудови рельєфного зображення з подальшим переведенням його на засоби комп’ютерної графіки був апробований на базі Консультативного пункту міжобласної вечірньої змінної школи при Волинському обласному центрі реабілітації інвалідів зору, у спеціалізованій школі №5 м. Києва та при навчанні студентів інвалідів зору ВНЗ. Проведено перевірку ефективності не лише пристрою для рельєфного креслення “транспортир-лінійка”, а й методик його застосування в процесі навчання за індивідуальними курсами “Рельєфна креслення” та “Інтерактивні графічні пакети”. Відгуки викладачів (вчителів) і студентів (учнів шкіл) були досить задовільними, прилад виявився легким у користуванні та дозволяв здійснювати побудову графічних зображень необхідної точності, що дуже важливо в процесі перенесення графічних рельєфних зображень на комп’ютер, використовуючи інтерактивний графічний пакет AutoCad.

Таким чином, ми встановили, що при здійсненні особами із сліпотою побудови графічних зображень шляхом перенесення рельєфного відображення в електронний його варіант засобами комп’ютерної графіки процес навчання визначається своєю креативністю. Для людини з вадами зору повстає завдання створення алгоритму побудови креслення в графічному редакторі AutoCad.

Педагогічна технологія навчання рельєфного креслення з подальшим відтворення побудованого зображення засобами комп’ютерної графіки реалізовано на основі комплексного підходу, в якому забезпечується реалізація міжпредметних зв’язків дисциплін, що вивчались студентами інвалідами зору за індивідуальним планом. План і організаційна структура занять подана у виданні [3, с. 160].

Одним із перспективних напрямів, що був застосований у процесі побудови педагогічної технології, є впровадження у навчальний процес науково обґрунтованих, високоефективних, інтенсивних технологій, які базуються на сучасних досягненнях вітчизняних та світових інформаційних комп’ютерних технологій, що дозволило забезпечити досягнення гарантованої якості навчання студентами з вадами зору із застосуванням інноваційних методик. Застосування методу багатократного повторювання навчальних об’єктів (БПНО) дозволило особам з порушенням зору досягнути високого рівня засвоєння навчального матеріалу. БПНО — розрізнена багатократно вживана підбірка певного змісту, що вживається для виконання та закріплення єдиного навчального завдання [3, с. 131].

Висновок. Отже, в процесі виконання наукового дослідження нами запропоновано педагогічну технологію, що сприяє формуванню готовності осіб з порушенням зору використовувати елементи комп’ютерної графіки в процесі навчальної діяльності. Подальше дослідження застосування приладу “транспортир-лінійка” та розроблених методичних засад навчання осіб з порушенням зору прийомам комп’ютерної графіки буде сприяти більш успішному навчанню таких людей у професійно-технічних та вищій навчальних закладах.

Література:

1. Hatlen H. In support of specialized programs for blind and visually impaired children : The impact of vision loss on learning / Hatlen H., Curry S. // Journal of visual impairment and blindness. – 1987, vol 81, Nr, 1. – P. 79-83.
2. Синьова Є. П. Тифлопсихологія : Підручник / Є.П. Синьова. – К. : Знання, 2008. – 365 с.
3. Тулашвілі Ю. Й. Технологічні аспекти комп’ютерного навчання людей з вадами зору : [монографія] / Ю.Й. Тулашвілі. – Луцьк : ВМА «ТЕРЕН», 2010. – 264 с.

*Yu. I. Tulashvili, Candidate of Technical Sciences, Docent,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk*

EDUCATIONAL TECHNOLOGY OF READINESS OF PEOPLE WITH DEFECTS OF SIGHT TO USE OF COMPUTER GRAPHICS

У статті розглядаються актуальні питання формування готовності людей з вадами зору до використання елементів комп'ютерної графіки в процесі навчання. Дослідження проводилось в межах концепції доступності інформаційних комп'ютерних технологій інвалідам зору.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, професійна освіта, люди з обмеженими можливостями, педагогічна технологія, рельєфне креслення, комп'ютерна графіка.*

В статье рассматриваются актуальные вопросы формирования готовности людей с дефектами зрения к использованию элементов компьютерной графики в процессе обучения. Исследование проводилось в рамках концепции доступности информационных компьютерных технологий инвалидам по зрению.

Ключевые слова: *информационное общество, профессиональное образование, люди с ограниченными возможностями, педагогическая технология, рельефное черчение, компьютерная графика.*

Questions of forming of readiness to the use of elements of computer graphics in the process of studies of people with defects of sight are examined in the monograph. Research was conducted within the limits of conception of availability of information computer technologies the invalids of sight.

Keywords: *information society, professional education, people with disabilities, educational technology, relief drawings, computer graphics.*

Aspiring to master profession through higher education obtaining, intensifies among blind youth nowadays. It is stipulated by the fact that the most effective ways of self-realization of invalids of sight lie in the sphere of intellectual activity, and, require a high educational level. Modern computer technologies which are adapted for people with defects of sight are called to create for blind students favorable conditions for education obtaining, to promote their competitiveness at the market of intellectual labour.

Actuality of problem of social labour adaptation of invalids of sight is determined, above all things, by a place of blind man in a social environment, by that circumstance, that all invalids of sight can participate in the life of society not only as socially competent, but also as its creatively active members.

The problem of the valuable including of invalids of sight in public life is determined in psychology and tyfopedagogic as a problem of social adaptation and integration.

Works in which the peculiarities of process of personality development of blind people and its display in the different spheres of vital functions were examined (V. Akimushkin, V. Ermakov, M. Zemcova, A. Litvak, I. Morgulis, E. Sinjeva, A. Suslavichyus, S. Fedorenko and others) became the base aspects for development of the investigated problem. Theoretical principles of our research lie in the fact that the originality of social situation which is caused by a heavy sensory defect (by blindness) directs development of personality with greater or less determining force and considerably affects the specification of its vital way.

In the process of scientific search, we have discovered that in to typhlo-psychological and typhlo-pedagogical literature (V. Akimushkin, M. Zemtsova, V. Ermakov, I. Morgulis and others) many examples of striking achievements of blind people in different spheres of professional activity are given. In general, among professions which are prestige for the blind and after which they try to work, are professions which require subsequent studies in professional and higher educational establishments are given in absolute majority.

The aim of the article is to determine the direction of solving current issues shaping ready

for use elements of computer graphics in learning people with impaired of sight.

According to the results of investigation we ascertained that the world experience of social adaptation of invalids of sight exposes possibilities of wide use of new information technologies for their professional orientation. Computerization of all directions of humanity of activity allows to say with a confidence that modern professions such as an operator of computer set, accountant, economist and others, where a computer technique is widely used can be accessible for invalids on sight. Appearance of auxiliary technologies, known in the world under the name of “Assistive Technologies” [1, p. 80], today considerably help blind people and the persons with a violation of sight to carry out professional studies, create additional access paths to information and on the whole help them to be integrated to the world of working people and be the valuable member of society.

Experience of information technologies application is acquired in Ukraine today. The purpose of such application lies in the solving of the problem of invalids of sight socialization with their subsequent professionalization.

The study of features of process of forming of abilities of work at the computer for people with pathology of visual analyzer has a large theoretical and practical value. Finding a new of ways in representation of knowledge and development of skills of actions with a computer at violation of sensory sphere enables us to determine conditions and methods of certain group of people studies.

During scientific researching work we've substantiated the didactics conditions of social integration of blind people in modern informative society. We were guided by the following:

- the process of social adaptation of invalids of sight to the public relations consists in their obtaining of proper education and qualification which will enable them in subsequent in employment according to the selected speciality;

- psychological adaptation of people with defects of sight is caused by their individual features and terms of their coexistence in society. Depending on the fact, what conditions and psychological atmosphere are created in the society round blind people, process of their social integration in the conditions of transition to modern informative society will be carried out considerably more fruitfully and more qualitatively.

The analysis of historical development of the science of the blind people proves that development of the system of education requires a permanent study, theoretical comprehension and introduction of pedagogical searches. Scientific consideration of problem of social integration of people with defects of sight persuades that today an important role in the process of rehabilitation is played by modern educational methods which are built taking into account new scientific and technical achievements of modern informative society.

For a social rehabilitation and subsequent professionalization of blind people an important role is played today by abilities to use the methods of relief draft and skills of subsequent recreation of the built image by computer facilities.

Consequently, the conducted analysis shows that the special methods of draft and recreation of graphic images considerably facilitate educational and labour activity of people with defects of sight [2, p. 91]. That's why they must master them and use in the work. All known educational technology training persons with visual impairments relief drawings based on devices that allow you to create relief dot image.

As a result of the work a technical means for relief to create relief dot image have developed. In the process of developing its design solved the issue, which consisted of accessibility and convenience to its simplicity and accuracy while ensuring adequate construct the image. This should facilitate easy absorption techniques and the use of such a device will allow you to create shapes with high precision.

A device shows by itself combination “protractor-ruler” (fig. 1) and allows to build a relief image with satisfactory exactness. The sheet of rubber, which is laid under a paper, is used for a high-quality draft. It is desirable to apply a paper of good quality, which corresponds to ordinary Braille's paper, paper for sketches or half whatman's paper. An image, built by a “protractor-ruler”, can be used as a relief variant of previous “draft” variant, which in future will be transferred to the

ordinary form by facilities of information computer technologies.

A relief draft, built by a “protractor-ruler”, can be used as a relief variant of previous “draft” image which in future will be transferred to the ordinary form by facilities of information computer technologies.

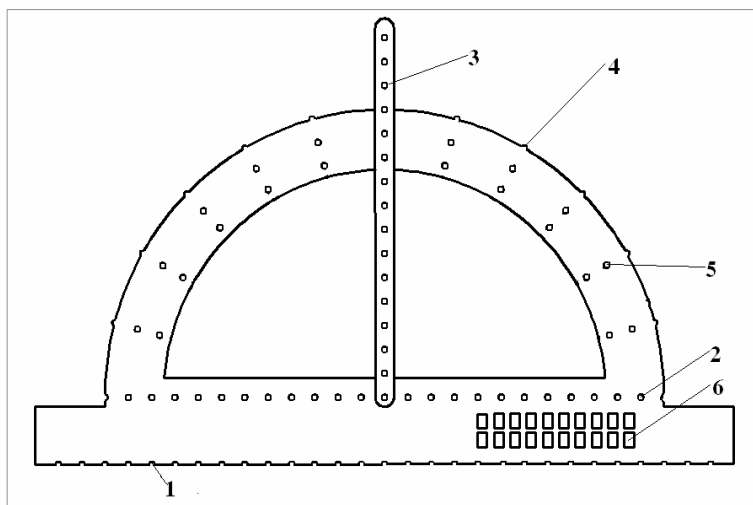

Fig 1. Image of universal device “protractor-ruler”

1. Graduated external ruler.
2. Graduated internal ruler.
3. Graduated mobile ruler-pointer.
4. Graduated profile of a protractor.
5. Openings of a protractor exact angular orientation.
6. Cells for writing with Braille type.

Relief drawings constructed by "protractor-ruler" can be used as relief version of the previous "rough" image, which later will be converted to normal form by means of information technologies.

For the construction of graphic image by facilities of computer technologies method of application of graphic interactive package of AutoCAD has been developed. Graphics editor AutoCAD is the most widespread mean of computer graphics, which is used with success both by engineers and designers and architects. AutoCAD is “friendly” in relation to blind as a software product because it is supported the vocal synthesizer Jaws for Windows. It creates pre-conditions of application of auxiliary technologies. The text editor of commands, which is built-in in AutoCAD, provides permanent vocal control after commands which are entered. Principle of construction of graphic image with the use of the system of co-ordinates allows to develop graphic images with high exactness. Using a relief “draft” image, a specialist which has defects of sight can reproduce it with success in electronic kind with a subsequent depicting through an ordinary printer.

Device “protractor-ruler” and methods of its application in the process of construction of relief image with its subsequent transference on facilities of computer graphics was approved on the base of the consultative post of inter-regional variable night-school at the Volyn regional center of rehabilitation of invalids of sight, at specialized school №5 of c. Kyiv and in the universities at the studies of students of invalids of sight by the individual educational course by the teachers of department of computer technologies of professional studies. Verification of efficiency of the device for a relief draft “protractor-ruler” and also methods of its application in the process of studies by individual courses “Relief draft” and “Interactive graphic packages” were conducted. Responses of teachers of higher educational establishments (teachers) and students (students of schools) were satisfactory enough. Device revealed to be easy in the use and allowed to carry out the construction of graphic images of necessary exactness. It is very important in the process of transference of graphic relief images on a computer, using the interactive graphic package of AutoCAD.

Thus, we have found that making people with blindness of graphic images by transferring

relief reflected in the electronic version of it by means of computer graphics learning process is defined by its creativity. For people with visual impairments rises task creation algorithm for constructing drawings in graphics AutoCad.

Educational technology training relief drawings with reproduced images constructed by means of computer graphics realized through an integrated approach, which ensured the implementation of interdisciplinary relations disciplines studied by students with disabilities of an individual plan. Plan and organizational structure of lesson are given in the [3, p. 160].

One of the promising areas that was used in the construction of educational technology is systematic reiteration of the material which had been studied at the previous lessons is an important moment of every next material. Method of application in the educational process of frequent reiteration of educational objects (FREO) - repeatedly common selection of educational material of certain maintenance, which is used for an initial study and subsequent fixing of the unique educational task [3, p. 131]. Educational technology training relief drawings with reproduced images constructed by means of computer graphics is based on the application of FREO.

Conclusions. Consequently, in the process of implementation of research work we proposed the method of realization of terms of technology forming to readiness with the use of elements of computer graphics in the process of studies of people with defects of sight.

Further study of the use of the device "protractor, ruler," and teaching the principles of teaching visually impaired computer graphics will make success more training people in vocational and higher education institutions.

References:

1. Hatlen H. In support of specialized programs for blind and visually impaired children : The impact of vision loss on learning / Hatlen H., Curry S. // Journal of visual impairment and blindness. – 1987, vol 81, Nr, 1. – P. 79-83.
2. Синьова Є.П. Тифлопсихологія : Підручник / Є.П. Синьова. – К. : Знання, 2008. – 365 с.
3. Тулашвілі Ю.Й. Технологічні аспекти комп'ютерного навчання людей з вадами зору : [монографія] / Ю.Й. Тулашвілі. – Луцьк : ВМА «ТЕРЕН», 2010. – 264 с.

УДК 378.016:7

*М.О. Мороз, викладач,
Барський гуманітарно-педагогічний коледж ім. М. Грушевського*

КРИТЕРІАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МИСТЕЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ У ПРОЦЕСІ ПОЛІХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються та обґрунтовуються критерії, за якими визначається рівень сформованості професійної компетентності педагога. Пропонується аналіз критеріїв для визначення рівнів сформованості мистецької компетентності майбутніх учителів музики у процесі поліхудожньої освіти.

Ключові слова: професійна компетентність, мистецька компетентність, критерії, мотивація, творчість, емоційне сприйняття.

В статье рассматриваются и обосновываются критерии, по которым определяется уровень сформированности профессиональной компетентности педагога. Предлагается анализ критериев для определения уровней сформированности искусствоведческой компетентности будущих учителей музыки в процессе полихудожественного образования.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, искусствоведческая компетентность, критерии, мотивация, творчество, эмоциональное восприятие.

The article examines and grounds the criteria, with the help of which the level of formation of professional competence of a teacher is determined. The analysis of the criteria for determining levels of the formation of creative competence of future Music teachers in the process polyartistic education are suggested.

Keywords: professional competence, artistic competence, criteria, motivation, creativity, emotional perception.

Постановка проблеми. Професійно компетентний педагог – це реальна вимога освіти ХХІ століття. Адже завданням сучасної освіти є формування компетентно підготовленої молоді до життя у суспільстві. Згідно з Наказом Міністерства освіти та науки України та Академії педагогічних наук України № 428/48 від 04.09. 2000 р. [3, с.30] було розроблено критерії оцінювання навчальних досягнень у системі загальної середньої освіти, де визначено основні компетенції, яких вимагає сучасне життя від підростаючого покоління, а саме: громадські, ті, що стосуються життя в полікультурному суспільстві, ті, що пов'язані з володінням усною і писемною рідною та іншими мовами, пов'язані з вимогами інформаційного суспільства, а також компетенції щодо бажання і готовності постійно навчатися як у професійному, так і в особистому та суспільному плані [2, с. 29]. Вчитель повинен бути готовим до роботи з формування в учнів усіх зазначених видів компетенцій. Але для того, щоб здійснити це, у випускника педагогічного вищого закладу освіти мають бути сформовані всі складові професійної компетентності, професійно значущі якості, що необхідні сучасному вчителю для виконання педагогічної діяльності.

Теоретичне дослідження проблеми формування професійної компетентності майбутніх учителів музики показало, що важливим чинником професійного зростання є рівень сформованості у них мистецької компетентності. Адже саме такий учитель здатний задовольнити всі вимоги сучасної освіти, яка впевнено впроваджує поліхудожні тенденції у розвитку підростаючого покоління. Для того, щоб забезпечити освітню підготовку підростаючого покоління, сформувати компетентну особистість, здатну жити та професійно реалізовуватися в сучасних суспільних умовах (як того вимагають відповідні державні закони, програми), вчитель музики сам повинен володіти достатніми знаннями, сформованими вміннями, особистісними якостями такими як гуманність, гнучкість, комунікативність, ініціативність та ін., сам повинен бути творцем і розвивати творчі здібності своїх вихованців, спонукати їх до творчої реалізації набутих знань, умінь як у повсякденному житті, так і в професійному становленні.

Оскільки формування професійної (мистецької) компетентності педагога тривалий, складний та багатогранний процес, для успішного його завершення необхідний постійний контроль на всіх етапах його проходження і, що головне, усвідомлення кінцевої мети. Усе це буде неможливим без вироблення конкретних *критеріїв*, за якими й здійснюватиметься оцінка результатів процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В педагогічних дослідженнях українських та зарубіжних учених знаходимо чимало підходів до проблеми критеріїв формування професійної компетентності педагога (професійну компетентність педагога досліджували Т. Браже, С. М'якішев, Л. Іванова, Т. Міроненко, Л. Трубайчук, Н. Бібік, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.; мистецьку компетентність майбутніх учителів музики – Л. Коваль, Л. Масол, О. Олексюк, В. Орлов, Г. Падалка, Г. Побережна, О. Ростовський, О. Рудницька, Л. Савенкова, Г. Сухобська, В. Шульгіна, О. Щолокова, та ін.). Аналіз наукових джерел дозволяє помітити певну схожість у формулюванні. В цілому класифікація критеріїв зводиться до розгляду таких моментів як знання, діяльність, особистісний (ціннісний) розвиток педагога. Але незважаючи на подібні моменти, спостерігаємо і деякі відмінності, що полягають, насамперед, у кількісному підході до критеріїв та їх змістовному наповненні.

З огляду на актуальність даної проблеми, ми ставили за **мету** розглянути критерії, що дозволяють визначити рівень сформованості мистецької компетентності майбутніх учителів музики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Говорячи про критерії, ми маємо на увазі ті ознаки, на основі яких здійснюється оцінка певних дій, явищ, процесів.

Проаналізувавши критерії визначення рівня сформованості професійної компетентності педагога різних вчених та науковців-дослідників, ми бачимо, що підходи до даної проблеми хоч і різносторонні, але в цілому критерії зводяться до особистісно-змістовного, діяльнісного, професійно-ціннісного компонентів, хоча різниця між ними

полягає у кількісному показникові: спостерігається як більш детальна, так і узагальнена класифікація складників [1].

Ми переконані, що найперше, що потрібно визначати серед професійних якостей майбутнього педагога, це рівень *мотиваційно-ціннісних* орієнтирів. Адже мотивація – головна рушійна сила будь-якої діяльності. І рівень професійної готовності майбутнього спеціаліста, як і рівень його подальшої педагогічної діяльності, залежить, насамперед, від того, наскільки міцними є мотиваційні позиції педагога, наскільки він розуміє та усвідомлює власне професійне призначення.

Враховуючи, що не всі студенти, приступаючи до професійного навчання, мають чіткі професійно спрямовані мотиви (адже сьогодні, на жаль, часто спостерігаємо мотивацію до навчання більш побутового характеру, як-от навчаються там, де „простіше поступити”, або ж тому, що „так сказали батьки”, а не там, де хочуть самі), найперше завдання навчально-виховного процесу ВНЗ – зміцнити мотиваційні орієнтири студентів, спрямувати їхню навчальну діяльність на свідоме, цілеспрямоване оволодіння педагогічними професійними якостями.

Проте навчально-виховний процес ВНЗ повинен будуватися таким чином, щоб не лише посилювати мотиваційно-ціннісні позиції майбутніх спеціалістів, а й забезпечувати засвоєння студентами спеціальних *знань, умінь* у відповідній галузі, формування професійних *навичок*. Адже рівень педагогічної діяльності залежить від рівня професійних ЗУНів, від гнучкості, творчості, яку виявлятиме вчитель у процесі застосування отриманих знань та вмінь.

У процесі формування професійних якостей майбутнього педагога, у процесі набуття ним відповідних знань, відбувається *особистісне* становлення спеціаліста, набуваються такі риси як працьовитість, наполегливість, організованість, самостійність, цілеспрямованість та ін. І наскільки вдасться сформувати перераховані якості, настільки продуктивною буде подальша педагогічна діяльність. Адже ці особистісні якості допоможуть педагогові в подальшому аналізувати власну діяльність, виявляти позитивні моменти, виправляти недоліки, прогнозувати наступні дії, прагнути до саморозвитку та самовдосконалення.

Рівень професійної діяльності педагога залежить також і від уміння *творчо* вирішувати навчально-виховні завдання, гнучко реагувати на зміни, що постійно присутні в освітній сфері. Щоб вдосконалюватися та професійно зростати, вчитель повинен постійно слідкувати за різноманітними інноваціями, новітніми технологіями, брати активну участь у розробці власних методик викладання свого предмету, апробувати їх, пропонувати на розгляд колег. Така *наукова* активність ефективно впливатиме на якісне зростання педагогічної майстерності вчителя. Усе це, звичайно, сприятиме активному, позитивному ставленню вчителя до своєї діяльності, бажанню займатися нею.

Тому на нашу думку, говорячи про критерії формування професійної компетентності педагога, доцільно виділити наступні компоненти:

- *Мотиваційно-ціннісний* (свідоме бажання займатися професійною діяльністю, готовність педагога до виявлення власної ініціативи; ціннісне ставлення до професії, до себе та педагогічного колективу, в якому працює; знання національних та світових культурних цінностей і досягнень, реалізація цих знань у своїй педагогічній діяльності).

- *Особистісний* (рівень володіння педагогом знаннями та вміннями в певній освітній галузі; рівень сформованості психолого-педагогічних якостей, зокрема таких як цілеспрямованість, наполегливість, об'єктивна самооцінка, здатність до самовдосконалення та саморозвитку; комунікативні якості педагога);

- *Когнітивно-діяльнісний* (професійна діяльність педагога; знання педагогічних та методичних особливостей конкретної навчальної дисципліни; знання нової літератури в галузі предмета та методики його викладання; використання новітніх навчально-виховних технологій, творче вирішення освітніх завдань, вміння аналізувати власні дії, прогнозувати подальшу педагогічну діяльність);

- *Технологічний* (рівень наукової сформованості педагога (написання методичних

розробок, наукових праць, розгляд актуальних проблем у певній освітній галузі).

Процес формування мистецької компетентності майбутніх учителів музики досить тривалий, він вимагає певних затрат зусиль та часу. Для забезпечення кращого результату необхідно дотримуватися ступеневої освіти, щоб мати змогу не лише сформувати у студентів основні вміння та навички, а й закріпити їх, довести до досконалості, що в майбутньому забезпечить ефективність продуктивної діяльності, уміння майбутніх учителів музики самостійно вирішувати педагогічні ситуації, сприяючи особистісному розвитку своїх вихованців.

Головним завданням професійної підготовки майбутніх учителів музики є підготовка фахівців, здатних впроваджувати у суспільне життя країни стратегічні напрямки державної політики у галузі освіти та культури, формувати естетичні смаки та художню культуру української молоді, вести просвітницьку роботу культурно-мистецького спрямування в засобах масової комунікації, використовувати основи педагогічної майстерності та сучасну методiku при викладанні спеціальних дисциплін і в роботі з творчими колективами.

Мистецька компетентність – поняття досить широке, яке включає у себе змістовий, особистісний, творчо-діяльнісний, науковий, ціннісний компоненти. Формування усіх цих компонентів відбувається цілісно, тому чіткий розподіл перерахованих якостей між навчальними дисциплінами можна здійснити лише умовно.

Наприклад, змістовий, особистісний та творчо-діяльнісний компоненти мистецької компетентності найбільше формується у процесі вивчення таких предметів як педагогіка, психологія, усі музично-теоретичні дисципліни (зокрема методика музичного виховання, музична література, елементарна теорія музики, гармонія, сольфеджіо, аналіз музичних творів, хоровий клас, хорознавство, основи сценічної майстерності, ритміка), основний (та додатковий) музичний інструмент, вокал, диригування, акомпанемент. Науковий та ціннісний компоненти найбільше формуються у процесі вивчення культурології, української та зарубіжної культури. Хоча ці компоненти присутні також і при вивченні психолого-педагогічних та спеціальних музичних дисциплін.

Така багатогранність мистецької компетентності не в змозі розкритися при вивченні якогось одного навчального предмету. Для здійснення ефективного процесу формування мистецької компетентності майбутніх учителів музики, вивчення усіх базових, фундаментальних та спеціальних дисциплін повинне відбуватися комплексно, системно, доповнюючи одна одну. Забезпечення такого процесу можливе за умов здійснення *поліхудожньої освіти* майбутніх педагогів а також при *інтегрованому підході* до навчання та викладання відповідних навчальних дисциплін [4].

Щодо критеріїв мистецької компетентності, то до них віднесемо такі розпізнавальні ознаки, з допомогою яких оцінюватимемо рівень сформованості даної компетентності. Тому визначення рівня сформованості мистецьких компетентностей у студентів ми пропонуємо здійснювати, враховуючи наступні **критерії**:

▲ **мотиваційно-ціннісний** (рівень усвідомленого відношення до професії, готовність до оволодіння професійно-мистецькими компетентностями);

▲ **особистісний** (наявність відповідних індивідуально-особистісних характеристик, психологічних особливостей);

▲ **змістовий** (передбачає наявність знань щодо мистецьких явищ і закономірностей, що залежить від концентрації уваги, від наявності операційних навичок мислення, від певного усвідомленого життєвого досвіду);

▲ **емоційно-оцінювальний** (свідчить про чуйність сприймання творів мистецтва, активність процесів мислення);

▲ **творчо-діяльнісний** (проявляється у здатності творчо реалізувати накопичені знання та вміння у власній діяльності).

Мотиваційно-ціннісний критерій мистецьких компетентностей пов'язується з ціннісними орієнтирами студентів, їхньою здатністю розуміти світ мистецтва, орієнтуватися в ньому, розуміти його призначення, розуміти своє творче спрямування. Даний критерій

передбачає також самовизначення студентів у навчанні та іншій життєвій діяльності. До показників мотиваційно-ціннісного критерію ми відносимо:

- ▲ рівень сформованості потреб студентів у вивченні різних видів мистецтва;
- ▲ готовність студентів до реалізації власних знань та вмінь у педагогічній діяльності;
- ▲ цілеспрямованість студентів у досягненні мети (реалізації навчально-пізнавальних завдань);
- ▲ ціннісне ставлення до професії, до себе як майбутнього вчителя музики (рівень сформованості власного усвідомлення „Я – учитель музики”).

Другий критерій – **особистісний** – тісно пов'язується з мотиваційно-ціннісним, оскільки передбачає наявність у студентів чітко сформованих та розвинених у першу чергу психологічних якостей та психічних процесів таких як увага, мислення, сприймання. Усі ці якості допоможуть студентам у формуванні себе як особистості, здатної до самоаналізу, самооцінки, самоосвіти, самореалізації.

Показниками особистісного критерію є:

- ▲ цілеспрямованість;
- ▲ наполегливість;
- ▲ здатність до об'єктивної самооцінки;
- ▲ здатність до самовдосконалення та саморозвитку;
- ▲ комунікативність.

Змістовий критерій передбачає визначення рівня мистецьких та психолого-педагогічних знань та вмінь студентів, які становлять основу формування мистецьких компетентностей. Звичайно, рушієм процесу оволодіння знаннями та вміннями є ті ж психічні й психологічні процеси та явища, що й в особистісному критерії: увага, увага, мислення, пам'ять, сприймання, наполегливість, цілеспрямованість, відповідальність, вимогливість до себе, рішучість, активність.

До показників ми відносимо наступні:

- ▲ рівень володіння студентами знаннями та вміннями з предметів художньо-естетичного та психолого-педагогічного циклів;
- ▲ рівень знань національних та світових культурних цінностей і досягнень.

Четвертим критерієм мистецьких компетентностей є **емоційно-оцінювальний**, який визначає вміння студентів не лише сприймати твори різних видів мистецтва, а й емоційно реагувати та вміти дати їм власну оцінку. Для вчителя музики ці вміння надзвичайно важливі, оскільки сприймання мистецьких творів без свідомого, емоційного відношення до них буде неповноцінним. І, як наслідок, такий учитель музики буде просто неспроможним у своїй педагогічній діяльності формувати духовність учнів.

Для виявлення сформованості цього критерію у студентів ми визначили відповідні показники:

- ▲ вміння студентів свідомо сприймати та оцінювати твори мистецтва;
- ▲ стійкість художньо-естетичних переживань;
- ▲ вміння одержувати естетичну насолоду.

Останнім критерієм ми виділяємо **творчо-діяльнісний**, який передбачає вміння творчо реалізовувати набуті знання та вміння у власній практичній діяльності. Особливістю даного критерію є те, що це, свого роду, заключний етап усього процесу формування мистецьких компетентностей. Основою цього критерію будуть усі попередні критерії, оскільки творча діяльність неможлива без попереднього змістового, особистісного, емоційно-оцінювального та мотиваційно-ціннісного компонентів.

Показниками творчо-діяльнісного критерію було визначено такі:

- ▲ здатність до творчої інтерпретації мистецького твору;
- ▲ здатність застосовувати професійні вміння та навички у практичній діяльності.

Висновки. Таким чином, оцінювання рівня сформованості мистецької компетентності майбутніх учителів музики за даними критеріями дозволяє, на нашу думку, охопити основні сторони процесу становлення особистості педагога, дає можливість проаналізувати *рівень*

сформованих професійних якостей (суто спеціальних та загально-педагогічних), способи їхньої реалізації у практичній діяльності, рівень наукового зростання а також готовність учителя до подальшого саморозвитку та самовдосконалення.

Література:

1. Гура О.І. Сутність професійної компетентності викладача ВНЗ. – Доступ <http://studentam.net.ua/content/view/7702/97>
2. Додаток № 1 до Наказу Міністерства освіти та науки України та Академії педагогічних наук України № 428/48 від 04.09. 2000 р. / Інформаційний збірник Міністерства освіти України – № 19. – 2000. – С. 28-32.
3. Наказ Міністерства освіти та науки України та Академії педагогічних наук України № 428/48 від 04.09. 2000 р. / Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – № 19. – 2000. – С. 28-32.
4. Савенкова Л.Г. Полихудожественное образование как фактор формирования современного типа мышления и сохранения здоровья детей и юношества / Л.Г. Савенкова // Институт художественного образования Российской академии образования. – Электронный журнал «Педагогика искусства». – № 4. – 2006.
5. Савенкова Л.Г. Современные технологии интегрированного обучения и полихудожественного воспитания в общеобразовательной школе / Л.Г. Савенкова // Институт Художественного Образования РАО (ИХО РАО), 2006-2009 гг.
6. Формування базових компетентностей учнів загальноосвітньої школи у системі інтегративної мистецької освіти: посібник для вчителя / Л. Масол, Н. Миропольська, В. Рагозіна та ін.; за наук. ред. Л. Масол. – К. : Педагогічна думка, 2010. – 232 с. : табл., іл.

*M.O. Moroz, lecturer,
Mykhailo Hrushevsky Bar Humanitarian Pedagogical College*

CRITERIAN APPROACH TO FORMING OF ARTISTIC COMPETENCE OF FUTURE MUSIC TEACHERS IN THE PROCESS OF POLYARTISTIC EDUCATION

Statement of the problem. A professionally competent teacher is a real requirement of education in the XXIst century. After all, the task of modern education is the formation of a competently prepared young people for life in society. According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine № 428/48 from 04.09. 2000. [3, p.30] were developed criteria for assessing educational achievements in the system of the general secondary education, where the basic competencies, modern life of the younger generation requires, namely: public, those relating to life in the multicultural society, those that are associated with possessing oral and written native and other languages, associated with the requirements of the information society, as well as the competence in desire and willingness to learn constantly in both professional and personal and social terms [2, p. 29]. The teacher must be prepared to work for development of all these students types of competences. But in order to do this, the graduate of the pedagogical higher educational institution should have all formed components of professional competence, professionally significant qualities a modern teacher needs to perform pedagogic activities.

Theoretical study of the problem of professional competence forming of future music teachers showed that an important factor of professional growth is the level of forming their artistic competence. Only such teacher is able to satisfy all the demands of modern education, which confidently implement artistic trends in the development of the rising generation. In order to ensure educational training of the rising generation, to form a competent personality who is able to live and professionally implement in modern social conditions (as proper state laws, programs require), the music teacher himself must have sufficient knowledge, formed skills, personal qualities such as humanity, flexibility, communication skills, initiative, etc., he himself must be the creator and to develop creative abilities of his students, encourage them to creative implementation of acquired knowledge, skills both in everyday life and in professional formation.

So far as the formation of the professional (art) competence of the teacher is long, complex and multifaceted process, for the successful completion constant monitoring at all stages of its passage is required and, the most important, is understanding of the ultimate goal.

All this will be impossible without development of specific criteria with the help of which evaluation of the results of the formation process of future teachers professional competence will be realized.

Analysis of the last researches and publications. In pedagogical researches of Ukrainian and foreign scientists we find a lot of approaches to the problem of criteria for professional competence of the teacher (professional competence of the teacher investigated T. Brazhe, S. Myakishev, L. Ivanova, T. Mironenko, L. Trubaychuk, N. Bibik, O. Savchenko, O. Suhomlynska, etc.; artistic competence of future music teachers – L. Koval, L. Masol, O. Oleksyut, B.Orlov, H. Padalka, H. Poberezhna, O. Rostovsky, O. Rudnytska, L. Savenkova, H. Suhobska, V. Shulhina, O. Shcholokova, etc.). The analysis of scientific sources allows to notice some similarities in the wording. As the whole classification criteria is reduced to the analysis of such aspects as knowledge, activities, personal (value) developing of a teacher. But despite such moments we, observe some differences, which are, first of all, in a quantitative approach to criteria and their substantive content.

Taking into consideration the urgency of this problem, we aimed to consider the criteria to determine the formation level of creative competence of future music teachers.

Statement of the basic material of the research. Speaking about the criteria, we have in mind those signs, on the basis of which the assessment of certain actions, events, processes is realized.

Having analyzed the criteria for determining the level of formation of professional competence of the teacher of various scholars and researchers, we see that the approaches to the actual problem though diverse, but in general criteria are reduced to personally meaningful, active, professionally-value components, although the difference between them lies in quantitative indicator: it is observed as more detailed, and generalized classification of components [1].

We are convinced that the very first thing that needs to be defined among the professional qualities of a future teacher is the level of motivation and values. Because motivation is the main motive power of any activity. And the level of professional readiness of a future specialist, as well as the level of his further pedagogical activity, depends, first of all, on how powerful motivational the position of a teacher is, so far as he understands and acknowledges their own professional designation.

Taking into account that not all students starting their training, have clear professionally oriented motives (for now, unfortunately, we often observe motivation to study of more everyday nature, as "study there, where it is easier to enter", or because „parents said”, but not where they want themselves), the first task of the educational process of the University is to strengthen the motivational orientation points of students, to turn their training activities to the conscious, purposeful mastering the pedagogical professional qualities.

However, the educational process of the University should be constructed in such a way as not only to increase the motivation and valuable positions of future specialists, but also ensure students` mastering special knowledge, skills in the appropriate field of forming of professional skills. Because the level of pedagogical activity depends on the level of professional knowledge, abilities and skills, flexibility, creativity, the teacher will reveal in the process of application of the received knowledge and skills.

In the forming process of professional qualities of a future teacher in the process of acquisition of appropriate knowledge, personal raising of a specialist takes place such features as diligence, persistence, self-discipline, independence, sense of purpose, etc. are acquired. And as far as possible to form the listed qualities, so productive the further pedagogical activity will be. Because these personal qualities will help the teacher in future to analyze his own activity, identify positive aspects, correct shortcomings, to predict following steps to aspire to self-development and self-improvement.

The level of professional activity of a teacher also depends on the ability to solve educational tasks creatively, to respond flexibly to the changes that are constantly present in the

educational sphere. To improve oneself and grow professionally, the teacher should constantly monitor various innovations, new technologies, and actively participate in development of his own methods of teaching his subject, test them, and propose, to colleagues for consideration. This kind of scientific activity will effectively influence the qualitative growth of the teacher's pedagogical skills. All this, of course, will promote active, positive attitude of the teacher to his activity, and wish to work at.

Therefore, in our opinion, speaking about criteria of forming of professional competence of a teacher, it is advisable to distinguish the following components:

- Motivational-valuable (conscious wish to engage in professional activities, readiness of a teacher to the manifestation of his own initiative; the valuable attitude to the profession, to himself and pedagogical staff, he works in knowledge of national and world cultural values and achievements, implementation of this knowledge in his pedagogical activity).

- Personal (the level of teacher's knowledge and skills in a particular field of education; the level of formation of psycho-pedagogical qualities such as single-mindedness, persistence, objective self-rating, ability to self-improvement and self-development; communicative qualities of a teacher);

- Cognitively-active (professional activity of a teacher; knowledge of pedagogical and methodological peculiarities of a particular academic discipline; knowledge of new literature in the field of the subject and methods of its teaching; use of the latest educational technologies, creative solution of educational tasks, ability to analyze his own actions, predict further pedagogical activity);

- Technological (level of research formation of a teacher (writing methodological treatments, scientific publications, consideration of actual problems in a particular educational field).

The process of formation of creative competence of future music teachers is rather long, it requires certain time and efforts. For best results, it is necessary to observe step education, to be able not only to form students' basic skills and skills, but also to consolidate them, bring to perfection, in future will guarantee efficiency of the productive activity, ability of future music teachers independently solve pedagogical situations, contributing to personal development of their pupils.

The main task of professional training of future music teachers is to prepare specialists, capable to introduce in the public life of the country strategic directions of the state policy in the field of education and culture, to form aesthetic tastes and artistic culture of the Ukrainian youth, conduct educational work of cultural-artistic direction in mass media, use foundations of pedagogical skills and modern methods in teaching special subjects and work with creative groups.

Artistic competence is rather extensive concept, which includes meaningful, personal, creative and active, scientific, and evaluative components. Formation of all these components are in progress integrally, thus, a clear distribution of the list qualities between academic disciplines can be achieved only conditionally.

For example, substantial, meaningful, personal and creatively active components of artistic competence mostly of are formed in the process of studying such subjects as pedagogics, psychology, all musical-theoretical disciplines (in particular, methods of musical education, musical literature, elementary music theory, harmony, solfeggio, analysis of musical works, choral class, chorus, the basics of stage technique, rhythmic), main (and additional) musical instrument, vocal, choral and orchestral conducting, accompaniment. Scientific and valuable components mostly are formed in the process of study Cultural Studies, Ukrainian and foreign culture. Although these components are also present in the study of psychologically-pedagogical and special musical disciplines.

Such a diversity of artistic competence is unable to open when studying a single subject. To realize effective process of formation of the artistic competence of future music teachers, learning of all basic, fundamental and special disciplines should be comprehensive, systematic,

complementing each other. Providing of such a process is possible under conditions of implementation of polyartistic education of future teachers as well as in integrated approach to learning and teaching of appropriate disciplines[4].

As for the criteria of artistic competence, we will refer to them such identification signs with the help of which we will assess the level of the formation of this competence. Therefore, determination of the level student's of creative skills formation we offer to realize, taking into account the following criteria:

- motivationally-valuable (level of conscious attitude to the profession, readiness to master professionally-artistic competence);
- personal (availability of appropriate individual personality characteristics, psychological features);
- thematic (supposes availability of knowledge in artistic phenomena and regularities, that depend on concentration of attention, existence of operating thinking skills, deliberate life experience);
- emotionally-estimated (affirms sensitiveness of perception of works of art, activity of thinking processes);
- creatively-active (manifested in ability to realize creatively accumulated knowledge and skills in their own activities).

Motivationally-valuable criterion of artistic competencies is associated with the valuable orientation points of students, their ability to understand the world of art, to be guided in it, to understand its purpose, to understand their own creative direction. This criterion also involves self-determination of students in their studies and other vital activities. To the indices of motivationally-valuable criterion, we refer:

- level of formation of students needs in the study of various kinds of art;
- the readiness of students to implement their own knowledge and skills in pedagogical activity;
- clearness of students` purpose in achieving the goal (implementation of educationally-cognitive tasks);
- valuable attitude to profession, to himself as a future music teacher (the level of the formation of their own understanding „I'm a teacher of music”).

The second criterion, personal, is closely associated with the motivational value, because it implies the students have clearly formed and developed in the first place psychological qualities and mental processes such as imagination, thinking, perception. All of these qualities will help students in the formation of oneself as a personality, who is capable to self-analysis, self-rating, self-education, self-realization.

Indices of personal criteria are:

- purposefulness;
- persistence;
- the ability to objective self-appraisal;
- ability to self-improvement and self-development;
- communicativeness.

The informative criterion foretells determination of the level of artistic and psychological-pedagogical knowledge and students` skills, which form the basis of formation of creative skills. Of course, the motive power of the process of mastering knowledge and skills are the same mental and psychological processes and phenomena, as in the personal criteria: attention, imagination, thought, memory, perception, persistence, purposefulness, responsibility, exaction to themselves, firmness, activity.

To such indices we refer the following:

- level of students` mastering of knowledge and skills in the subjects of art-aesthetic and psychological-pedagogical cycles;
- level of knowledge of national and world cultural values and achievements.

The fourth criterion of artistic competencies is an emotionally-evaluative one, which

determines abilities of students not only to perceive works of different kinds of art, but also emotionally respond and be able to give them their own assessment. For music teacher these skills are extremely important, because perception of artistic works without conscious, emotional attitude to them will be inferior. And, as a consequence, such teacher of music is simply unable in his educational activities to form spirituality of his pupils.

To discover if students possess the form criterion, we have identified the appropriate indices:

- ability of students consciously perceive and evaluate works of art;
- stability of the artistic-aesthetic emotional experience;
- ability to receive aesthetic pleasure.

The final criterion, we identify is creatively active, which provides the ability to creatively realize the acquired knowledge and skills in their own practice. The special feature of this criterion is that it is a type of the final stage of the whole process in the formation of artistic skills. The basis of this criterion will be all of the previous criteria, as creative activity is impossible without the earlier meaningful, personal, emotionally-evaluational and motivationally value components.

The indices of creatively-operational criteria were identified the following:

- ability to creative interpretation of artistic work;
- ability to use professional abilities and skills in practical activities.

Conclusions. Thus, an assessment of the level of formation artistic competence of future music teachers based on these criteria allows, in our opinion, to cover the basic-aspects of the formation process of the personality of a teacher, gives an opportunity to analyze the level of formed professional qualities (exclusively specialized and general-pedagogical), the ways of their implementation in practice, the level of scientific growth as well as readiness a teachers to further self-development and self-improvement.

References:

1. Gura A.I. The essence of professional competence of a teacher of high school. Access <http://studentam.net.ua/content/view/7702/97>
2. Appendix № 1 to the Order of the Ministry of education and science of Ukraine and Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine № 428/48 from 04.09. 2000. / Informative collected articles of the Ministry of Education of Ukraine № 19. – 2000. – P. 28-32.
3. The order of the Ministry of education and science of Ukraine and the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine № 428/48 from 04.09. 2000. / Informative collected articles of the Ministry of Education of Ukraine. – № 19. – 2000. – P. 28-32.
4. Savenkova L.G. Polyartistic education as a factor of formation of the modern type of thinking and the preservation of the health of children and youth / L.G. Savenkova // Institute of Art Education Russian Academy of Education. Electronic journal «art Pedagogy». – № 4. – 2006.
5. Savenkova L.G. Modern technologies of integrated learning and polyartistic education in secondary school / L.G. Savenkova // Institute of Art Education of RAO (IHO RAO UES of Russia), 2006-2009.
6. Formation of the basic competencies secondary school pupils in the system of integrative arts education: a Handbook for teachers / L. Masol, N. Myropolska, V. Ragozina, etc.; scientific, ed. L. Masol. – K.: Pedagogical thought, 2010. – 232 p. : table, II.

Науково-педагогічне видання
КРЕАТИВНА ПЕДАГОГІКА

Випуск 7

Редакційна колегія:

Д.В. Чернілевський (головний редактор та ін.)

Комп'ютерна верстка і набір:

О.В. Вознюк, Н.З. Сіранчук

Дизайн обкладинки:

А.Н. Величук, Д.В. Чернілевський

Підписано до друку 20.02.2013. Формат 60x84/8.

Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 15,1. Наклад 300 прим. Зам. № .

Віддруковано ФОП "Корзун Д.Ю."

Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки
21050, м. Вінниця, вул. Соборна, 11